

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий Інститут філософії
та євроінтеграційних досліджень
Регіональний філіал Національного інституту
стратегічних досліджень у м.Ужгороді

Серія «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР»
Випуск 8

С.І.Мітряєва

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА І УКРАЇНА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ББК 66.5 + 66.4 (4 Укр)
УДК 351.746.1
М-67

Навчальний посібник підготовлений у формі курсу лекцій для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають міжнародні відносини. Складається з теоретичної частини та додатків. У теоретичній частині (інформаційно-лекційний курс) розглянуто загальні інститути безпеки (ОБСЄ, НАТО, Європейська система безпеки і оборони (ESDI), суть Концепції національної безпеки і оборони України, місце і роль України в регіональних і глобальних системах безпеки, можливі сценарії майбутніх моделей безпеки.

У додатках представлено перелік зовнішніх та внутрішніх загроз для національних інтересів України в різних сферах суспільного життя, Стратегія національної безпеки України та список рекомендованих джерел і літератури з навчального курсу.

Для студентів вищих навчальних закладів і всіх, хто виявляє інтерес до проблем національної та європейської безпеки.

Редакційна колегія серії:

Ф.Г.Ващук — доктор технічних наук (голова редакційної колегії)
І.В.Артьомов — кандидат історичних наук (відповідальний редактор)
В.Д.Бондаренко — доктор філософських наук
З.С.Варналій — доктор економічних наук
С.В.Віднянський — доктор історичних наук
І.І.Вовканич — доктор історичних наук
І.Ф.Король — доктор історичних наук
О.М.Майборода — доктор історичних наук
Р.А.Офіцинський — доктор історичних наук
О.С.Передрій — кандидат економічних наук
С.Д.Федака — доктор історичних наук

Рецензенти:

Л.Д.Чекаленко — доктор політичних наук, доцент кафедри європейської та євроатлантичної політики Дипломатичної академії України при МЗС України
М.О.Кушнір — радник директора Національного інституту проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки і оборони України

*Рекомендовано до друку вченою радою
Закарпатського державного університету
(протокол № 2 від 18.10.2007 р.)*

ISBN 978-966-8266-97-3

© С.І.Мітряєва, 2008
© Закарпатський державний університет
Навчально-науковий Інститут філософії
та євроінтеграційних досліджень, 2008
© Регіональний філіал Національного
інституту стратегічних досліджень в
м.Ужгороді, 2008
© Поліграфцентр «Ліра», 2008

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	5
Тема 1. ЗАГАЛЬНІ ІНСТИТУТИ БЕЗПЕКИ	7
1.1. Організація Об'єднаних Націй (ООН)	7
1.2. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) ...	9
1.3. Європейський Союз (ЄС)	17
1.4. Західноєвропейський Союз (ЗЄС)	27
1.5. Рада Європи	35
1.6. Місце і роль України в регіональних і глобальних системах безпеки та міжнародних організаціях	38
Тема 2. ЩО ТАКЕ НАТО?	65
2.1. Витоки Альянсу	65
2.2. Трансформація Альянсу	70
2.2.1. Нові інститути	70
2.2.2. Стратегічна концепція Альянсу	73
2.2.3. Роль об'єднаних збройних сил і трансформація оборонної стратегії Альянсу	78
2.3. Політика відкритих дверей Альянсу	82
2.3.1. Процес розширення НАТО	82
2.3.2. Партнерство заради миру	86
2.3.3. Співпраця між НАТО і Росією	95
2.3.4. Партнерство НАТО з Україною	101
Тема 3. ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (ESDI) .	110
3.1. Розвиток ESDI	110
3.2. Співпраця між НАТО і ЗЄС	113
3.3. Відносини між НАТО і ЄС	115

Тема 4. СУТЬ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.	118
4.1. Концепція національної безпеки України.	118
4.2. Визначення термінів	120
4.3. Базові національні інтереси України та їх пріоритети	123
4.4. Загрози національним інтересам і національній безпеці України.	124
Тема 5. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ СТАБІЛЬНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	131
5.1. Реалізація принципів без'ядерного статусу	132
5.2. Територіальна цілісність та непорушність кордонів України	137
Тема 6. «БЕЗПЕКА – 2010».	162
6.1. Формування нової політичної географії.	162
6.2. Лінії світового розколу	163
6.3. Наростання ресурсного й енергетичного дефіциту.	166
6.4. Нові центри сили	168
6.5. Сценарії майбутнього	170
6.6. Безпека України – 2010	174
ДОДАТКИ	182
Додаток 1. Зміст зовнішніх і внутрішніх загроз.	182
Додаток 2. Перелік найбільш небезпечних загроз пріоритетним національним інтересам України на сучасному етапі	184
Додаток 3. Стратегія національної безпеки України	187
Додаток 4. Список рекомендованих джерел та літератури	211

ВІД АВТОРА

Запропонований навчальний посібник підготовлений для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають міжнародні відносини. Він містить інформаційний матеріал та курс лекцій, який читається автором у Закарпатському державному університеті для майбутніх фахівців у галузі міжнародних відносин.

В основі посібника структура, розроблена автором. У ході роботи над лекційним курсом використані інформаційні матеріали, фахові видання та монографічні дослідження експертів Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту проблем міжнародної безпеки РНБО України, Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, Міністерства оборони України, Центру документації і інформації НАТО в Україні, Інституту стратегічних досліджень (РФ, Москва) та інші. Серед них роботи В.Горбуліна, А.Гуцала, В.Гошовської, В.Бадрака, О.Бєлова, А.Качинського, Є.Кожокіна, В.Мунтіяна, Г.Перепилиці, С.Пирожкова, Г.Почепцова, Б.Сьоміна, А.Уткіна, Л.Чекаленко, Д.Шерра (Центр вивчення конфліктів, Академія оборони Великобританії). У посібнику широко використані публікації щоквартального науково-практичного журналу Ради Національної безпеки і оборони України «Стратегічна панорама» та Українського центру економічних та політичних досліджень ім. Олександра Разумкова «Національна безпека і оборона», а також наукова доповідь Національного інституту стратегічних досліджень «Національна безпека України», щорічні видання цього ж Інституту «Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки» та щоквартальний науково-аналітичний збірник «Стратегічні пріоритети».

Головна мета видання – дати студентам системне, логічне, чітке уявлення про суть Концепції національної безпеки України, показати базові національні інтереси та їх пріоритети, зазначити загрози і ризики у різних сферах суспільного життя, а також дати уявлення про загальні інститути безпеки (ОБСЄ, НАТО, Європейську систему безпеки і оборони (ESDI), розглянути майбутні сценарії розвитку глобалізованого світу та безпеки.

За відсутності системних та узагальнюючих навчальних матеріалів подібного характеру посібник допоможе студентам у вивченні загальних курсів з питань міжнародних відносин, міжнародних організацій, політології, національної, регіональної, європейської та міжнародної безпеки. Автор щиро сподівається на доброзичливу критику, зауваження і пропозиції щодо подальшого удосконалення посібника.

Тема 1. ЗАГАЛЬНІ ІНСТИТУТИ БЕЗПЕКИ

1.1. Організація Об'єднаних Націй (ООН)

«Об'єднані нації» – назва, яка була запропонована Президентом США Франкліном Д. Рузвельтом. Вперше вона була використана у «Декларації Об'єднаних Націй» 1 січня 1942 року, коли представники 26 держав зобов'язалися від імені своїх урядів продовжувати спільну боротьбу проти країн, що розв'язали Другу світову війну. *Статут* Організації Об'єднаних Націй підписали в Сан-Франциско 26 червня 1945 року 50 держав. 24 жовтня 1945 року Організація Об'єднаних Націй офіційно почала своє існування.

З того часу ООН залишається головним світовим центром координації зусиль з підтримання миру, зміцнення безпеки, розвитку міжнародного співробітництва.

Європейська штаб-квартира розташована в Женеві, хоча Швейцарія не є членом ООН.

Статутом ООН визначено такі цілі організації:

- підтримувати міжнародний мир та безпеку;
- розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправ'я і самовизначення народів;
- здійснювати співробітництво для розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру та для заохочення і розвитку поваги до прав людини і основних свобод;
- організовувати і погоджувати дії націй для досягнення цих спільних цілей.

Діяльність організації ґрунтується на таких принципах:

- суверенна рівність усіх держав-членів;
- вирішення країнами-членами своїх міжнародних спірних питань мирними засобами і так, щоб не загрожувати миру, безпеці та справедливості;
- утримання будь-якої держави від загрози силою або застосування сили проти інших держав;
- надання державами-членами допомоги ООН в усіх її діях, які здійснюються відповідно до Статуту, й утримання від допомоги будь-якій країні, проти якої ООН вживає заходів превентивного або примусового характеру;
- забезпечення дотримання країнами, які не є членами ООН, тих самих принципів, оскільки це необхідно для підтримання міжнародного миру і безпеки;
- невтручання у справи, які стосуються внутрішньої компетенції будь-якої держави.

На основі Статуту виникла розгалужена система багатосторонніх договорів. ООН розробляє рекомендації, конвенції, заходи, які планує своїм членам для прийняття і подальшого включення в законодавство або введення нормативних актів.

Членами ООН можуть бути всі миролюбні держави, які беруть на себе зобов'язання дотримуватися Статуту і, на думку ООН, можуть і прагнуть ці зобов'язання виконувати. Нових членів приймає Генеральна Асамблея за рекомендацією Ради Безпеки.

Рада Безпеки ООН. Рада Безпеки, згідно зі Статутом, несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки.

У 1965 р. кількість її членів було збільшено з 11 до 15 (перша поправка до Статуту ООН): п'ять постійних членів – Великобританія, Китай, Росія, США, Франція – і десять членів, які обираються Генеральною Асамблеєю на два роки за географічною ознакою. П'ять з десяти членів переобираються щороку.

Кожен член Ради має один голос. Для прийняття рішень з питань діяльності ООН потрібно дев'ять голосів, включаючи голоси всіх п'яти постійних членів Ради. *Це і є так зване правило одностайності великих держав, або право вето.* Всі п'ять постійних членів вдавалися в різні часи до права вето. Якщо постійний член не підтримує рішення, але не хоче блокувати його прийняття, він не голосує проти, а утримується при голосуванні.

На відміну від інших органів ООН, тільки Рада Безпеки має приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма членами ООН.

1.2. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)

Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), що раніше називалася *Нарадою з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ)*, було започатковано як політичний консультативний орган, до якого ввійшли країни Європи, Центральної Азії та Північної Америки. В січні 1995 року вона набула статусу міжнародної організації.

Внаслідок розпочатого у 1972 році процесу *НБСЄ у 1975 році* було ухвалено *Гельсінський Заключний акт*. Цей документ охоплює широке коло стандартів міжнародної поведінки та зобов'язань, що регулюють відносини між державами-учасницями, заходів зміцнення довіри між ними, особливо в політично-військовій

сфері, поваги до прав людини і основних свобод, а також співпраці в економічній, культурній, технічній та науковій галузях.

Інституціоналізація ОБСЄ. 21 листопада 1990 року в рамках НБСЄ відбулася зустріч на найвищому рівні, на якій глави держав і урядів тодішніх 34 країн-учасниць ухвалили **Паризьку хартію для нової Європи**. Цим документом було засновано Раду міністрів закордонних справ країн-учасниць НБСЄ як головний форум для регулярних політичних консультацій. Відповідно до Хартії також було створено Комітет старших посадовців, відповідальний за розгляд поточних питань, підготовку засідань Ради та виконання ухвалених нею рішень, та **три постійні органи НБСЄ**:

- Секретаріат у Празі, який згодом увійшов до загального Секретаріату у Відні;
- Центр запобігання конфліктам у Відні;
- Бюро вільних виборів (Варшава), пізніше перейменоване на Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ).

19 червня 1991 року в Берліні відбулося перше засідання Ради міністрів закордонних справ. Рада затвердила механізм консультацій та співпраці з надзвичайних ситуацій в межах діяльності НБСЄ. Цей механізм був використаний для врегулювання ситуації в колишній Югославії та Нагірному Карабаху.

9 липня 1992 року на заключному засіданні у Гельсінкі глави держав та урядів країн-учасниць НБСЄ ухвалили Декларацію Гельсінського саміту **«Проблеми доби змін»**. Декларація відображала досягнуту домовленість щодо подальшого зміцнення інститутів НБСЄ, запровадження посади Верховного комісара у справах національних меншин, створення структури раннього попередження, запобігання конфліктам

та врегулювання кризових ситуацій, організації ознайомлювальних візитів та місій доповідачів.

14 грудня 1992 року на засіданні Ради міністрів закордонних справ у Стокгольмі було ухвалено Конвенцію про примирення і арбітраж в рамках НБСЄ та вирішено заснувати посаду Генерального секретаря.

1 грудня 1993 року Рада міністрів закордонних справ на своєму засіданні в Римі схвалила ці організаційні зміни, в тому числі заснування у Відні двох нових структур – Постійного комітету, що став першим постійно діючим органом НБСЄ для проведення політичних консультацій і ухвалення рішень, та єдиного загального Секретаріату. Учасники засідання висловили також занепокоєння зростанням кількості і масштабів регіональних конфліктів та підтвердили своє прагнення до їх врегулювання, зокрема в колишній Югославії. У зв'язку з цим було запропоновано заходи, покликані підвищити здатність НБСЄ до врегулювання і відвернення конфліктів, та досягнуто домовленості щодо розвитку взаємин з іншими «європейськими і трансатлантичними організаціями».

На саміті 1994 року в Будапешті були ухвалені інституційні рішення, спрямовані на зміцнення НБСЄ. До них, зокрема, належать такі: про перейменування НБСЄ в Організацію з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ), про наступну зустріч глав держав і урядів країн ОБСЄ у **1996 році в Лісабоні**, про заміну Комітету старших посадовців Вищою радою, яка скликатиметься щонайменше двічі на рік, а також перед засіданнями Ради міністрів, та збиратиметься як Економічний форум; про створення Постійної ради (замість Постійного комітету), яка працюватиме у Відні як орган проведення регулярних політичних консультацій і ухвалення рішень; про розгляд виконання усіх зобов'язань НБСЄ на засіданнях, які мають відбуватися у Відні напередодні кожного саміту.

На саміті в Будапешті держави НБСЄ висловили політичну волю і заявили про свою готовність надіслати до Нагірного Карабаху багатонаціональні сили з підтримки миру після прийняття сторонами домовленості про припинення збройного конфлікту.

На *Стамбульському саміті* ОБСЄ в листопаді 1999 року було вирішено посилити процес політичних консультацій в межах ОБСЄ, створивши Підготовчий комітет під егідою Постійної ради ОБСЄ та Оперативний центр, що плануватиме і забезпечуватиме проведення конкретних операцій ОБСЄ.

Діалог з питань безпеки, контроль над озброєннями, роззброєння і заходи зміцнення довіри й безпеки (CSBMs). Знаменною віхою в розвитку процесу НБСЄ став Стокгольмський документ 1986 року про заходи зміцнення довіри й безпеки, положення якого були доповнені й розвинуті в документах, ухвалених у Відні в 1990 і 1992 роках. На *Гельсінській зустрічі* в липні 1992 року країни-учасниці прийняли рішення заснувати у Відні *Форум НБСЄ з питань співробітництва в галузі безпеки (FSC)*, під егідою якого нині відбувається діалог з питань безпеки та переговори щодо контролю над озброєннями, роззброєння та зміцнення довіри й безпеки.

Впродовж двох наступних років у межах цього органу, який було введено в дію 22 вересня 1992 року, проходили переговори щодо пакету документів за мандатом, узгодженим у Гельсінкі під назвою «Програма термінових заходів» з питань контролю над озброєннями, роззброєння та заходів щодо зміцнення довіри, безпеки та співробітництва і запобігання конфліктам.

У руслі Програми термінових дій ще два елементи були узгоджені в грудні 1994 року напередодні саміту НБСЄ в Будапешті: нова редакція Віденського документа (*Віденський документ-94*), що об'єднала колишні Стокгольмський та Ві-

денський документи і включила в себе тексти документів про Планування оборони та Контакти і співпрацю у військовій галузі, узгоджені в 1993 році, а також документ про глобальний обмін військовою інформацією. Заключний документ саміту, який увібрав в себе нові Керівні принципи непоширення, став важливим кроком в узгодженні Кодексу поведінки з *політично-військових аспектів безпеки*, куди було включено нові суттєві зобов'язання щодо демократичного контролю над збройними силами та їх використання.

У руслі контролю над звичайними озброєннями, під час відкриття саміту *НБСЕ в Парижі 19 листопада 1990 року*, 22 країни НАТО та тодішньої Організації Варшавського договору підписали далекосяжний Договір про звичайні збройні сили в Європі (ЗЗСЕ), який обмежує цю категорію сил в Європі від Атлантичного океану до Уральських гір. Договір набув чинності 9 листопада 1992 року. 10 липня 1992 року в рамках Гельсінського саміту НБСЕ було підписано Заключний акт Договору ЗЗСЕ-1А, яким вводились обмеження щодо чисельності звичайних збройних сил та запроваджувались додаткові стабілізаційні заходи.

Дейтонська мирна угода 1995 року відкрила шлях до переговорів із заходів зміцнення довіри й безпеки між суб'єктами Боснії та Герцеговини, а також режиму контролю над озброєннями для сторін Дейтонської угоди. Переговори відбулися під егідою ОБСЄ в 1996 році. Особисті представники Голови ОБСЄ (СІО) здійснювали головування на переговорах та сприяли виконанню досягнутих угод. Відділ Секретаріату ОБСЄ у Відні відповідає за організацію необхідних перевірок, в яких беруть участь країни-учасниці ОБСЄ.

На Стамбульському саміті ОБСЄ, що відбувся в листопаді 1999 року, було засвідчено підписання адаптованого договору ЗЗСЕ, під яким поставили підписи вже 30 держав, та переглянутого Віденського документа (Віденський документ 1999 р.).

На Форумі ОБСЄ зі співробітництва в галузі безпеки в 1999 році було також прийняте рішення про вивчення методів контролю торгівлі легкою та ручною зброєю.

Запобігання конфліктам та врегулювання криз. Відповідно до *Декларації Гельсінського саміту 1992 року* ОБСЄ розробила ряд механізмів відрядження офіційних місій та особистих представників Голови ОБСЄ для встановлення фактів, подання доповідей, здійснення моніторингу та посередницьких функцій згідно зі своїми повноваженнями щодо врегулювання кризових ситуацій та запобігання конфліктам.

Управління Комісара ОБСЄ з питань національних меншин, наприклад, має повноваження на проведення інспекцій на місцях і превентивної дипломатії на ранніх етапах напруженості. Роль управління, яке було створене в 1992 році, полягає в *пошуках термінового розв'язання етнічної напруженості*, яка може загрожувати миру, стабільності та дружнім відносинам між державами-членами ОБСЄ.

За останні кілька років ОБСЄ вживала таких заходів стосовно Косова, Санджака, Воєводини, Скоп'є, Грузії, Естонії, Таджикистану, Молдови, Латвії, Нагірного Карабаху та Чечні. Починаючи з вересня 1992 року, НБСЄ здійснювала в Албанії, Болгарії, Хорватії, колишній Югославській Республіці Македонія, Угорщині та Румунії місії, покликані сприяти перевірці дотримання режиму санкцій (SAMs), введених ООН щодо Федеративної Республіки Югославія (Сербія та Чорногорія).

У 1996 році, після підписання *Дейтонської мирної угоди*, ОБСЄ організувала в Боснії та Герцеговині проведення загальних, а у вересні 1997 року – муніципальних виборів. У 1997 році особистий представник Голови ОБСЄ надавав допомогу у політичному врегулюванні кризи в Албанії. Одним із результатів стало проведення в країні виборів, на яких ОБСЄ виступила в ролі спостерігача.

Конфлікт у Косові та міжнародне втручання з метою покласти йому край та відбудувати мир і стабільність поставили перед ОБСЄ найскладніше завдання в її історії. Події в цій провінції продовжують ставити головні вимоги до Організації в плані ресурсів, персоналу і часу. Відносини, що розвиваються між ОБСЄ і НАТО, стали одним з важливих побічних результатів кризи, наслідки якої привертатимуть міжнародну увагу ще протягом багатьох років.

З січня до березня 1998 року ОБСЄ підтримувала місію з верифікації в Косові, що наглядала за практичним виконанням угоди про припинення вогню, яка була досягнута в результаті втручання НАТО на підтримку виконання Резолюції 1199 Ради Безпеки ООН. НАТО проводило одночасну місію з повітряного спостереження. Обидві місії були ухвалені Резолюцією 1203 Ради Безпеки ООН.

НАТО надіслало спеціальну військову групу для здійснення термінової евакуації місії з верифікації ОБСЄ в Косові у разі, якщо відновлення конфлікту поставить місію під загрозу.

Місія ОБСЄ відстежувала порушення прав людини по обидва боки етнічного кордону, але дійшла висновку про наявність набагато більшої кількості свідчень про страждання албанців від рук югославських та сербських військових та служб безпеки.

Місія ОБСЄ в Косові (ОМІК) була створена рішенням Постійної ради ОБСЄ 1 липня 1999 року з метою очолити, в межах загальної структури Місії ООН в Косові (UNMІК), розв'язання питань організаційної та демократичної розбудови і прав людини.

Система безпеки, вироблена ОБСЄ. На саміті в Будапешті 5-6 грудня 1994 року глави держав та урядів країн НБСЄ започаткували широке комплексне обговорення усіх аспектів безпеки з метою розробки її концепції на XXI сторіччя.

Декларація Лісабонського саміту 1996 року про Систему спільної всеосяжної безпеки Європи у ХХІ сторіччі підтвердила, що *європейська безпека потребує щонайширшої співпраці і координації між країнами-учасницями ОБСЄ та європейськими і трансатлантичними організаціями і визначила ОБСЄ як особливо ефективний форум для розвитку співпраці та взаємного доповнення між такими організаціями та установами. На саміті була ініційована розробка Хартії європейської безпеки, спрямованої на зміцнення безпеки та стабільності в регіоні та поліпшення оперативної здатності ОБСЄ.*

Наступним етапом у розбудові Системи безпеки стала зустріч країн-членів ОБСЄ на рівні міністрів закордонних справ у Копенгагені в грудні 1997 року, яка ухвалила рішення про Основні напрями розробки Документа – Хартії ОБСЄ з питань європейської безпеки. На зустрічі в Копенгагені було вирішено, що Спільна концепція розвитку співпраці між взаємно підсилюючими інституціями¹ має закласти засади для такої роботи.

Хартія європейської безпеки була ухвалена на Стамбульському саміті ОБСЄ в листопаді 1999 року. Вона ґрунтувалась на кількох політичних ініціативах, серед яких посилення ролі ОБСЄ в операціях з підтримки миру; ухвалення Платформи спільної безпеки; створення груп швидкої експертної допо-

¹ Концепція „взаємно підсилюючих інституцій” в галузі безпеки, які раніше називались “взаємопов’язані інституції”, бере свій початок у Римській декларації миру і співробітництва, що була оприлюднена на Римському саміті НАТО в листопаді 1991 р. У Декларації визнається, що завдання, які постануть перед новою Європою, одна інституція не зможе розв’язати повною мірою, це можна зробити тільки через систему взаємозв’язаних інституцій, що об’єднують між собою країни Європи та Північної Америки. Відтак країни НАТО будуть працювати над новою архітектурою європейської безпеки, в якій НАТО, НБСЄ (пізніше ОБСЄ), Європейське Співтовариство (пізніше Європейський Союз), ЗЄС та Рада Європи будуть доповнювати одна одну і в якій інші регіональні системи співпраці відіграватимуть важливу роль.

моги та співпраці (REACT), щоб надати ОБСЄ можливість швидко реагувати на потреби у цивільній допомозі і для проведення широкомасштабних цивільних операцій; розширення здатності ОБСЄ виконувати поліцейські функції; створення Оперативного центру задля планування і проведення операцій та посилення процесу політичних консультацій в рамках ОБСЄ через створення Підготовчого комітету під егідою Постійної ради ОБСЄ.

1.3. Європейський Союз (ЄС)

Європейський Союз було створено на основі *Римського договору*, підписаного 25 березня 1957 року Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Німеччиною та Францією. У 1973 році до цих країн приєдналися Данія, Ірландія та Великобританія, у 1981 році – Греція, у 1986 році – Іспанія та Португалія, а у 1995 році – Австрія, Фінляндія та Швеція. Переговори про приєднання до ЄС успішно завершила Норвегія, проте під час загальнонаціонального референдуму 27-28 листопада 1994 року 52,5% норвежців із тих, що взяли участь у референдумі, проголосували проти членства в Європейському Союзі. Кіпр, Мальта, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чеська Республіка увійшли в ЄС 1 травня 2004 року, Болгарія і Румунія – 1 січня 2007 року.

На засіданні Європейської ради, що відбулося 9-10 грудня 1991 року в Маастрихті, глави держав і урядів Європейського співтовариства уклали угоду про політичний союз і угоду про економічний та монетарний союз, які разом становлять *Договір про Європейський Союз*. Договір набув чинності 1 листопада 1993 р. після його ратифікації усіма сторонами.

15-16 червня 1997 року глави держав та урядів країн членів ЄС ухвалили ряд змін до Маастрихтського договору, які стосувалися майбутньої спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Зокрема було вирішено, що:

- Генеральний секретар Європейської ради отримує повноваження Верховного представника з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки;
- під його керівництвом створюється Відділ політичного планування та раннього попередження;
- протягом одного року з моменту набуття чинності Амстердамським договором ЄС, спільно з ЗЄС, розробляє систему вдосконаленої співпраці між двома організаціями;
- гуманітарні, рятувальні та миротворчі завдання, а також ті, що передбачають використання збройних сил для врегулювання кризових ситуацій, включаючи операції з підтримки миру (так звані «*Петерсберзькі місії*»).

Питання щодо обумовленого голосування кваліфікованою більшістю знайшло подальший розвиток в контексті *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки*. Відповідно до нової структури Договору Європейська рада визначає спільну стратегію, що втілюється Європейським Союзом у питаннях, які становлять спільний інтерес для країн-членів. Європейська рада реалізує її, зокрема, через спільну діяльність та вироблення спільних позицій. Ці рішення приймаються кваліфікованою більшістю, проте існує положення, згідно з яким країна-член може займати позицію «конструктивного утримання від голосування». Це відбувається у тих випадках, коли та чи інша країна не бажає брати участь у прийнятті рішення, але й не перешкоджає його прийняттю іншими державами. З іншого боку, якщо рішення торкається важливих аспектів національної політики певної країни, вона має вибір блокувати голосування кваліфікованою більшістю, залишаючи за інши-

ми державами-членами можливість оскаржити таку свою дію перед Європейською радою.

Роль Європейського Союзу в міжнародних відносинах виходить далеко за межі позицій та дій щодо Спільної зовнішньої політики та політики безпеки. ЄС – це ще й найбільший суб'єкт світової торгівлі. Він також є найбільшим фінансовим донором для країн, що розвиваються, та одним з найбільших – для Близького Сходу. Крім того, Європейський Союз надає найбільше коштів для фінансування міжнародних зусиль, спрямованих на створення умов для тривалого миру в колишній Югославії. Багато інших галузей політики, яку проводить Європейський Союз, такі, як сільське господарство та рибальство, також мають важливий зовнішній вимір. Роль ЄС у зовнішніх відносинах ще більше посилиться після створення Європейського економічного і монетарного союзу та введення єдиної валюти.

Європейський Союз приділяє велику увагу забезпеченню відповідності Спільної зовнішньої політики та політики безпеки усім іншим аспектам політики ЄС, що мають зовнішній характер. Як Рада міністрів, так і Європейська комісія в межах своїх повноважень відповідають за сумісність загальної зовнішньої діяльності Союзу з цілями зовнішніх відносин, безпеки, економічної політики та політики розвитку.

Такий підхід визначав також розробку політики розширення Європейського Союзу, його стратегію стосовно країн-кандидатів з Центральної Європи на етапі підготовки до членства, відносини ЄС – Росія та відносини між Європейським Союзом і країнами Середземномор'я. Основу майбутнього європейсько-середземноморського партнерства, що охоплює як політичні, так і економічні відносини, було закладено на *Барселонській конференції в листопаді 1995 року.*

Політичні та економічні аспекти бралися до уваги і на саміті глав держав та урядів 15 європейських і 10 азіатських

держав у Бангкоку в березні 1996 року, де було започатковано діалог ЄС-Азія. Під час останнього середньотермінового перегляду Конвенції Ломе між Європейським Союзом та країнами Африки, Карибського й Тихоокеанського басейнів було зроблено більший наголос на політичних аспектах конвенції. ЄС також активно співпрацює з країнами Південної Америки (наприклад, в рамках Групи ЄС – Ріо) та з країнами Mercosur. До того ж зі Сполученими Штатами Америки ЄС підтримує постійний діалог з політичних і економічних проблем, що стосуються спільних інтересів, та прямі переговори з питань торгівлі та інвестицій у контексті *Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) та Плану дій ЄС-США*.

Від початку конфлікту в колишній Югославії та розпаду Югославської Федерації Європейський Союз відіграє важливу роль у спробах відновити мир у цьому регіоні та спрямувати гуманітарну допомогу до громад, що постраждали від воєнного конфлікту. Лондонська конференція з питань Югославії, що відбулась у серпні 1992 року під співголовуванням Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй та прем'єр-міністра Великобританії (на той час Голови Європейської ради), була для ЄС новою формою зовнішньополітичної діяльності. Це був перший приклад міжнародної акції, здійсненої спільно Європейським Союзом та Організацією Об'єднаних Націй.

Структура Європейського Союзу. Європейський Союз базується на трьох «опорах»:

- *Європейське співтовариство становить правову основу для формування політики спільного ринку, міжнародної торгівлі, сприяння розвитку, монетарної політики, сільського господарства, рибальства, навколишнього середовища, регіонального розвитку, енергетики і т.д.;*
- *спільна зовнішня політика та політика безпеки (CFSP);*
- *юстиція і внутрішні справи, що включає співпрацю між країнами-членами ЄС в таких галузях, як цивільне та криміналь-*

не право, імміграційна політика та надання притулку, прикордонний контроль, боротьба з торгівлею наркотиками, співпраця та обмін інформацією між поліціями.

Ці три головні компоненти Європейського Союзу скеровуються почасти основоположними цілями та принципами, а почасти – єдиною інституційною структурою.

Ключовою внутрішньою метою Європейського Союзу є сприяння економічному та соціальному прогресу, головним чином через створення зони без внутрішніх кордонів, підтримку економічної і соціальної цілісності, заснування економічного і монетарного союзу та введення єдиної валюти. Основною зовнішньою метою політики ЄС є ствердження його ідентичності на міжнародній арені, передусім через спільну зовнішню політику та політику безпеки, зокрема через розробку спільної оборонної політики. Основоположними принципами, якими керується Європейський Союз, є повага до національної самобутності, демократії та фундаментальних прав людини.

Щодо єдиної організаційної структури ЄС, то вона включає наступні головні інституції:

- **Європейський парламент** представляє 370 мільйонів громадян Європейського Союзу. Він відповідає за прийняття законів та нагляд і контроль за використанням виконавчих повноважень інститутами Європейського Союзу. До 1979 року члени Європейського парламенту призначалися законодавчими органами країн-членів з числа депутатів цих органів. Перші прямі вибори до Європейського парламенту відбулися у червні 1979 року. Головні повноваження Європейського парламенту поділяються на три категорії. Перша – це законодавчі повноваження, що у поширеній формі нині дають право парламенту доповнювати та приймати законопроекти, запропоновані Комісією. Відтак Парламент та Рада

міністрів поділяють повноваження щодо прийняття рішень у багатьох галузях. Друга – бюджетні повноваження. Кожного року Європейський парламент приймає бюджет ЄС. Третім повноваженням Європейського парламенту є нагляд за роботою виконавчої влади ЄС шляхом призначення президента та членів Комісії. Європейський парламент має право заслуховувати окремих комісарів і, зрештою, розпускати Комісію. Громадяни держав ЄС мають право як індивідуально, так і групами звертатися до Парламенту з клопотаннями. Для розслідування скарг громадян про адміністративні порушення призначено парламентського уповноваженого – «омбудсмена».

- *Рада Європейського Союзу*, відома як Рада міністрів, розглядає пропозиції, подані Комісією, і є головним керівним органом Союзу. Рада відповідає за визначення політичних цілей, координацію національної політики та розв'язання суперечок між членами або з іншими інституціями. Компетенція Ради поширюється на сфери діяльності усіх трьох «опор» Європейського Союзу. До її складу входять міністри урядів держав-членів ЄС. Засідання на рівні міністрів готуються постійними представниками держав-членів.

- *Комісія, яка відповідає за нагляд за виконанням договорів ЄС* і за законодавчу та політичну ініціативу в співтоваристві, а також за нагляд за дотриманням цих законів, виступає також у ролі охоронця права Європейського співтовариства і може передавати справи на розгляд Європейського суду. Комісія фактично є менеджером та виконавчим органом Європейського Союзу з питань політики та міжнародної торгівлі. Вона складається з двадцяти комісарів, призначених державами-членами для роботи в Комісії впродовж п'яти років.

- *Європейський суд* – найвища інстанція з питань права Співтовариства. Судді, які входять до його складу (по одному від кожної країни, з числа яких призначається Голова суду),

вирішують спори, що виникають у зв'язку з тлумаченням та застосуванням законів Співтовариства, і мають повноваження скасовувати рішення, які визнаються такими, що суперечать установчим договорам Співтовариства. Рішення суддів є обов'язковими для виконання Комісією, національними урядами, юридичними та фізичними особами. Відтак Суд забезпечує судовий нагляд, який необхідний для забезпечення виконання законів при інтерпретації та виконанні договорів та усій діяльності ЄС.

- **Палата аудиторів** завершує перелік головних інституцій ЄС. Цей орган контролює фінансову діяльність Європейського Союзу, наглядає за тим, щоб кошти використовувались за призначенням, і виявляє випадки шахрайства. Можна сказати, що Палата представляє інтереси платників податків.

- **Європейський інвестиційний банк** є фінансовою установою Європейського Союзу, яка надає позики для капітальних інвестицій, спрямованих на економічний розвиток ЄС.

- **Економічний і соціальний комітет** надає Парламенту, Раді та Комісії рекомендації з економічної та соціальної діяльності Союзу за своєю ініціативою, або на запит цих інститутів.

- **Комітет регіонів** був створений для захисту регіональної та місцевої самобутності в регіонах Європейського Союзу і забезпечення того, що на них зважають при втіленні політики ЄС.

- **Омбудсмен Європейського Союзу** представляє механізм, який дає змогу жертвам неправомірних дій інститутів ЄС оскаржити ці дії.

У 1999 році рішення, ухвалені на засіданні Європейської ради в Гельсінкі, викликали створення ряду тимчасових та постійних структур, які мали сприяти подальшому розвитку Спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Спільна зовнішня політика та політика безпеки (CFSP).

Загальна система політичного розвитку Союзу впродовж 1970-1980 років мала офіційну назву «Європейське політичне співробітництво» (ЄПС). Впровадження Спільної зовнішньої політики та політики безпеки згідно з *Договором про Європейський Союз*, що набув чинності у 1993 році, ознаменувало значний крок вперед. Головними цілями цієї політики відповідно до Договору є:

- захист спільних цінностей, фундаментальних інтересів та незалежності Союзу;
- всебічне зміцнення безпеки ЄС та країн-членів Союзу;
- збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки;
- сприяння міжнародній співпраці;
- розвиток і зміцнення демократії, верховенства права, поваги до прав людини та фундаментальних свобод.

Процедури ухвалення Європейським Союзом рішень у галузі зовнішньої політики та політики безпеки головним чином мають міжурядовий характер. Європейська рада визначає головні напрями політики у цих галузях. За винятком певних рішень щодо виконання спільних дій, згаданих раніше у цьому розділі, решта рішень Ради міністрів приймається консенсусом.

Як елемент тривалого процесу розробки ефективної Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, ЄС запровадив процедуру призначення спеціальних посланців з особливих питань як дипломатичних представників Союзу. Таку процедуру було застосовано, зокрема, для призначення спеціальних дипломатичних представників ЄС у Боснії, в Африканському регіоні Великих Озер та на Близькому Сході.

На завершення Міжурядової конференції держав ЄС 1996-1997 років глави держав та урядів уклали новий Амстердамський договір від 17 червня 1997 року. Про значення

Амстердамського договору для майбутньої Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, а також для відносин між цією організацією та ЗЄС йдеться далі у цьому розділі.

Подальші кроки з впровадження *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP)* і *Спільної європейської зовнішньої та оборонної політики (CESDP)* були зроблені на наступних засіданнях Європейської ради, зокрема, в Кельні у червні 1999 року, в Гельсінкі у грудні 1999 року та у Лісабоні в березні 2000 року.

Спільна зовнішня політика та політика безпеки орієнтується на комплексність і покликана охоплювати усі аспекти цих галузей. В Договорі про Європейський Союз, а також у відповідній Декларації країн-членів *Західноєвропейського Союзу (ЗЄС)* передбачається, що ЗЄС є невід'ємним чинником у процесі розбудови Європейського Союзу, до того ж останній може звернутися до ЗЄС з проханням розробити і втілити рішення або заходи в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки, пов'язані з обороною. З метою досягнення послідовності у діях ЄС, ЗЄС та НАТО країнам-членам Європейського Союзу було запропоновано приєднатися до ЗЄС або отримати статус спостерігачів, а іншим європейським країнам, що входять до НАТО, – стати асоційованими членами ЗЄС.

Ухвалюючи ці заходи, керівництво Європейського Союзу наголосило на тому, що *НАТО* залишається основою колективної оборони його членів і продовжуватиме відігравати важливу роль у врегулюванні криз. Більше того, розвиток *CESDP* не відбуватиметься за рахунок зобов'язань країн-членів за статтею 5 Вашингтонського (Північноатлантичного) договору або статті V Брюссельського (ЗЄС) договору.

У *Гельсінкі*, в грудні 1999 року, на додаток до нових постійних органів та вищеописаних проміжних заходів, Рада

виробила спільну Головну європейську мету щодо створення військових потужностей, готових до розгортання. Було домовлено виробити спільні цілі спроможності в галузях управління і командування, розвідки і стратегічних перевезень, які дали б можливість ЄС виконувати повний спектр *Петерсберзьких завдань*. Ці цілі будуть досягатись завдяки добровільним і узгодженим національним та міжнародним зусиллям.

Головна мета щодо розвитку європейської військової потужності потребує здатності швидко розгорнути (протягом 60 днів) і утримувати принаймні рік оперативні потужні сили складом у 60 000 осіб.

Через три місяці в Лісабоні Європейська рада схвально відзначила той факт, що проміжні органи, про які йшлося в Гельсінкі, вже створені і розроблений процес визначення національних внесків у досягнення зазначених цілей військової спроможності.

На засіданні Європейської ради міністрів в Санта Марія да Фейра (Португалія) в червні 2000 року керівники Європейського Союзу підштовхнули процес *CESDP* по ряду напрямів, особливо щодо домовленостей, яких має досягти Рада стосовно внесків третіх країн у врегулювання криз військовими засобами під егідою ЄС.

Ці домовленості стосуються деталей консультацій та/або участі європейських країн-членів НАТО, які не є членами ЄС, та інших держав, які є кандидатами на вступ до ЄС. Рада також погодилась з тим, що *Росія, Україна* та інші європейські держави, які залучені до політичного діалогу з Союзом, а також інші заінтересовані країни, можуть бути запрошені до участі в операціях під проводом ЄС.

Більше того, Рада визначила принципи, на яких мають ґрунтуватись консультації та співпраця з НАТО. Зокрема, вона запропонувала створити 4 тимчасові робочі групи,

які будуть займатись питаннями безпеки; цілей військової спроможності; деталей доступу ЄС до ресурсів і потужностей НАТО; вироблення постійних домовленостей щодо проведення консультацій ЄС – НАТО¹.

1.4. Західноєвропейський Союз (ЗЄС)

Західноєвропейський Союз існує з 1954 року і нині включає 10 держав Європи: Бельгію, Великобританію, Грецію, Іспанію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Німеччину, Португалію і Францію. Він має свою Раду та Секретаріат, які в січні 1993 року були переведені з Лондона до Брюсселя, та розташовану в Парижі Парламентську асамблею. ЗЄС бере свій початок від *Брюссельського договору 1948 року про співпрацю в економічній, соціальній і культурній галузях та колективну самооборону*, який підписали Бельгія, Великобританія, Люксембург, Нідерланди та Франція.

З підписанням *Північноатлантичного договору* в 1949 році відповідальність за військові справи Організації Брюссельського договору, або Західного Союзу, перейшла до Північноатлантичного альянсу. За Паризькими домовленостями 1954 року Федеративна Республіка Німеччина й Італія приєднались до Брюссельського договору, і організацію перейменували у *Західноєвропейський Союз*. Останній продовжує існування задля виконання умов і завдань, закладених у Паризьких домовленостях.

У 1984 році діяльності *Західноєвропейського Союзу* було надано нового імпульсу з метою розвитку «власне європейської

¹ Спеціальні робочі групи почали свої засідання влітку. В грудні 2000 р. міністри країн - членів НАТО відзначили прогрес і вітали посилення діалогу та його внесок у поліпшення розуміння обома організаціями того, як вони можуть ефективно співпрацювати.

системи спільної оборони» на основі співпраці його членів у галузі безпеки і зміцнення європейської опори Північноатлантичного альянсу.

На засіданні Ради міністрів Західноєвропейського Союзу, що відбулось у жовтні 1987 року в Гаазі, міністри закордонних справ і міністри оборони держав-членів ухвалили «Платформу щодо європейських інтересів безпеки», в якій заявили про свою рішучість зміцнити європейську опору НАТО і забезпечити інтегрованій Європі безпеку та належний оборонний потенціал. У цьому документі визначено відносини Західноєвропейського Союзу з НАТО та іншими організаціями, а також перспективи розширення ЗЄС та умови подальшого посилення його ролі як форуму для регулярного обговорення проблем, що постають перед Європою в галузі оборони й безпеки.

Після ратифікації Договору про приєднання, підписаного в листопаді 1988 року, Іспанія та Португалія стали членами Західноєвропейського Союзу у 1990 році, відповідно до ухвалених в 1987 році рішень про сприяння процесу розширення ЗЄС. Наступний крок було зроблено в листопаді 1989 року, коли Рада ЗЄС вирішила заснувати в Парижі *Інститут вивчення проблем безпеки* з метою сприяння розвитку власне Європейської системи безпеки та оборони і втіленню в життя Гаазької платформи.

На засіданні Європейської ради, яке відбулося 9-10 грудня 1991 року в Маастрихті, було ухвалено низку рішень щодо спільної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки *Європейського Союзу*. У свою чергу держави-члени Західноєвропейського Союзу ухвалили рішення стосовно ролі ЗЄС та його відносин з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом. На ці рішення (викладені у Маастрихтських деклараціях) схвально відгукнулася Північноатлантична рада на своєму засіданні на рівні міністрів, що відбулося 19 грудня 1991 року.

Вони передбачали: запросити членів Європейського Союзу приєднатись до ЗЄС чи звернутись із проханням про надання їм статусу спостерігачів, а європейських членів НАТО запросити до асоційованого членства в ЗЄС; здійснити поетапне перетворення ЗЄС на оборонний компонент Європейського Союзу, конкретизувати і втілювати в життя ухвалені ЄС рішення і заходи оборонного значення; прагнути зміцнення європейської опори Атлантичного альянсу, підсилюючи роль, відповідальність і внесок держав ЗЄС, які є членами НАТО; підтвердження Західноєвропейським Союзом його наміру узгоджувати свої дії з позицією, якої дотримується Альянс; підсилити оперативну роль ЗЄС; перевести Раду і Секретаріат ЗЄС з Лондона до Брюсселя. Розглядалися й інші пропозиції, зокрема ті, що стосувалися нової ролі ЗЄС у співробітництві в галузі озброєнь.

У результаті проведення в Амстердамі міжурядової конференції 16 та 17 червня 1997 року глави держав та урядів країн ЄС внесли до Маастрихтського договору зміни, пов'язані з майбутньою спільною зовнішньою політикою та *політикою Союзу у галузі безпеки*, а також відносинами між ЄС та ЗЄС. Відтак Петерсберзькі місії, сформульовані на *червневому 1992 року* засіданні ЗЄС на рівні міністрів, були включені до *Амстердамського договору*.

Амстердамський договір передбачає, що ЗЄС є невід'ємним чинником у розвитку Європейського Союзу і надає останньому доступ до оперативних сил, головним чином в контексті Петерсберзьких місій. ЗЄС має надавати підтримку ЄС у формулюванні оборонних аспектів спільної зовнішньої політики та політики безпеки; в свою чергу ЄС має сприяти зміцненню інституційних зв'язків із ЗЄС «з метою можливої інтеграції Західноєвропейського Союзу в ЄС, якщо таке рішення буде прийняте Європейською радою».

У Амстердамському договорі також зазначено, що «Європейський Союз буде використовувати ЗЄС в розробці та реалізації рішень і дій, що пов'язані з обороною». Європейська рада має компетенцію визначати основні напрями такого використання. Всі держави ЄС, включно з тими, що не є повноправними членами ЗЄС, мають право у повному обсязі брати участь у виконанні завдань, передбачених даною процедурою. У тому ж дусі Рада ЄС, за погодженням з інституціями ЗЄС, ухвалює необхідні практичні процедури, що дозволяють усім задіяним державам ЄС повною мірою та на рівних засадах брати участь у плануванні та ухваленні рішень ЗЄС.

З 1991 року ЗЄС розробляє рамкову процедуру, за якою нині дедалі більше країн долучаються до його діяльності. У другій Маастрихтській декларації ЗЄС від 1991 року Західноєвропейський Союз запросив держави ЄС приєднатися до ЗЄС на умовах, що будуть узгоджені відповідно до Статті XI *Доповненого Брюссельського договору*, або набути статус спостерігачів. Водночас іншим європейським країнам НАТО було запропоновано статус асоційованих членів ЗЄС, який дозволить їм «у повному обсязі брати участь в діяльності ЗЄС». Петерберзька декларація визначає права та обов'язки майбутніх членів, спостерігачів та асоційованих членів ЗЄС для країн, що є членами ЄС і НАТО. На зустрічі в Римі 20 листопада 1992 року міністри держав ЗЄС ухвалили рішення про розширення організації і запросили Грецію стати десятою країною-членом після відповідної парламентської ратифікації.

9 травня 1994 року Рада міністрів ЗЄС на своєму засіданні в Люксембурзі оприлюднила Кірхберзьку декларацію, у якій висловлено згоду на надання дев'ятому центрально- і східноєвропейським країнам, що підписали з ЄС «Угоди про Європу», статусу «асоційованих партнерів» (на відміну від асоційованого членства Ісландії, Норвегії та Туреччини).

У 1996 році Словенія стала десятим асоційованим партнером ЗЄС. Офіційно Греція приєдналась до ЗЄС у 1995 році. Ісландія, Норвегія та Туреччина, як члени НАТО, отримали статус асоційованих членів; Данія та Ірландія, як члени ЄС, стали спостерігачами. Після вступу до Європейського Союзу 1 січня 1995 року та по закінченні відповідних парламентських процедур спостерігачами ЗЄС також стали Австрія, Фінляндія та Швеція. 23 березня 1999 року, після вступу до НАТО, Чеська Республіка, Угорщина та Польща стали асоційованими членами.

Цими рішеннями була створена гнучка система з трьома різними рівнями членства та партнерства плюс статус спостерігача:

- члени (усі члени ЗЄС є водночас членами НАТО та ЄС);
- асоційовані члени (члени НАТО, але не члени ЄС);
- асоційовані партнери (не є членами ні НАТО, ні ЄС);
- спостерігачі (члени ЄС, але не НАТО. Данія також вибрала для себе статус спостерігача).

Виконання Петерберзьких завдань. Протягом 90-х років ЗЄС розвивав відносини і з іншими країнами та регіонами. Діалог з Росією забезпечує політичні консультації та практичну співпрацю з питань, що викликають спільний інтерес. Прикладом практичної співпраці є постачання супутникових фотознімків Росії Супутниковому центру ЗЄС. Західноєвропейський Союз також розвиває діалог з *Україною* на основі спільного комюніке *ЗЄС-Україна*, підписаного *у вересні 1996 року*. ЗЄС підтримує діалог і з шістьма середземноморськими країнами, що не є його членами (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Мавританія, Марокко та Туніс). Такий діалог дає можливість інформувати ці країни про діяльність ЗЄС та обмінюватись

думками з питань, що викликають спільний інтерес, зокрема досвід, набутий в операціях з підтримки миру. У контексті зусиль міжнародного співтовариства ЗЄС також надає допомогу країнам Африки у підготовці до ефективного виконання операцій з підтримки миру.

Після ухвалення Маастрихтських та Петерберзьких рішень було вжито подальших заходів, спрямованих на підвищення оперативної спроможності ЗЄС та забезпечення його необхідними засобами виконання Петерберзьких місій. У руслі цих завдань було створено Відділ планування ЗЄС під керівництвом Ради ЗЄС, що має на меті здійснювати планування можливих операцій ЗЄС та складання й поновлення переліку сил, підзвітних ЗЄС (СП ЗЄС). ЗЄС не має власних регулярних збройних сил чи командних структур. Тому для виконання можливих завдань ЗЄС його члени та асоційовані члени можуть надавати свої військові контингенти та командні структури. Вони включають як національні, так і деякі багатонаціональні формування, такі, як Єврокорпус; багатонаціональну дивізію «Центр»; Десантну групу Великобританії та Нідерландів; Єврофор та Євромарфор; Штаб Першого німецько-нідерландського корпусу; Іспано-італійську десантну групу.

Серед інших заходів, спрямованих на підсилення оперативної спроможності ЗЄС, – відкриття в квітні 1993 року Супутникового центру в Торрехоні, Іспанія, для обробки та аналізу супутникових даних з верифікації виконання угод щодо контролю над озброєннями, моніторингу та врегулювання кризових ситуацій на підтримку операцій ЗЄС; створення Ситуаційного центру, який було введено в дію в червні 1996 року для моніторингу кризових регіонів, визначених Радою ЗЄС, та перевірки ефективності операцій ЗЄС; створення Комітету військових делегатів та реорганізація військової структури штабу ЗЄС в 1998 році відповідно до рішень міністрів країн ЗЄС, ухвалених на зустрічах в Парижі і Ерфурті у травні та листопаді 1997 року.

Співпраця між Західноєвропейським Союзом і НАТО сприяла поживленню діяльності ЗЄС і поступово набувала більш інтенсивного і регулярного характеру. 21 травня 1992 року Рада Західноєвропейського Союзу вперше провела у штаб-квартирі НАТО спільне організаційне засідання з *Північноатлантичною радою*. Тепер Генеральний секретар ЗЄС регулярно відвідує засідання ПАР на рівні міністрів. Генеральний секретар НАТО запрошується на засідання на рівні міністрів ЗЄС. ПАР і Рада ЗЄС проводять спільні засідання чотири рази на рік. При потребі вони можуть влаштовуватись і частіше. Щоб посприяти обмінові секретною інформацією, НАТО і ЗЄС уклали Угоду щодо забезпечення секретності. Серед інших прикладів активізованої співпраці – доступ ЗЄС до інтегрованої системи зв'язку НАТО на основі Меморандуму про домовленість між НАТО та ЗЄС і регулярні консультації між секретаріатами і військовим персоналом обох організацій.

Важливий крок у напрямі до ґрунтовного співробітництва між НАТО та ЗЄС був зроблений під час *Брюссельського саміту* НАТО в січні 1994 року. Тоді 16 держав-членів Альянсу повністю підтримали ідею розвитку *власне Європейської системи безпеки й оборони* з метою зміцнення європейської «опори» Альянсу з одночасним підсиленням трансатлантичного зв'язку, що дасть можливість європейським країнам Альянсу брати більше відповідальності за їх спільну безпеку й оборону. Вони висловили свою підтримку зміцненню європейської «опори» Альянсу через *посилення Західноєвропейського Союзу як оборонного компоненту Європейського Союзу*. Щоб уникнути дублювання зусиль, НАТО погодилося на основі консультацій у Північноатлантичній раді надавати свої колективні засоби «для здійснення операцій ЗЄС європейськими членами Альянсу на виконання спільної зовнішньої політики і політики у галузі оборони». Крім того, глави держав і урядів схвалили концеп-

цію багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС) як засобу, що полегшить здійснення операцій у непередбачених ситуаціях. Цю концепцію належить втілювати в життя таким чином, щоб створити відокремлюваний, але не окремий військовий потенціал, який НАТО чи ЗЄС можуть використовувати відповідно до європейських потреб та на зміцнення безпеки Альянсу. Водночас вони підтвердили, що Альянс залишається головним форумом для консультацій між його членами та узгодження політики, що стосується зобов'язань безпеки й оборони союзників за *Вашигтонським договором*.

На зустрічах у *червні 1996 року* міністри закордонних справ та міністри оборони вирішили, що власне Європейська система безпеки та оборони, як основний елемент внутрішньої адаптації НАТО, має розбудовуватись всередині Альянсу. Це дасть можливість усім європейським союзникам робити суттєвіший і ефективніший внесок у виконання завдань та заходів Альянсу в дусі спільної відповідальності; діяти самостійно в разі необхідності; зміцнювати трансатлантичне партнерство. З використанням повною мірою концепції *БООТС* ця система має ґрунтуватися на непорушних військових принципах, підкріплюватись належним військовим плануванням і сприяти створенню цілісних та ефективних сил, здатних виконувати операції під політичним контролем та стратегічним керівництвом ЗЄС.

На саміті в Мадриді в *липні 1997 р.* глави держав та урядів країн НАТО вітали значні кроки, які було зроблено для створення власне Європейської системи безпеки та оборони всередині Альянсу на виконання важливих політичних рішень, ухвалених міністрами закордонних справ та міністрами оборони в червні 1996 року, і зобов'язали Північноатлантичну раду на рівні постійних представників прискорити завершення цієї роботи в співпраці з ЗЄС.

Спільні навчання *ЗЕС/НАТО* з врегулювання криз вперше відбулись у лютому 2000 року. На них були піддані перевірці пов'язані з ESDI концепції проведення операцій під проводом ЗЄС з використанням ресурсів та потужностей НАТО. На 2001 рік було намічено дослідження спільних навчань *НАТО-ЗЄС (JES-01)*.

У світлі рішень, ухвалених Європейським Союзом у Гельсінкі в 1999 році, міністри закордонних справ і оборони ЗЄС визнали, що виконання ЄС нових зобов'язань в галузі безпеки може мати серйозні наслідки для ЗЄС як організації. На зустрічі в Порто, Португалія, у травні 2000 року вони доручили Постійній раді ЗЄС вивчити заходи, які необхідно буде здійснити у відповідний час. Були також надані пояснення щодо наслідків Спільної європейської політики безпеки та оборони для *Брюссельського договору* та ЗЄС. На основі рішень, прийнятих на Марсельському засіданні міністрів ЗЄС в листопаді 2000 року, Франція, яка перебирала на себе головування в ЗЄС, наголосила на тому, що *стаття V* Брюссельського договору продовжуватиме відбивати взаємні зобов'язання країн-членів щодо колективної оборони. Були досягнуті домовленості щодо виконання залишкових функцій ЄС, коли Європейський Союз вступить в дію.

1.5. Рада Європи

Рада Європи була створена 5 травня 1949 року *«задня досягнення більшої єдності між її членами з метою забезпечення та втілення ідеалів та принципів, які є їх спільною спадщиною, та сприяння економічному і соціальному прогресу»*. Загальною метою Ради є підтримка основних принципів прав людини, плюралізму, демократії та верховенства права, а також зростання добробуту усіх громадян Європи.

До Ради Європи входять 43 країни. Найновішими членами є: Угорщина (1990); Польща (1991); Болгарія (1992); Естонія, Литва, Словенія, Чеська Республіка, Словаччина і Румунія (1993); Андорра (1994); Латвія, Албанія, Молдова, колишня югославська республіка Македонія і Україна (1995); Росія і Хорватія (1996); Грузія (1999), Вірменія та Азербайджан (2001).

Рада складається з Комітету міністрів, у якому досягається згода щодо спільних дій урядів та Парламентської асамблеї з 291 члена, яка робить пропозиції щодо нової діяльності і загалом функціонує як парламентський форум. Деякі заходи Ради Європи відкриті і для країн, що не є її членами. Боснія та Герцеговина (з 28 січня 1994 р.) та Федеративна Республіка Югославія (з 22 січня 2001 р.) мають особливий статус гостя на Парламентській асамблеї. У 1997 році статус Білорусі, як спеціального гостя Парламентської асамблеї, був призупинений, а процедура вступу у Раду Європи була заморожена. Канада, Ізраїль і Мексика мають статус спостерігачів у Парламентській асамблеї, а Ватикан, Сполучені Штати Америки, Канада, Мексика і Японія мають статус спостерігача у Комітеті міністрів Ради.

Рада уклала близько 165 міжурядових конвенцій та угод, серед яких основними є *Конвенція з захисту прав людини та основних свобод; Європейська культурна конвенція та Європейська соціальна хартія*. На саміті у Відні в 1993 році Рада Європи підкреслила свій внесок у безпеку демократії в Європі.

Концепція безпеки демократії має два аспекти: по-перше, абсолютна вимога плюралістичної та парламентської демократії, неподільності та універсальності прав людини та верховенства права і спільної культурної спадщини, збагаченої різноманітністю як основних передумов безпеки; і, по-друге, серйозний наголос на європейській співпраці на ґрунті цих цінностей як на методі зміцнення довіри на всьому континенті.

ненті, які допомагатимуть запобігати конфліктам і водночас знаходити вирішення спільних проблем.

Поширення безпеки демократії допомагає долати численні ризики для європейської безпеки. Окрім зменшення ризику повернення до тоталітарного правління, вона забезпечує відповідь на серйозні масові порушення свобод і прав людини, до яких належить і дискримінація якоїсь частини населення; серйозні недоліки у забезпеченні верховенства права; агресивний націоналізм, расизм і нетерпимість, а також міжетнічне напруження і конфлікти; тероризм й організована злочинність; соціальна дезінтеграція, розшарування і напруження на місцевому і регіональному рівнях.

Рада Європи провела свій другий саміт в Страсбурзі 10-11 жовтня 1997 року, на якому прийняла План дій щодо основних завдань Ради на період до 50-ї річниці у травні 1999 року і надалі. План дій стосується питань демократії та прав людини; соціальної єдності; безпеки громадян; демократичних цінностей і культурного різноманіття. 1 лютого 1998 року набула чинності Рамкова конвенція Ради Європи із захисту національних меншин. Крім того, з 1 листопада 1998 року набуло чинності рішення Ради про створення, згідно з умовами відповідного Протоколу до Європейської конвенції з прав людини, нового широкомасштабного Суду з прав людини.

У Плані дій також передбачено умови призначення Комісара Ради Європи з прав людини. Встановлено також процедуру моніторингу, спрямованого на контроль за виконанням зобов'язань, які взяті державами-учасницями. Конфіденційний, конструктивний і недискримінаційний діалог проходить як на урядовому рівні у Комітеті міністрів, так і на парламентському в Парламентській асамблеї.

Значне збільшення кількості членів Ради Європи по закінченні холодної війни та досягнуте зростання числа конвенцій

демонструють бажання урядів країн-учасниць створити структури співпраці, покликані уникати нових ліній розподілу на континенті і розбудовувати спільну європейську цивілізацію демократичних націй. Таким чином, зусилля Ради Європи в цих сферах доповнюють зусилля Північноатлантичного альянсу. Рада Європи намагається втілювати свій План дій через співпрацю з європейськими та іншими міжнародними організаціями, зокрема з *Європейським Союзом і ОБСЄ*.

1.6. Місце і роль України в регіональних і глобальних системах безпеки та міжнародних організаціях

Світ початку XXI ст. вражає своєю багатогранністю й суперечливістю. У ньому одночасно розгортаються полярно-векторні процеси, у яких суб'єкти міжнародного права формують різноякісні і різнопланові системи захисту. Особливу вагу для стабільності сучасних міжнародних відносин має *поєднання системи міжнародної безпеки з національною безпекою*, що включає і *право суверенітету – рівновагу прав держав на захищеність і недоторканність своїх територій*. Дії міжнародного права традиційно зупинилися на кордонах суверенної держави, у межах якої все підкорялось її юрисдикції. Отже, з *принципу захисту суверенітету* походив і *принцип невтручання* як зобов'язання інших суб'єктів не втягуватися у внутрішні справи держави без згоди останньої.

Загальною тенденцією сучасного цивілізаційного розвитку є *взаємодія протилежних і взаємопов'язаних процесів і явищ*. Ця тенденція, як свідчать об'єктивні реалії, виявляється у подвійному контексті: *глобалізації міжнародних відносин і посиленні нових відмінностей*, що виявляється у *поглибленні регіоналізму*. При цьому посилюється *регіоналізм* не культурно-цивілізаційних блоків, як стверджували провідні аналітики розвитку

світових систем, а інтеграційних економічних утворень. В умовах глобалізації провідні країни диктують світові свою модель поведінки і здійснюють втручання у внутрішні справи держав через запровадження права гуманітарного втручання. Отже, з об'єктивними змінами міжнародних систем змінювалися й характеристики основних складових, які їх утворювали.

У сучасних моделях державно-центристських підходів висувуються нові вимоги до поняття держави як основної політичної форми організації суспільства, критеріїв її існування, тобто *суверенітету*. За роки функціонування біполярної системи поняття «суверенітет» було покладено в основу міжнародного права, на якому будувалася вся система міжнародних відносин післявоєнного часу, базувалися концепції безпеки, створювалася універсальна міжнародна організація людства – **Організація Об'єднаних Націй**, низка регіональних утворень (як, наприклад, *ОБСЄ, ОАД, ЛАД, ОАЄ* та ін.), укладалися відповідні міжнародні документи. Поняття «суверенітет» було занадто абсолютизоване, у ньому шукали зразок абсолютної влади й автономії від загрози зовнішніх сил.

У нових умовах існування досить складно визначити механізми безпеки будь-якої держави середньої ланки, виробити відповідні критерії для насичення їх дієвими складовими, адекватно спрямувати зовнішньополітичні зусилля на розв'язання проблем безпекового існування, на досягнення суто прагматичних результатів. Через це у формуванні безпекового простору навколо Української держави особливої уваги вимагають і теоретичний, і практичний ракурс міжнародно-політичних систем глобального, регіонального і субрегіонального рівнів; механізмів дво- і багатосторонньої співпраці в реалізації зовнішньої політики України, яка є учасницею сучасних процесів глибокої трансформації.

До таких механізмів включено міжнародну систему універсальної, регіональної (а також субрегіональної) безпеки, яка

здійснюється через низку провідних міжнародних структур; **інтеграційну парадигму** входження України у європейський та євроатлантичний простір; **площину двосторонніх відносин**, які реалізуються через двостороннє співробітництво з провідними партнерами, з якими розбудовується міжнародно-системний механізм стратегічних союзів. При цьому враховується, що безпекове існування Української держави спирається на міжнародно-політичну систему захисту прав людини, яка реалізується як через глобальні й регіональні безпекові структури, так і через засади двосторонньої співпраці.

Міжнародні структури універсальної і регіональної безпеки, до яких долучається Україна для реалізації своєї зовнішньої політики, на сьогоднішній день, як свідчить практика, є найвпливовішими механізмами у протидії сучасним викликам. Ідеться про систему кооперативної безпеки – поєднання різнопланових безпекових механізмів у єдине ціле. При цьому Україна не тільки використовує захисні міжнародні схеми, а й вносить свою частку в удосконалення самих систем.

Зазначимо, що різні наукові школи трактують поняття «кооперативна безпека» по-різному. На переконання української сторони, кооперативна безпека, яка прийшла на зміну всеосяжній, або колективній, полягала в об'єднанні зусиль захищених держав для свого захисту.

Україна як суб'єкт міжнародного права творить самостійну зовнішню політику і розбудовує власну систему безпеки, вирішує досить складні зовнішньополітичні завдання, продиктовані державними інтересами й фактором геополітичного положення в Європі. **Безпеку для себе** Україна формує через **розбудову безпеки для всіх**, дотримуючись принципу правонаступності, враховуючи відповідні безпекові схеми, які спираються на загальновизнані норми і принципи міжнародного права, низку положень основоположних документів універ-

сальних, регіональних (а також субрегіональних) і трансрегіональних організацій – ООН, ОБСЄ, РЕ, НАТО, ЄС, ЦЕІ, ЦЕФТА, ОЧЕС, Вишеградської групи, СНД, ГУАМ тощо. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», держава продовжувала торувати шлях до повноправної участі в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, брала активну участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН та ОБСЄ. Серед першочергових завдань у цій сфері Україною було визначено участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями й міжнародним тероризмом; протидію поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки тощо.

Головні зовнішньополітичні завдання у сфері безпеки на 2007 р. були окреслені главою держави у *Посланні до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році»*. Зокрема, йшлося про такі ключові пріоритети, як *європейська та євроатлантична інтеграція (уцільнення відносин з ЄС і НАТО); активна регіональна політика України, яка має стати передумовою реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави. Це й активна підтримка і просування регіональних об'єднань та ініціатив, в основі яких лежать європейські цінності й цілі (ГУАМ, Спільнота демократичного вибору та ін.); налагодження співпраці згаданих регіональних об'єднань та ініціатив з багатосторонніми структурами й організаціями (ЦЕІ, ОЧЕС, Вишеградська четвірка, ПС/ПСС тощо) з метою створення мережі організацій, спрямованих на інтеграцію регіону до ЄС; завершення процесів правового оформлення державного кордону України по всьому периметру.*

Серед пріоритетів України в економічній сфері – забезпечення енергетичної безпеки держави, інтеграція у міжнародну

економічну систему, насамперед вступ до СОТ, підтримка українських експортерів, утвердження позитивного іміджу та інвестиційної привабливості України тощо. Зрозуміло, що без активного діалогу з провідними партнерами, відносини з якими Україна намагається вивести на стратегічний рівень, досягти поставленої мети неможливо.

Утворення безпекового простору навколо Української держави було б неповноцінним і без урахування безпекових питань у сфері культурного й гуманітарного співробітництва. Це і пропагування за кордоном кращих надбань, культурної спадщини України, забезпечення підтримки у відновленні в Україні визначних пам'яток архітектури та історичних місць, робота з повернення українських культурних цінностей тощо. Формування позитивного іміджу України передбачалося через активну роботу з представниками української діаспори, зарубіжної громадськості; забезпечення захисту та відновлення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб України за кордоном; удосконалення механізмів захисту трудящих мігрантів тощо.

Спираючись на реалістичні позиції, за якими зовнішньополітичні імперативи безпеки будь-якої держави полягають у реалізації засадничих національних інтересів, Україна бере активну участь у творенні нової системи європейської безпеки, складовими якої є міжнародні заходи з підтримання миру, через діяльність в операціях з підтримання миру (ОПМ), «друзів Генерального секретаря ООН», спостерігачів, виконання інших миротворчих функцій. У відповідь на підтримку з боку ООН Україна посилює присутність в ОПМ, які здійснюються поблизу українських кордонів та в регіонах, що є стратегічно важливими для українських національних інтересів. У Міністерстві оборони України створено центр координації миротворчих операцій та спеціалізований навчальний центр з підготовки миротворчих сил. Діяльність України із зміцнення безпеки через

захист прав людини відзначилась ініціативою у підготовці Міжнародної конвенції із захисту миротворчого персоналу ООН та її відкриття для підписання. Під час 61-ї сесії ГА ООН (18-25 вересня 2006 р., Нью-Йорк) українська сторона взяла участь у церемонії підписання «Факультативного протоколу до Конвенції ООН 1994 року із захисту персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу». Україна як один з ініціаторів розробки документа твердо виступає за необхідність універсалізації цих міжнародно-правових інструментів та закликає усі держави, які ще цього не зробили, приєднатися до них.

Україна відіграє роль важливого контрибутора військових підрозділів та персоналу до операцій ООН з підтримання миру: понад 1300 військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ представляють Україну у 8 миротворчих акціях, зокрема у Грузії, Ефіопії та Еритреї, Сьєрра-Леоне, Демократичній Республіці Конго, Косово, Ліберії, Лівані, Тимор-Лешті. Низку питань щодо забезпечення стабільності в регіоні Західних Балкан Україна розв'язує спільно з миротворчими силами ООН. Українська держава поділяє думку про необхідність надання нового імпульсу політичному процесу з визначення статусу Косово й виходить з необхідності остаточної стабілізації політичної, економічної та безпекової ситуації в цьому краї на основі ефективного виконання положень резолюції Ради Безпеки ООН № 1244. Згадана проблема перебувала в центрі уваги українських представників під час перебування у Сербії і Чорногорії (24-25 січня 2006 р.), де були проведені переговори з керівництвом краю представниками Місії ООН щодо тимчасової адміністрації Косово (МООНК), а також командуванням українського військового контингенту у складі Укрполбату та працівниками органів внутрішніх справ України у складі Поліції МООНК.

Участь України в міжнародних миротворчих операціях та залучення держави до формування кооперативної системи

безпеки дає вагомі результати, серед яких – поширення позитивного іміджу, зміцнення авторитету держави, створення сприятливого клімату для налагодження й активізації двостороннього економічного співробітництва з відповідними країнами, а також набуття військовослужбовцями необхідного професійного досвіду.

Актуальною проблемою світового масштабу залишаються питання щодо подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які постійно перебувають в полі зору світової спільноти. З нагоди 20-річчя Чорнобиля в ООН було проведено пам'ятне засідання, інші спеціальні заходи з інформування про діяльність українського уряду щодо спостереження за станом закритої Чорнобильської АЕС; підготовлено відповідні інформаційні матеріали. У столиці України (24-26 квітня 2006 р.) за участю Генерального директора ЮНЕСКО К. Мацуура була проведена міжнародна науково-практична конференція *«Двадцять років Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє»*. Усі ці кроки покликані сприяти підвищенню рівня ядерної та радіаційної безпеки, подальшому розвитку міжнародного співробітництва з питань Чорнобиля.

Серед нових загроз безпеці українського населення виявився *«пташиний грип»*, для боротьби з яким із залученням структур ООН запроваджено урядову програму протидії поширенню цієї небезпеки. 17-18 січня 2006 р. представники України взяли участь у роботі Міжнародної конференції з питань збору коштів для профілактики й локалізації *«пташиного»* та людського грипу (*Пекін, КНР*), проведеної Всесвітньою організацією охорони здоров'я (*ВООЗ*), Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (*ФАО*), Всесвітньою організацією здоров'я тварин (*ВОЗТ*) і Світовим банком. Питання щодо подальшого співробітництва України з організаціями системи ООН у сфері боротьби з *«пташиним грипом»*

та попередження пандемії людського грипу обговорювалися із заступником Генерального секретаря ООН, Координатором системи ООН з питань «пташиного» та людського грипу доктором Д. Наварро (Київ, 14 лютого 2006 р.), який висловив упевненість, що український досвід у цій справі буде надзвичайно корисним для інших країн.

У протистоянні новим викликам Україна намагається поєднувати *універсальні схеми захисту з механізмами двосторонньої співпраці*. Як приклад наведемо досягнення домовленостей України і Королівства Нідерландів (візит **В. Юценка**, 7-8 червня 2006 р.) і підписання Програми спільних дій урядів двох країн на 2007-2009 рр., Меморандуму про співробітництво в енергетичній сфері і Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України та урядом Нідерландів про співробітництво у процесі імплементації Рамкової конвенції ООН про кліматичні зміни та Кіотського протоколу, зокрема щодо зменшення розповсюдження парникового ефекту відповідно до ст. 6 Кіотського протоколу тощо.

Чітку позицію Україна посідає у питаннях захисту прав і свобод людини. Як сторона Конвенції «Про статус біженців» (1951 р.) та Додаткового протоколу до неї (1967р.), Україна неухильно дотримується своїх міжнародних зобов'язань. 14 лютого 2006 р. Україна була змушена вислати 10 громадян Узбекистану, які незаконно в'їхали і перебували на території держави. Цей захід викликав негативну реакцію Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні, Білорусі та Молдові, що, однак, не змінило позиції України, яка в нелегальних мігрантах вбачає загрозу своїй національній безпеці. Таким чином, захищаючи права мігрантів і біженців, Україна у той самий час вимагає переведення зазначеного питання у міжнародно-правову площину та звертає увагу учасників перелічених вище конвенцій на необхідність дотримання цих зобов'язань також. Питання поведження з мігрантами були

поставлені на порядок денний проведеного Міжнародною організацією з міграції ООН (МОМ) круглого столу (22-23 листопада 2006 р.) «Правосуддя та міграційна політика – головні цінності у сфері захисту прав людини, реадмісія, інтеграція мігрантів та меншин». Йшлося про практичні перешкоди, що ускладнюють реалізацію мігрантами власних прав.

Підтвердженням світового визнання плідної роботи України із захисту прав людини стало обрання держави у травні 2006 р. до Ради ООН з прав людини – новоствореного правозахисного органу системи ООН. Створена за рішенням Всесвітнього саміту 2005 р. на заміну Комісії ООН з прав людини, нова Рада має широкий мандат впровадження ефективної політики щодо забезпечення основних свобод і дієвого реагування на порушення прав людини у світі. Важливість та відповідальність покладеної на нашу державу місії полягає також у тому, що саме першому складу головного органу ООН у сфері прав людини належить ухвалити основоположні рішення, пов'язані із забезпеченням функціонування нової, більш ефективної глобальної системи захисту та дотримання прав людини у світі.

Трибуну ООН Україна використовує і для координації діяльності безпекових структур регіональних і субрегіональних організацій. Так, під час роботи 61-ї сесії ГА ООН (18-25 вересня 2006 р., Нью-Йорк) поза іншим відбулося засідання Україна – Трійка ЄС, засідання Ради міністрів закордонних справ ГУАМ та зустрічі ГУАМ-США. Таким чином, Українська держава через структури і механізми ООН бере активну участь у творенні системи всеосяжної безпеки. Активна діяльність України у превентивній дипломатії охоплює дії з попередження виникнення конфліктних ситуацій, їх розв'язання або обмеження масштабів зіткнень, якщо вони вже розпочалися. Чітку позицію посідає Україна і з питань необхідності реформування системи ООН, яка останнім часом втратила високу ефективність.

Водночас діяльність в ООН забезпечує Україні *інформаційну відкритість щодо екологічних, політичних та економічних світових проблем сьогодення*. За відсутності глобального механізму захисту, ООН і сьогодні несе відповідальність за мир і безпеку, оскільки жоден політично-суспільний інститут у світі поза ООН не має подібного міжнародного статусу, багатогранного досвіду, компетентності, координаційних можливостей і безпристрасності при виконанні миротворчих функцій.

Особливу роль у створенні механізму *регіональної системи безпеки*, запобіганні та розв'язанні конфліктів на просторі СНД відведено Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Поступово ОБСЄ набула рис міжнародної регіональної організації у сфері безпеки, яка через Форум із співробітництва в галузі безпеки, що складається із представників делегацій держав-учасниць, *покликана розв'язувати проблеми роззброєння, зміцнення заходів безпеки і довіри*. Через Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ направляє місії у проблемні регіони; через механізм Верховного комісара у справах національних меншин вона *покликана забезпечувати попередження конфліктів, пов'язаних з етнічними проблемами*.

Під час бельгійського головування у 2006 р. серед важливих напрямів взаємодії з ОБСЄ Україна розглядала співробітництво у питаннях боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, корупцією, відмиванням грошей, торгівлею людьми, зброєю та наркотиками. Водночас українська держава брала участь у використанні механізмів ОБСЄ для забезпечення *стабільності та безпеки, зокрема в Чорноморсько-Південнокавказькому регіоні*. Насамперед це стосувалося так званих «заморожених» конфліктів.

Обговорення питання щодо можливої участі СНД в розробці моделі загальноєвропейської безпеки виявило принципові розбіжності у позиціях Російської Федерації, Білорусі, Кир-

гизстану, з одного боку, та України й інших держав СНД – з іншого. РФ закликала СНД дати позитивну відповідь голові ОБСЄ про готовність Співдружності до європейського співробітництва як регіональної міжнародної організації. *Позиція України* базувалася на положеннях документів українського парламенту щодо ненадання СНД статусу суб'єкта міжнародного права та перетворення її на регіональну міжнародну організацію. Протилежність поглядів щодо згаданого питання полягає у небажанні низки країн надавати спеціальний міжнародний мандат миротворця структурам СНД для розв'язання конфліктів на їхній території, віддаючи перевагу місіям ОБСЄ та ООН.

Упродовж останнього десятиліття неабиякої актуальності набули **такі нові загрози**, як міжнародний тероризм, наркоторгівля, торгівля зброєю, несанкціоноване володіння ядерною зброєю. Посилилися **внутрішні загрози**, серед яких чільне місце посіли проблеми забезпечення енергоносіями, триваюче зростання прірви між багатими й бідними, безробіття, демографічні, екологічні загрози, загрози етнічних конфліктів тощо. Ухвалені документи ОБСЄ концентрують зусилля організації на власне «безпечовій проблематиці» та зміцненні економічного виміру її діяльності, що відповідає інтересам і прагненням України також. **В основу** оновленого безпекового механізму ОБСЄ було покладено платформу кооперативної безпеки.

Отже, **Україна** має власний погляд на нову модель безпеки як політично зобов'язуючу платформу співробітництва, реалізація якої у перспективі має привести до створення єдиного європейського безпекового простору. Така платформа покликана підтвердити актуальність і необхідність суворого дотримання принципів і норм оновленої ОБСЄ, особливо щодо непорушності європейських кордонів як основи всієї системи безпеки. З боку ОБСЄ Україна очікує підтримки в разі зазіхань і територіальних

претензій країн-сусідів. Шукаючи відповідні важелі захисту і намагаючись зміцнити свій вплив у структурах ОБСЄ, Україна висловлювалася за нерозміщення ядерної зброї на території держав Центральної та Східної Європи; за створення механізму, який надавав би додаткові гарантії безпеки тим державам, які цього потребують і не є учасницями структур колективної оборони, серед них, зокрема, й Україні.

Діяльність ОБСЄ у 2006-2007 рр. розвивалася за *традиційними схемами*: моніторинг виборів до органів державної влади і стабілізація ситуації навколо «заморожених» конфліктів. Підключись про внутрішньополітичну стабільність Української держави, особливу увагу учасники ОБСЄ приділили парламентським виборам (26 березня 2006 р.) та позачерговим парламентським виборам (30 вересня 2007 р.). За результатами своєї роботи Місія ОБСЄ зі спостереження (МОС) дала високу оцінку проведеним виборам, які засвідчили відповідність України високим європейським демократичним нормам і стандартам щодо підготовки та проведення виборчого процесу. Зокрема, у звіті Місії зазначається, що виборча кампанія проходила «*у відповідності із зобов'язаннями України у рамках ОБСЄ, Ради Європи, інших міжнародних стандартів демократичних виборів*».

Питання миротворчої діяльності в регіоні як одне з найважливіших питань безпеки є надзвичайно актуальним, оскільки на теренах Співдружності Незалежних Держав постійно виникають конфлікти. Найістотніша відмінна риса таких конфліктів – недовготривалість латентної фази і стрімкий вихід на збройний рівень розвитку, як це було в Таджикистані, Нагірному Карабаху, Грузії, Молдові тощо. При цьому мінімальна кількість загиблих у кожному конфлікті перевищувала 10 тис. осіб, а в Таджикистані – понад 40 тис., у Карабаху та Абхазії – по 20 тис. осіб. Такий високий індикатор жертв та інтенсивність зі-

ткнень не тільки ставить пострадянські конфлікти в один ряд із значними конфліктами світу, що мали місце у 80–90-х роках ХХ ст., а й дають підстави вважати територію СНД однією з небезпечних і нестабільних у світі.

Отже, особливе місце в роботі ОБСЄ та участі в ній України у 2007 р. посіло питання підвищення ефективності міжнародно-системного механізму організації в протидії новим викликам і загрозам безпеці на континенті, і в першу чергу – в розблокуванні конфліктів. Ідеться про врегулювання так званих «заморожених» конфліктів у вже згадуваному Придністров'ї (Молдова), Абхазії та Південній Осетії (Грузія), Нагірному Карабаху (Азербайджан). Україна й надалі виступала коспонсором миротворчого процесу в Придністров'ї. ОБСЄ підтримала миротворчу пропозицію Президента України В. Ющенка створити міжнародний механізм з питання невизнаної Придністровської Молдовської Республіки під егідою ОБСЄ, хоча Республіка Молдова виступила категорично проти проекту резолюції з цього питання (на думку молдовської сторони, Молдова і Придністров'я не можуть фігурувати в резолюції як рівні сторони переговорів). Черговий раунд переговорного процесу з придністровського врегулювання, який відбувся 27-28 лютого 2006 р. у Кишиневі й Тирасполі, продовжив переговори у напрямі реалізації Плану Президента України. Учасники обговорили проект мандату направлення оціночної місії ОБСЄ щодо вироблення рекомендацій на проведення демократичних парламентських виборів; умови проведення моніторингу підприємств військово-промислового комплексу (мандат ОБСЄ), а також заходи зміцнення довіри між сторонами.

Прагнучи підвищити ефективність ОБСЄ, Україна виступає також за збереження правила консенсусу (мінус один) у її роботі як основоположного принципу ухвалення рішень, зокрема в ситуаціях, які вимагають термінового втручання Ради

Безпеки ООН. За цією схемою, у випадках необхідності вжиття заходів примусового характеру щодо держави-порушника безпеки ОБСЄ ухвалює відповідне рішення за формулою: консенсус мінус держави – порушники та узгоджує його з ООН. Отже, на переконання України, дієвість та ефективність регіональної системи безпеки може бути досягнута у тісній взаємодії *універсальних і регіональних її механізмів, які зосереджені в міжнародних структурах.*

Шляхи підвищення *інституційної ефективності ОБСЄ*, а також удосконалення *дво- та багатосторонніх механізмів врегулювання «заморожених» конфліктів на євроатлантичному просторі* обговорювалися з Головуючим в ОБСЄ, міністром закордонних справ Королівства Бельгія К. де Гуртом (6 березня і 1-2 червня 2006 р.). Особливу увагу було приділено ситуації, що склалася на пункті пропуску Кучурган-Первомайськ придністровської ділянки українсько-молдовського кордону, і відповідній наданій допомозі Місією Європейського Союзу. Питання придністровського врегулювання, а також результати діяльності Координатора проектів ОБСЄ в Україні обговорювались 3-4 жовтня 2006 р. у Києві з Генеральним секретарем ОБСЄ М.П. де Брішамбо.

Учасники переговорного процесу не полишили осторонь і питання про стан грузинсько-російських відносин. Стурбованість розвитком ситуації навколо Грузії була оприлюднена у спільній Заяві президентів Литви, Польщі та України від 5 жовтня 2006 р., де міститься також переконання в необхідності залучення міжнародних організацій до вирішення конфліктів на території Грузії для забезпечення суверенності, безпеки й територіальної цілісності цієї держави. Україна запропонувала сторонам свої посередницькі можливості.

Складні питання, пов'язані з подальшим розвитком національного законодавства в контексті забезпечення прав на-

ціональних меншин, мовними питаннями, а також ситуацією в Автономній Республіці Крим (АРК), інтеграції представників кримськотатарського народу в громадське життя півострова, розглядалися під час перебування в Україні Верховного комісара ОБСЄ у справах національних менших Р.Екеуса (23-25 жовтня 2006 р.).

Таким чином, *Україна бере активну участь у розбудові архітектури загальноєвропейської безпеки, виступає за вдосконалення інститутів і механізмів ОБСЄ, підтримує пропозиції щодо розширення партнерської співпраці ОБСЄ з іншими світовими структурами з безпеки – ООН, НАТО, ЄС, РЄ. Україна є активним учасником миротворчих місій ОБСЄ. Конкретні зусилля щодо розвитку співробітництва України з ОБСЄ зосереджені також на таких напрямках, як сприяння міжнародним спостерігачам під час парламентських і президентських виборів; оперативне інформування ОБСЄ про внутрішню ситуацію в Україні; забезпечення активної ролі держави як посередника Придністровського врегулювання; розширення представництва України у складі місій та структур ОБСЄ, зокрема в Македонії, Косово, Грузії, Таджикистані і Хорватії.*

Особливу роль щодо підтримання соціальної безпеки і безпеки в галузі прав людини і зміцнення демократичних державних інститутів європейського регіону відіграє міжнародний механізм *Ради Європи (РЄ)* – авторитетної і представницької політичної міжурядової організації континенту, унікального панєвропейського форуму, у якому країни-члени ведуть політичний діалог на рівних. *Знаковим явищем сьогодення став рух на поєднання зусиль безпекових структур Європи в єдине ціле: такий підхід знаходить практичний вияв у здійсненні співпраці у тристоронньому форматі: *ОБСЄ - Рада Європи - Україна* (започатковано у листопаді 2005 р. в Брюсселі). «Трійка» не тільки обговорює поточні питання, а й визначає пріоритетні напрями співробітництва на перспективу.*

У 2006-2007 рр. Україна концентрувала свої зовнішньополітичні зусилля на пріоритетних завданнях, визначених Президентом держави. Як згадувалося вище, в економічній сфері вони полягали у посиленні енергетичної безпеки, інтеграції України у міжнародну економічну систему, насамперед вступі до СОТ, сприянні українським виробникам у встановленні бізнесових контактів із зарубіжними партнерами, підтримці українських експортерів, утвердженні позитивного іміджу та інвестиційної привабливості України. Україна формально вступила у завершальну стадію приєднання до СОТ. На цьому етапі вона здійснює щомісячний моніторинг Графіку гармонізації національного законодавства, регулярно подає до Секретаріату Робочої групи підготовлені в Україні проекти відповідних законодавчих актів та готує спільно із Секретаріатом Робочої групи оновлену редакцію проекту звіту Робочої групи. Двосторонні протоколи про доступ до ринків товарів і послуг підписані з більшістю країн-членів Робочої групи (Мексикою, Уругваєм, Новою Зеландією, Канадою, Республікою Корея, Словенією, Грузією, Латвією, Індією, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Болгарією, Кубою, Ізраїлем, Бразилією, Польщею, Таїландом, Естонією, Швейцарією, Парагваєм, Малайзією, Литвою, Аргентиною, Туреччиною, Шрі-Ланкою, Монголією, Гондурасом, Домініканською Республікою тощо, а також з Європейським Союзом).

Набуття повноправного членства в СОТ, крім іншого, наблизить Україну до членства у ЦЕФТА, серед вимог набуття якого – приєднання до системи ГАТТ/СОТ, асоційоване членство в ЄС, наявність двосторонніх договорів про вільну торгівлю. Сучасний стан переговорного процесу, рівень досягнутих домовленостей та ступінь узгодження позицій дають змогу сподіватися на завершення технічної частини переговорів щодо вступу України до СОТ в 2007 р.

Основними напрямками *регіональної політики України 2007 р.* є активна підтримка і просування регіональних об'єднань та ініціатив, в основі яких лежать європейські цінності й цілі (*ГУАМ, Спільнота демократичного вибору* та ін.); налагодження співпраці згаданих регіональних об'єднань та ініціатив з багатосторонніми структурами й організаціями (*ЦЕІ, ОЧЕС, Вишеградська четвірка, ПС/ПСЄ* тощо) з метою створення мережі організацій, спрямованих на інтеграцію регіону до ЄС; завершення процесів правового оформлення державного кордону України по всьому його периметру. Будучи відданою демократичним ідеалам і цінностям, Україна розглядає їх поширення у нашому регіоні як запоруку стабільності і сталого розвитку. Відтак нова регіональна політика України протягом 2006 -2007 рр. спрямована на *утвердження нашої держави як головного провідника європейських демократичних цінностей і стандартів в регіоні та контрибутора міжнародної безпеки.*

Система регіональної безпеки поза регіональними організаціями охоплює й субрегіональні утворення. Участь у них Української держави сприяє вирішенню деяких завдань національної безпеки, надає досвіду у використанні міжнародного субрегіонального механізму реалізації поставлених завдань. У цій площині Україна була залучена учасниками Вишеградської групи (В-4) до виконання низки проєктів, у тому числі *розвитку транскордонного й міжрегіонального співробітництва, що розглядається як складова загальноєвропейського процесу.* На черговому саміті у *Словаччині* (5 вересня 2006 р.) питання подальшої інтенсифікації дружніх партнерських відносин між країнами *В-4 та Україною*, надання практичної підтримки з боку В-4 реалізації стратегічного зовнішньополітичного курсу України на вступ до європейських та євроатлантичних інституцій були найважливішими. Щодо цього визначено пріоритетні напрями співробітництва з Україною. Це і запозичення досвіду проведення інформаційних кампаній із формування сприятливої суспільно-політичної думки щодо

переваг членства в європейських та євроатлантичних структурах, продовження існуючих програм стажування українських експертів з євроінтеграційної тематики в державних установах країн В-4, у тому числі з використанням наявних ресурсів Міжнародного Вишеградського фонду. Враховуючи всі об'єктивні важелі, можна дійти висновку, що співробітництво України з Вишеградською четвіркою й надалі ґрунтуватиметься на спільних зовнішньополітичних цілях, що сприятиме подальшому розвитку добросусідських відносин та ширшому співробітництву на багатосторонній основі.

Наступною ланкою участі України в механізмі європейської безпеки, а отже і зміцнення власного безпекового існування, є розбудова **єврорегіонів**. Серед них – **єврорегіон Буг**, учасниками якого є чотири воєводства Республіки Польщі (Люблінське, Хелмське, Замосцьке, Тарнобжезьке) та Волинська область України; **Карпатський єврорегіон** (прикордонні території Угорщини, Словаччини, Польщі, Румунії та України). Досвід взаємодії у створених єврорегіонах був запозичений також іншими країнами. Румунія, Молдова й Україна (Одеська область) утворили єврорегіон «Нижній Дунай». До того ж молдовська, українська й румунська сторони домовилися про створення єврорегіону «Верхній Прут», до складу якого від України увійшла Чернівецька область.

Перспективним з міждержавних об'єднань вбачається **Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**, яка за ареалом охоплення вийшла за географічні межі СНД. В ОЧЕС реалізується чимало конкретних програм у торгівлі, промисловості, енергетиці, транспорті і зв'язку, науці й техніці, сільському господарстві, екології і туризмі тощо. 1 листопада 2006 р. в Москві відбулася 15-та зустріч Ради міністрів закордонних справ Організації чорноморського економічного співробітництва, під час якої було підбито підсумки діяльності за піврічний період (травень-жовтень 2006 р.) під головуванням

Російської Федерації. Українські представники підтримали регіональний проект з розвитку автомагістралі «*Чорноморське кільце*», водного транспорту, а також проекти, які здійснюватимуться спільно з *ОЕСР, ПРООН* та *Управлінням ООН з контролю за наркотиками та запобігання злочинності*. Україну було обрано координатором Робочої групи *ОЧЕС з Інформаційних технологій та зв'язку*, а *Польща* поновила свій статус спостерігача в *ОЧЕС*. Політика залучення ЄС до чорноморського регіонального співробітництва у 2007 р. продовжуватиметься і під час головування України в організації (з 1 липня по 31 грудня 2007 р.).

Час диктує нові напрями взаємодії. Відносини країн Чорноморського регіону в межах *ОЧЕС* нині є важливим політичним прецедентом у розбудові регіональної системи безпеки. Взаємодія *ОЧЕС* з міжнародними структурами безпеки будується на засадах компліментарності. Організація має можливості вступати у переговорний процес з міжнародними структурами безпеки з метою визначення меж компетентності та відповідальності. Враховуючи процес розширення *НАТО* та *ЄС* на країни Чорноморського регіону, *ОЧЕС* розраховує на належний рівень підтримки з боку цих організацій. Так само компліментарним до завдань *ОЧЕС* може виступати й формування *VIACSEAFOR* (спеціальна група експертів держав-учасниць Чорноморської групи Військово-морського співробітництва, до якої входять Болгарія, Грузія, РФ, Румунія, Туреччина та Україна) та інші підструктури, відповідальні за безпеку та стабільність Чорноморського регіону. Використання наявних робочих механізмів *ОЧЕС* і практика широкого співробітництва з європейськими і євроатлантичними структурами (*НАТО, ЄС, ОБСЄ* та ін.) покликані забезпечити високу ефективність і політичну й економічну привабливість проекту як для провідних світових центрів, так і для регіональних країн і організацій.

ОЧЕС є важливою для України ще й тим, що низка держав пострадянського простору, які бачать неефективність ді-

яльності СНД, вважають це утворення певною альтернативою для подолання внутрішніх і зовнішніх проблем. Отже, *Україна надає важливого значення діяльності в ОЧЕС, оскільки вбачає в цьому альтернативні можливості для забезпечення національної безпеки і всебічної співпраці з країнами регіону.*

*Співдружність незалежних держав як механізм безпеки на пострадянському просторі була покликана сприяти погашенню міжнаціональних конфліктів та розв'язанню суперечностей мирним шляхом. Серед найбільш актуальних для **України** питань безпеки в рамках співробітництва з СНД є боротьба з нелегальною міграцією, основою для запобігання та припинення якої має стати укладення двосторонніх угод про реадмісію.*

З цією метою в рамках СНД Україна 16 жовтня 2006 р. на саміті міністрів закордонних справ СНД в Мінську підписала низку документів, зокрема проект Заяви про активізацію співробітництва у боротьбі з незаконною міграцією (за ініціативою України) і проект Заяви глав держав СНД про договірно-правове оформлення кордонів між державами-учасницями СНД, який було внесено на розгляд засідання Президентом В. Ющенком ще під час Казанського саміту СНД 26 серпня 2005 р. На Мінському саміті (2006 р.) Україна приєдналася до проекту рішення про увіковічнення святкування Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. До того ж українська делегація оприлюднила заяву від імені країн-членів ГУАМ щодо ситуації у двосторонніх грузинсько-російських відносинах. Зокрема, у заяві містився заклик до Росії відмовитися від односторонніх санкцій щодо Грузії, спрямованих на припинення економічних, гуманітарних та інших міждержавних зв'язків, і повернутися до переговорів відповідно до загальновизнаних норм і принципів міжнародного права. Українська сторона підтвердила позицію держави щодо необхідності підвищення ефективності діяльності СНД та реформування цього

утворення. У політичному плані це означатиме трансформацію Співдружності у міждержавний механізм консультацій та переговорів, покликаний доповнити процес якісно нових повномасштабних двосторонніх та багатосторонніх взаємин між країнами-учасницями та сприяти розв'язанню спільних проблем. В економічній площині – перетворення СНД на раціональний механізм взаємовигідної співпраці, спрямований на створення зони вільної торгівлі у форматі 12 країн з урахуванням вимог СОТ. Слід зазначити, що українські ініціативи підтримали країни ГУАМ і «не були почуті» іншими учасниками Співдружності.

Отже, дезінтеграційні й децентрові процеси в СНД дедалі більше даються взнаки. Прямим підтвердженням цього стало скорочення товарообігу між учасниками формування, торговельні війни, нескоординована діяльність країн. Досить різновагові можливості учасників Співдружності, різнопланові тенденції, різновекторність зовнішньої політики – все це не сприяє вдосконаленню механізму Співдружності, переведенню його на вищий щабель взаємодії. Децентрові тенденції, притаманні цій структурі, у 2007 р. значно посилюються.

Країни проросійської «четвірки» – Казахстан, Білорусь, Киргизія, Таджикистан, а також Узбекистан, який останніми роками тяжіє до них, утворили кілька міждержавних структур. Виокремились азійські угруповання СНД. З огляду на ситуацію, що складається, є підстави вважати, що за вплив у цьому регіоні з Росією змагаються США, Європейський Союз, а також Китай.

У СНД періодично загострюються регіональні кризи: відносини Грузії з Росією, Вірменії з Азербайджаном, Молдови з невизнаною Придністровською Молдовською Республікою тощо. Про слабкість мотивації функціонування СНД свідчить ставлення до неї Туркменістану, країн ГУАМ, а також практи-

ка недотримання договорів та угод в межах Співдружності з боку самої Росії. Різне ставлення країн пострадянського простору до СНД, боротьба за лідерство призвели до виокремлення в її рамках двох умовних центрів – проросійського і проукраїнського. Навколо **Росії** згрупувалися Білорусь, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан. Ці країни, окрім економічних структур, утворили Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ), Шанхайську організацію співробітництва (ШОС), які взяли на себе спільну відповідальність за мир і стабільність в азійському регіоні СНД.

Міжнародний механізм СНД міг би мати майбутнє за умов паритетності відносин між державами-учасницями. Водночас спостерігалось намагання Росії перетворити СНД на наддержавний орган, який діяв би під її протекторатом. **Україна** розглядає СНД як міжнародний переговорний механізм і вважає функціонування його економічно доцільним. Вона не є учасницею Договору про колективну безпеку СНД й утримується від будь-яких спроб залучення її до військових союзів у рамках Співдружності. Україна у свій час виступала проти надання Співдружності статусу суб'єкта міжнародного права.

Разом з тим, усі країни-учасниці критикують СНД, але жодна не вийшла з цього формування. Провідні країни Співдружності шукають нові форми, покликані утримати СНД від розвалу. В економічному плані чинник сусідства істотно впливає на стратегію господарського розвитку цих країн. Сама структура СНД та її діяльність нагадує «клуб президентів», які надають підтримку один одному під час виборів й у вирішенні внутрішніх проблем. Водночас неможливо заперечити і той факт, що досягненням СНД є уникнення на пострадянському просторі сценарію, подібного югославському.

Для **України** важливо виробити критерії своєї участі в проєктах СНД, отримати гарантії рівних умов співпраці, прийнят-

них для всіх учасників співтовариства, намагатися змінити на свою користь деякі чинні норми в рамках співтовариства (такі, як право вето, яке має тільки Росія, право головуючого тощо).

Аналізуючи процеси, які відбуваються в СНД, можна дійти висновку, що структури, сформовані в її рамках, виявилися неповноцінними. Одним не вистачає правової основи для розвитку всеосяжної діяльності й утвердження у світовій системі міжнародних відносин, іншим – економічної та політичної могутності.

ГУАМ. Україна зацікавлена у всебічному розвитку багатостороннього економічного співробітництва з регіональними структурами, передусім з тими, які не суперечать стратегічній меті – *європейській інтеграції*. Серед таких вирізняється **ГУАМ**, що поєднує держави із схожими політичними й економічними зовнішніми орієнтаціями – **Україну, Грузію, Азербайджан, Молдову**. Зміцненню об'єднання сприяє географічне положення країн, дві з яких – *Україна та Азербайджан* – становлять принципово важливі геополітичні центри. Головний пріоритет зовнішньої політики групи держав, які утворили ГУАМ, полягає в поглибленні співробітництва із західними країнами. Намагання уникнути тиску з боку Росії змушує ГУАМ зміцнювати економічні й політичні відносини особливого партнерства і широкого співробітництва у вирішенні міжнародних проблем.

Україна приділяє значну увагу діяльності ГУАМ, оскільки має тут власну сферу інтересів, пов'язану з транспортуванням енергоносіїв і розбудовою Транскавказького транспортного коридору; підтриманням безпеки, розширенням ринків збуту своєї продукції та диверсифікацією шляхів доставки товарів критичного імпорту. **Україна** як найбільш розвинений учасник організації може претендувати на місце регіонального лідера.

Водночас реалії сьогодення свідчать, що учасники об'єднання – це переважно слабкі економічні партнери. Майже кожна

країна стикається з внутрішніми конфліктними ситуаціями (*Абхазія, Нагірний Карабах, Придністров'я* тощо). До ГУАМ увійшли країни, які мають проблеми з Росією у військовій сфері; в Україні базується Чорноморський флот РФ, у Молдові – залишки 14-ї російської армії, у Грузії залишаються російські військові бази, Азербайджан збентежений посиленням військової присутності Росії у Вірменії. У цьому просторі спостерігається утворення своєрідного вакууму безпеки, для подолання якого потрібні спільні зусилля країн регіону за підтримки всіх зацікавлених держав і структур міжнародної безпеки.

Учасники об'єднання провідну роль відводять Україні і покладають на неї певні надії як на стабілізатора і гаранта стабільності в конфліктних регіонах СНД. Одним із завдань України в ГУАМ є активізація зусиль з урегулювання так званих «заморожених» конфліктів в Абхазії, Нагірному Карабаху і Придністров'ї.

Важливим напрямом взаємодії країн ГУАМ є співробітництво в галузі енергетичної безпеки. Питання диверсифікації шляхів постачання енергоносіїв з Центральної Азії до Європи постійно перебувають у полі зору низки чорноморських країн. Ця проблема перебувала в центрі уваги представників України і Польщі під час переговорів президентів у Києві, Харкові (28 лютого - 1 березня 2006 р.) й у Варшаві (12-13 травня 2006 р.). До них постійно звертаються під час міжнародних переговорів представники інших гілок влади.

Зацікавлені сторони намагаються виробити механізм поєднання зусиль в енергетичній сфері. У цій площині саме Україні за підтримки Литви належить ініціатива щодо вироблення загальноєвропейської стратегії енергетичної безпеки, створення нового консультаційного механізму – *Енергетичного діалогу трьох морів*. У рамках проекту, що закріплено у Спільній декларації, – розбудова масштабних інфраструктур-

них проектів, які мають стратегічне значення як для розвитку Чорноморських держав, так і Європи в цілому. З цієї точки зору ГУАМ має шанси розгорнутися у впливову міжнародну структуру і матиме майбутнє.

Важливим поступом на цьому шляху став Київський саміт, який відбувся 22-23 травня 2006 р. На ньому ГУАМ трансформувався у повноцінну Організацію за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, з постійним Секретаріатом у столиці України. Серед безпекових питань на саміті сторони розглянули шляхи співпраці в міжнародних організаціях та у сфері боротьби з тероризмом (Проект зі створення Віртуального центру з боротьби з тероризмом). Водночас обговорили питання досить чутливої енергетичної сфери та шляхи диверсифікації джерел енергоносіїв; посилення взаємодії держав у врегулюванні «заморожених» конфліктів (Спільна декларація глав держав з питання врегулювання конфліктів), а також реалізації проектів Рамкової програми ГУАМ-США (Спільна Заява ГУАМ-США).

До безпекових питань віднесено й розв'язання конфліктів на теренах країн-учасниць ГУАМ. З огляду на складність самостійного вирішення зазначеної проблеми, Спільну декларацію глав держав з питання врегулювання конфліктів було запропоновано на розгляд 61-ї сесії ГА ООН (18-25 вересня 2006 р., Нью-Йорк) з подальшим прийняттям відповідної резолюції.

Паралельно набирає обертів процес перетворення **Пакту стабільності для Південно-Східної Європи (ПС/ПСЄ)**. Цей процес передбачає передачу до 2008 р. керівних функцій Пакту самим державам Південно-Східної Європи, перенесення акценту на економічну складову співробітництва країн регіону, що сприятиме їхній європейській та євроатлантичній інтеграції. Україна, як ініціатор процесу Спільноти демократичного вибору (СДВ) й активний учасник ГУАМ, зацікавлена також у налагодженні координації і співробітництва між цими об'єд-

наннями як європейськими регіональними ініціативами, підпорядкованими спільній меті – інтеграції до Євросоюзу.

Політичне життя пропонує нові варіанти європейської співпраці і висуває специфічні форми для її реалізації. Значною подією 2006 р. став **Чорноморський форум за діалог і партнерство** (5 червня 2006 р, Бухарест), у якому взяв участь Президент України В. Ющенко. Фактично форум продовжив роботу із запровадження демократії, стабільності й розвитку, започатковану Спільнотою демократичного вибору (*грудень 2005 р., Київ; конференція «Спільне бачення спільного сусідства», травень 2006 р., Вільнюс*).

Разом з тим, на тлі послаблення СНД оновлюється ідея **Веймарського трикутника**, механізм якого міг би бути використаний у забезпеченні стабільності в регіоні. Напрями активізації співробітництва у форматі **«Веймарський трикутник (Німеччина, Франція, Польща) + Україна»** обговорювалися під час обоюдно візитів глав зовнішньополітичних відомств України і Німеччини (7 лютого і 28 лютого 2006 р.); з міністром закордонних справ Ірландії (8 лютого 2006 р., Київ); учасниками конференцій за участю України та держав Веймарського трикутника (17 і 18 лютого 2006 р.).

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що, *формуючи систему національної безпеки*, Україна намагається використовувати і зміцнювати існуючі інструменти й інституції міжнародної співпраці – **ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО, Раду Європи, СНД**. Держава надає значної ваги зміцненню духу солідарності і спільних цінностей, створених цими організаціями. **Україна** є членом **ООН, ОБСЄ та Ради Європи**, учасником субрегіональних форумів, і активно працює над тим, щоб приєднатися до ЄС в майбутньому. Усе це може створити необхідний фундамент для втілення одного з ключових безпекових інтересів України – *запобігти відновленню розподільчих ліній у Європі, так званих «сірих зон»*.

Міжнародні структури *універсальної і регіональної безпеки*, які *Україна* залучає для реалізації своєї зовнішньої політики, на сьогоднішній день, як свідчить практика, *є найвпливовішими механізмами у гарантуванні безпеки і протидії сучасним викликам*. Ідеться про *сучасну систему кооперативної безпеки*, яка поєднує безпекові схеми міжнародних організацій універсального, регіонального й субрегіонального рівнів, двостороннього співробітництва, різноманітних союзів тощо.

Тема 2. ЩО ТАКЕ НАТО?

2.1. Витоки Альянсу

У період між 1945 та 1949 роками держави Західної Європи та їхні союзники в Північній Америці, перед якими стояла гостра потреба повоєнної відбудови економіки, з тривогою спостерігали за експансіоністською політикою СРСР. Виконавши зі свого боку взяті під час війни зобов'язання щодо скорочення оборонних структур та чисельності збройних сил, уряди західних держав виявляли дедалі більшу занепокоєність, оскільки стало зрозуміло, що керівництво Радянського Союзу мало намір повністю зберегти свої збройні сили. Більше того, з огляду на проголошені ідеологічні цілі Комуністичної партії Радянського Союзу стало очевидно, що всі заклики до поваги Статуту ООН та міжнародних домовленостей, які були досягнуті наприкінці війни, не гарантували суверенітету та незалежності. Ці побоювання посилились після того, як багатьом країнам Центральної та Східної Європи були нав'язані недемократичні форми правління, жорстко придушувались будь-які прояви опозиції, зневажались елементарні права людини, громадянські права і свободи.

Підписання у березні 1948 року *Брюссельського договору* стало свідченням рішучості п'яти західноєвропейських держав: Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів, Франції створити спільну систему оборони та зміцнити взаємні зв'язки таким чином, щоб більш ефективно протистояти ідеологічній, політичній та військовій загрозі своїй безпеці.

Згодом відбулися переговори зі Сполученими Штатами Америки та Канадою щодо створення єдиного *Північноат-*

лантичного Альянсу на засадах гарантій безпеки та взаємних зобов'язань між Європою та Північною Америкою. Держави, що підписали Брюссельський договір, запросили Данію, Ісландію, Італію, Норвегію і Португалію взяти участь у цьому процесі. Кульмінацією переговорів стало підписання **Вашингтонського договору** в квітні 1949 року, що започаткував спільну систему безпеки на основі партнерства цих дванадцяти країн. У 1952 році до договору приєдналися Греція і Туреччина. Федеративна Республіка Німеччина вступила до Альянсу у 1955 році, а Іспанія стала членом НАТО в 1982 році. Польща, Угорщина і Чеська Республіка приєдналися до НАТО в 1999 році.

Північноатлантичний Альянс був створений на основі договору між державами-членами, кожна з яких приєдналась до нього добровільно після завершення публічного обговорення і відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав-членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН. Він зобов'язує кожну державу-члена взяти на себе частину ризику і відповідальності, пов'язаних із спільною безпекою, водночас надаючи кожному з членів Альянсу можливість користуватись перевагами спільної безпеки. Договір також вимагає від кожної держави-члена утримуватись від приєднання до будь-яких міжнародних зобов'язань, які йому суперечать.

З дня створення Альянсу минуло півсторіччя. Протягом більшої частини цього часу НАТО було зосереджене на забезпеченні оборони і безпеки держав-членів. Сьогодні це завдання залишається основним, але центр уваги значною мірою змістився. Підсумуємо головні риси цієї трансформації:

1. Брюссельський договір 1948 року, який був переглянутий у 1984 році, став першим кроком у відбудові повоєнної західноєвропейської безпеки. Він поклав початок існуванню Західноєвропейського Союзу і Організації Брюссельського договору. Це був також перший крок у процесі, що привів до підписання

в 1949 році Північноатлантичного договору та створення Північноатлантичного Альянсу. Брюссельський договір став основоположним документом Західноєвропейського Союзу (ЗЄС).

2. У 1990 році, після возз'єднання Німеччини, на колишню Німецьку Демократичну Республіку поширились гарантії безпеки Альянсу як на складову частину об'єднаної держави.

Головні завдання в галузі безпеки. Головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами відповідно до *Статуту ООН*. З самого початку існування Альянс працює над установленням справедливого і тривалого мирного порядку в Європі на засадах загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права. Ця головна мета Альянсу наповнилась новим змістом по закінченні холодної війни, оскільки вперше у повоєнній історії Європи перспектива її досягнення стала реальністю.

НАТО є трансатлантичною сполучною ланкою, яка постійно зв'язує безпеку Північної Америки з безпекою Європи. Це практичний вияв ефективних спільних зусиль її членів за для підтримки своїх колективних інтересів.

Головний принцип діяльності Альянсу полягає у загальному визнанні суверенними державами необхідності співпрацювати на основі неподільності безпеки його членів. Солідарність і єдність серед членів Альянсу забезпечує те, що жодній країні-учасниці не доведеться покладатись тільки на свої власні зусилля при розв'язанні основних проблем безпеки, не позбавляючи країни-члени їх права та обов'язку нести власну суверенну відповідальність у галузі оборони, Альянс дає їм можливість досягати власних цілей в питаннях національної безпеки через колективні зусилля. Власне Альянс є асоціацією вільних держав, об'єднаних бажанням зберегти свою безпеку через взаємні гарантії та стабільні відносини з іншими країнами.

Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 року, який є правовою та практичною основою Альянсу, було підписано відповідно до *Статті 51* Статуту ООН, яка підтверджує невід'ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону. Як сказано у преамбулі до Договору, метою членів Альянсу є «сприяння мирним та дружнім відносинам у північноатлантичному регіоні». Однак під час підписання Договору першочерговою метою НАТО був захист його членів від потенційної загрози, що була результатом політики та зростаючої військової потужності колишнього Радянського Союзу.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) забезпечує таку структуру, яка уможливорює досягнення обраної мети. Це – міжурядова організація, у якій всі держави-члени повною мірою зберігають суверенність і незалежність. Вона надає державам-членам можливість консультиватися з будь-якого порушеного ними питання та ухвалювати рішення стосовно політичних і військових проблем, які впливають на їхню безпеку. Ця організація має відповідні структури, які забезпечують консультації та співробітництво між її членами у політичній, військовій, економічній, науковій та інших не-військових галузях.

Ось чому, попри несхожість ситуацій і національних військових потенціалів держав-членів Альянсу, всі вони однаковою мірою відчують себе в безпеці, що, в свою чергу, сприяє загальній стабільності в Європі, створює сприятливі умови для зміцнення співпраці всередині Альянсу, а також між його членами та іншими країнами.

Засоби, за допомогою яких Альянс втілює свою політику безпеки, включають утримання військової потужності, достатньої для запобігання війни та забезпечення ефективної оборони; забезпечення потенціалу, необхідного для врегулювання криз, які можуть впливати на безпеку країн-членів; активне

сприяння діалогу з іншими державами; розвиток нового, ґрунтованого на співпраці, підходу до європейської безпеки, включаючи заходи, спрямовані на досягнення нових успіхів у сфері контролю над озброєннями та роззброєння.

Для досягнення своєї головної мети Альянс виконує такі основні завдання в галузі безпеки:

Безпека: закладає необхідне підґрунтя для стабільного клімату безпеки в Європі на основі зміцнення демократичних інститутів і прагнення до розв'язання суперечок мирним шляхом. Він намагається створити такі умови, за яких жодна країна не могла б вдаватись до залякування чи тиску, спрямованих проти будь-якої іншої держави, через загрозу застосування сили.

Консультації: відповідно до Статті 4 Вашингтонського договору Альянс є трансатлантичним форумом для проведення спільних консультацій з будь-яких питань, що впливають на життєво важливі інтереси його членів, зокрема з приводу нових подій, які можуть становити загрозу їхній безпеці. Він також сприяє координації їхніх зусиль у галузях, що становлять спільний інтерес для всіх членів Альянсу.

Стимування і оборона: забезпечує стимування та захист від будь-якої форми агресії, спрямованої проти будь-якої держави-члена НАТО, відповідно до Статей 5 і 6 Вашингтонського договору.

Заради посилення безпеки і стабільності в євроатлантичному регіоні:

• **Врегулювання кризових ситуацій:** Альянс готовий в разі необхідності на основі консенсусу і відповідно до Статті 7 Вашингтонського договору зробити свій внесок в ефективне запобігання конфліктам та активно залучитись до врегулювання криз, в тому числі й до операцій з реагування на кризові ситуації.

- **Партнерство:** розвиває широкомасштабне партнерство, співробітництво і діалог з іншими країнами євроатлантичного регіону з метою посилення прозорості, взаємної довіри та здатності до спільних з Альянсом дій.

Створені в **НАТО** структури дають змогу країнам-членам Альянсу координувати свою політику задля виконання цих основоположних завдань. Вони забезпечують постійне проведення консультацій і здійснення співробітництва у політичній, економічній та інших невійськових галузях, розробляють спільні плани колективної оборони; займаються створенням інфраструктури та основних об'єктів і споруд, необхідних для функціонування збройних сил, опрацьовують заходи для реалізації спільних програм військової підготовки та навчань. У своїй діяльності вони спираються на розгалужену систему цивільних і військових структурних підрозділів, відповідальних за адміністративне управління, питання бюджету і планування, а також на установи, які створені державами-членами Альянсу з метою координації діяльності в окремих сферах, таких, наприклад, як зв'язок, необхідний для проведення політичних консультацій та командування і управління військами, або тилове забезпечення збройних сил.

2.2. Трансформація Альянсу

2.2.1. Нові інститути

Рада північноатлантичної співпраці (НАСС). 1991 рік позначився інтенсивними візитами й дипломатичними контактами між **НАТО** і країнами *Центральної та Східної Європи*. *Римська декларація* (у листопаді 1991 року) заклала підвалини для переведення цих еволюційних відносин на міцнішу інституційну основу. Прямим наслідком цього рішення стало ство-

рення в грудні *Ради північноатлантичної співпраці (РПАС)*, яка звела країни-члени НАТО і спочатку дев'ять країн Центральної та Східної Європи на новому *консультативному форумі*. У березні 1992 року до *РПАС* приєдналися усі країни-учасниці СНД, а на початок червня 1992 року – Грузія та Албанія.

Перше засідання *РПАС* відбулося 20 грудня 1991 року, якраз коли припинив існування Радянський Союз. Водночас 11 колишніх республік СРСР стали членами *Співдружності Незалежних Держав*, вступивши в період інтенсивних політичних і економічних перетворень як внутрішнього характеру, так і в зовнішніх відносинах. На цьому тлі регіональні проблеми набували дедалі більшої ваги. У Нагірному Карабаху, Молдові, Грузії та в інших місцях вибухнуло насильство і розвивалось серйозне напруження як усередині держав, так і у міждержавних відносинах.

Однак основним приводом для занепокоєння, що затьмарював перспективи мирного просування вперед до нового клімату безпеки у Європі, залишалась ситуація на території колишньої Югославії, яка постійно погіршувалась, бойові дії, що не припинялись, і людські жертви, що зростали. З початку югославської кризи *Північноатлантична рада* і *Рада північноатлантичної співпраці* проводили консультації і підтримували зусилля інших організацій з відновлення миру в цьому регіоні.

Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП). *Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП)* була створена у 1997 році на заміну *Ради північноатлантичної співпраці*. У ній беруть участь 19 країн – членів Альянсу і 27 країн-партнерів. Рада представляє собою форум для проведення регулярних консультацій і співпраці. Засідання періодично проводяться на рівні послів, міністрів закордонних справ та міністрів оборони.

Глави держав та урядів 46 країн-членів *Ради* також зустрічаються в разі потреби, як вони це зробили у Вашингтоні в

квітні 1999 року. Саміт **РЄАП** у Вашингтоні надав можливість відкрито обговорити питання співробітництва в рамках **РЄАП** в галузі безпеки в ХХІ сторіччі. Керівники держав зосередились на ключових викликах безпеці в межах території **РЄАП**, зокрема на ситуації в Косові.

Глави держави і урядів ухвалили два документа, пов'язаних з подальшим розвитком програми «Партнерства заради миру». Перший з них, «Політично-військова структура проведення операцій ПЗМ під проводом НАТО», стосується питань участі країн-партнерів у процесі політичних консультацій та прийняття рішень, оперативному плануванні та організації управління майбутніми операціями під проводом НАТО, в яких вони братимуть участь. У другому документі, який називається «До партнерства у ХХІ сторіччі – вдосконаленого і більш дієвого партнерства», розглядаються основні елементи, покликані зробити програму «Партнерства заради миру» (ПЗМ) більш дієвою.

Майже усі країни – члени **РЄАП**, які не входять до НАТО, надіслали до Альянсу свої дипломатичні місії, які працюють над розширенням контактів між НАТО і країнами-партнерами та посиленням ефективності і результативності співпраці.

Важливим досягненням **РЄАП** стало створення Євроатлантичного центру координації заходів з реагування на катастрофи (**EADRCC**), що було включено в плани дій на пропозицію Російської Федерації.

Центр був відкритий у червні 1998 року і до нього негайно звернувся Верховний комісар ООН з питань біженців з проханням надати допомогу Албанії в облаштуванні біженців з Косова. **НАТО** і **EADRCC** також зіграли важливу роль в координації гуманітарної допомоги під час повеней у Західній Україні.

РЄАП сприяє практичній співпраці в галузі регіональної безпеки через проведення тематичних семінарів, які закла-

дені у план дій Ради. Перший такий семінар з регіональної співпраці був проведений у Грузії в жовтні 1998 року. Відтак подібні заходи мали місце в Литві і Словаччині, Болгарії та Узбекистані.

Нині вивчаються пропозиції щодо подальших практичних ініціатив, зокрема можливі способи підтримки *РЄАП* глобального гуманітарного руху та шляхи контролю за передаванням ручної вогнепальної зброї.

2.2.2. Стратегічна концепція Альянсу

На *Вашингтонському саміті* в квітні 1999 року держави-члени НАТО ухвалили стратегію реагування Альянсу на виклики і можливості XXI століття.

Оновлена Стратегічна концепція забезпечує загальні напрями розробки детальних політичних та військових планів. В ній описані *мета і завдання Альянсу* і розглядаються його *стратегічні перспективи* у світлі змін у стратегічному середовищі та загрозах і ризиках для безпеки. У Концепції визначається *підхід Альянсу до безпеки у XXI столітті*, підтверджується важливість збереження трансатлантичного зв'язку та забезпечення необхідної військової потуги. В ній вивчається роль інших важливих елементів широкого підходу Альянсу до стабільності та безпеки, зокрема, власне *Європейської системи безпеки й оборони*; запобігання конфліктам і врегулювання криз; партнерства, співробітництва і діалогу; розширення Альянсу; контролю за озброєннями, роззброєнням і непоширенням зброї масового знищення. У Концепції також викладені *директиви збройним силам Альянсу*, що ґрунтуються на принципах стратегії НАТО та характерних рисах, притаманних збройним силам Альянсу. До них включені розділи з питань місій і структури збройних сил Альянсу, а також характеристики звичайних та ядерних сил.

Вперше *Стратегічна концепція* була опублікована у 1991 році. Версія 1999 року, як і попередня, є авторитетною заявою про цілі Альянсу і надає директиви найвищого рівня щодо необхідних для їх досягнення політичних і військових засобів.

Перша версія стратегії НАТО була відома як «*Стратегічна концепція оборони північноатлантичної території*». Розроблена у період між жовтнем 1949-го і квітнем 1950 року, вона визначала стратегію широкомасштабних операцій з територіальної оборони. В середині 50-х років була вироблена стратегія «*масованого контрудару*». В ній робився наголос на *стримуванні*, що ґрунтується на загрозі відсічі НАТО будь-якій агресії проти її членів усіма наявними засобами, зокрема і ядерною зброєю.

Дискусії щодо можливих змін у цьому стратегічному підході розпочались ще наприкінці 50-х років і продовжувались до 1967 року, коли після активних дебатів всередині Альянсу «*масований контрудар*» був замінений на стратегію «*гнучкого реагування*». Такий підхід надавав НАТО переваги гнучкості і викликав невпевненість у потенційного агресора щодо реакції НАТО на загрозу суверенітету або незалежності будь-якої з країн-членів Організації. Ця концепція була розроблена задля того, щоб агресія будь-якого типу розглядалась як така, що пов'язана з неприйнятним ризиком.

Усе це було викладено в секретних документах, які слугували рекомендаціями урядам країн і орієнтирами для планування військової діяльності. Вони не були призначені для поширення серед громадськості. Хоча базові концепції були добре відомі, публічне обговорення деталей було майже неможливе, тому що їхня ефективність великою мірою залежала від секретності. Ці документи відбивали реалії холодної війни, політичне розділення Європи і стан ідеологічної і військової конфронтації, який був типовим для відносин між Сходом і Заходом протягом багатьох років.

Але в міру продовження холодної війни Альянс намагався зменшити небезпеку і закласти підвалини для розвитку більш позитивних відносин з Радянським Союзом та іншими країнами-членами Варшавського пакту. У звітні Хармеля від 1967 року оборона і діалог, що включає контроль над озброєннями, визначені як дві основи, на яких ґрунтується підхід Альянсу до безпеки.

По закінченні епохи холодної війни політична ситуація в Європі, так само як і загальна військова обстановка, змінилась. Протягом двох років після падіння Берлінського муру була вироблена нова *Стратегічна концепція*. Вона пройшла обговорення і дебати в Альянсі і була остаточно ухвалена в листопаді 1991 року. Маючи мало спільного з попередніми концепціями, вона зосереджувалась на *співпраці з колишніми супротивниками на противагу конфронтації*. Безпека країн-членів залишалась головним завданням НАТО, але в новій концепції вона об'єднувалась із специфічними зобов'язаннями працювати над вдосконаленням і розширенням загальноєвропейської безпеки. Стратегічна концепція 1991 року радикально відрізнялась від попередніх документів і в іншому плані. Це був *публічний документ*, відкритий для обговорення і коментарів з боку парламентів, фахівців в галузі безпеки, журналістів і широкого загалу.

У 1997 році керівники країн-членів НАТО домовились про перегляд і оновлення Концепції, з тим, щоб вона віддзеркалила зміни, які відбулися в Європі за час, що пройшов з моменту її прийняття, і водночас підтвердила *відданість Альянсу колективній обороні та трансатлантичним зв'язкам*. Стратегічна концепція – це авторитетна заява про цілі та завдання НАТО, і вона є директивою вищого рівня щодо політичних та військових засобів, необхідних для досягнення цих цілей.

Концепція 1999 року підтверджує, що головною і непохитною метою Альянсу є збереження свободи і безпеки його членів

політичними і військовими засобами. Вона також підтверджує відданість Альянсу демократичним цінностям, правам людини, верховенству права і його прагнення забезпечити не тільки спільну оборону, але й мир і стабільність в євроатлантичному регіоні в цілому.

Стратегія також визначає *головні завдання Альянсу в галузі безпеки як в плані колективної оборони, яка завжди була у фокусі його уваги, так і в плані нової діяльності з врегулювання криз та партнерства,* якою Альянс займається заради посилення безпеки і стабільності в євроатлантичному регіоні.

Однією з характерних рис стратегії Альянсу від 1991 року є об'єднання широкого підходу до безпеки, що включає політичні і військові засоби, які взаємодоповнюють один одного, з наголосом на співпраці з іншими країнами, які поділяють цілі Альянсу. Такий комплексний підхід залишається головною рисою нової Стратегічної концепції і включає такі важливі елементи:

Збереження трансатлантичного зв'язку. У Стратегічній концепції наголошується на неподільності безпеки Європи і Північної Америки, а відтак на міцному й динамічному партнерстві між Європою та Америкою.

Збереження ефективної обороноздатності. Стратегія потребує такого рівня обороноздатності, який забезпечив би ефективність за усіх можливих обставин, від стримування і колективної оборони до операцій з реагування на кризові ситуації. У Стратегічній концепції також вміщуються специфічні директиви щодо необхідних потужностей.

Розвиток власне Європейської системи безпеки і оборони в межах Альянсу. В Стратегічній концепції підтверджується, що власне Європейська система безпеки і оборони продовжуватиме розвиватись в межах Альянсу на основі рішень, прийнятих міністрами закордонних справ країн-членів у

1996 році в Берліні й надалі. У ній проголошено, що цей процес потребуватиме тісної співпраці між НАТО, Західно-європейським Союзом і, в разі необхідності, з Європейським Союзом.

У Концепції підтверджується, що цей процес надасть усім європейським членам Альянсу можливість робити більш спільний і ефективний внесок; він підсилить трансатлантичне партнерство і надасть можливість європейським членам Альянсу діяти самостійно, якщо цього потребуватимуть питання готовності Альянсу, ситуація в кожному конкретному випадку і консенсус, а також використовувати ресурси і можливості НАТО для операцій під проводом Європейського Союзу, до яких НАТО не залучено у військовому плані. При цьому європейські члени Альянсу, за бажанням, можуть брати в них широкомасштабну участь.

Запобігання конфліктам і врегулювання криз. Концепція надає Альянсу важливу роль у запобіганні конфліктам і врегулюванні криз, оскільки операції з реагування на кризові ситуації, подібні до ситуацій у Боснії та у Косові, скоріш за все залишатимуться ключовим аспектом внеску, який Альянс робить у мир і безпеку в євроатлантичному регіоні.

Партнерство, співпраця і діалог. У Концепції підкреслюється рішуче бажання Альянсу продовжувати традиційну політику партнерства, співпраці та діалогу з усіма демократичними країнами євроатлантичного регіону в ім'я збереження миру, розвитку демократії, процвітання та прогресу. В ній зазначено, що цей підхід спрямований на посилення безпеки усіх без винятку і дає змогу подолати розбіжності, що можуть викликати конфлікт. У Концепції також описані головні інструменти цієї політики – Рада євроатлантичного партнерства, Партнерство заради миру, особливі відносини з *Росією та Україною і Середземноморський діалог.*

Розширення. У Концепції підтверджена відкритість Альянсу для вступу нових членів відповідно до *статті 10 Вашингтонського договору* і знову наголошено на тому, що **НАТО** припускає запрошення нових членів до вступу протягом наступних років.

Контроль за озброєннями, роззброєння і непоширення зброї масового знищення (ЗМЗ). І нарешті, в Стратегічній концепції визначається політика Альянсу в галузі підтримки **контролю за озброєннями, роззброєнням і непоширенням ЗМЗ.** У ній підкреслені наміри Альянсу підтримувати цей аспект підходу до безпеки у гармонійному зв'язку з його підходом до оборони; а також підтверджується, що НАТО намагатиметься зміцнювати безпеку і стабільність, утримуючи якомога низький рівень сил, який дає змогу виконувати усі можливі місії.

У кінцевій частині Стратегічної концепції викладені директиви щодо збройних сил Альянсу, в яких цілі і завдання з попередніх розділів переводяться у практичну площину у вигляді загальних інструкцій силам НАТО і оперативних партнерів. Стратегія закликає до продовження розбудови військової потужності, необхідної для виконання усього спектра місій Альянсу, від колективної оборони до діяльності з підтримки миру та інших операцій з реагування на кризові ситуації.

2.2.3. Роль об'єднаних збройних сил і трансформація оборонної стратегії Альянсу

З моменту створення НАТО об'єднані збройні сили є основою ефективного стримування і захисту проти загрози війни, що було головною турботою членів Альянсу протягом сорока років. Їх головним завданням залишається забезпечення територіальної цілісності та безпеки країн-учасниць.

Завдання гарантування безпеки через стримування і колективну оборону залишається незмінним. Однак зовсім інша ситуація в галузі безпеки у 1990-х роках дала змогу силам Альянсу взяти на себе нові ролі на додаток до своєї головної функції. Наприклад, через вдосконалену програму «Партнерство заради миру» та в рамках *РЕАП, Постійної спільної ради НАТО - Росія, Комісії НАТО-Україна* та інших форумів, створених для розширення співробітництва, збройні сили Альянсу відіграють дедалі важливішу роль у досягненні прозорості та більшої довіри між НАТО і партнерами. Вони також відіграють провідну роль у верифікації угод з контролю над озброєннями. Як оперативні миротворчі сили, вони перебрали на себе життєво необхідне завдання підтримки ефективних заходів, спрямованих на врегулювання кризових ситуацій та запобігання конфліктам. Особливо можна відзначити їхню роль у втіленні *мирної угоди в Боснії* та забезпеченні міжнародних сил безпеки в Косові за мандатом ООН.

Миротворча роль сил НАТО та їхня діяльність з врегулювання криз стають дедалі важливішими поряд із загальним зростанням ролі Альянсу в цій галузі. Очевидно, що з усіх завдань, які стоять перед Альянсом, жодне не потребує такої рішучості і єдності цілі, як зосередження військової сили в фокусі міжнародних зусиль, спрямованих на припинення конфлікту і створення підвалин стабільного і мирного майбутнього на Балканах.

Перша основна бойова місія, у якій НАТО застосувало збройні сили як інструмент врегулювання кризи на підтримку зусиль ООН покласти край югославському конфлікту, відбулася у 1995 році. Ця акція, відома як «*Операція Деліберет форс*» («*Обачлива сила*»), стала впливовим чинником у процесі, який завершився підписанням мирної угоди в Боснії. Після цього наприкінці 1995 року перед НАТО було поставлено завдання впровадити військові аспекти угоди, очоливши ба-

гатонаціональні Сили втілення (*ІФОР*), а з наступного року – Стабілізаційні сили (*СФОР*). Як ті, так і інші були створені згідно з мандатом ООН. Роблячи це, НАТО перейшло від відносно обмеженої ролі підтримки миротворчих зусиль ООН до повного контролю над комплексною операцією з підтримки миру із залученням підрозділів з країн-партнерів та інших країн – не членів НАТО. Такий практичний оперативний досвід співпраці у військовій галузі мав широкі наслідки, наприклад, у вдосконаленні політичної співпраці не тільки між НАТО та партнерами, а й з іншими країнами. Цей процес іде на користь безпеці й стабільності в усій Європі.

Зміна ролі об'єднаних збройних сил віддзеркалює також рішучість Альянсу розвивати власне *Європейську систему безпеки і оборони* в НАТО. Цей процес здійснюється сьогодні в контексті Європейської політики в галузі безпеки і оборони, яку розвиває Європейський Союз.

Ще одним прикладом того, як об'єднані збройні сили адаптуються до нових умов, є втілення військової концепції, яка отримала назву «Багатонаціональні об'єднані оперативнотактичні сили» (*БООТС*). На саміті НАТО, що відбувся у січні 1994 року, глави держав та урядів схвалили цю концепцію як важливий елемент адаптації структур Альянсу до змін у європейському кліматі безпеки. Ця концепція призначена забезпечити НАТО гнучкими засобами реагування на нові завдання в галузі безпеки, до яких входять операції з участю країн, що не є членами Альянсу. Вона спрямована на поліпшення спроможності НАТО терміново розгортати відповідні багатонаціональні сили усіх родів військ, пристосовані до специфічних вимог конкретних військових операцій. Вона також сприятиме залученню сил країн – не членів НАТО до миротворчих операцій під проводом НАТО. Багато елементів концепції БООТС вже використовуються на практиці в операціях з підтримки миру на Балканах.

Підсумовуючи, можна відзначити, що *трансформація звичайних збройних сил Альянсу*, яка триває, є складним і далекосяжним процесом, який має зважати на усі вищезазначені чинники. Зрештою, у разі кризи, яка може призвести до військової загрози членам Альянсу, сили НАТО мають бути спроможні доповнити і підсилити дії політиків, а також зробити свій внесок в управління кризою та її врегулювання мирним шляхом.

Відповідно, утримання адекватної військової потужності й чітка готовність до колективних дій залишаються в центрі уваги. Структури і процедури, які були вироблені протягом багатьох років, уможливають отримання країнами-членами переваг від політичних, військових та матеріально-технічних аспектів колективних дій та колективної оборони. Все це ґрунтується на інтегрованій структурі, головні риси якої включають колективне планування будівництва збройних сил; спільне оперативне планування; багатонаціональні формування; ефективні процедури організації консультацій, врегулювання криз та забезпечення підсилення; спільні стандарти обладнання, навчання та тилового забезпечення; спільні та об'єднані навчання; співпрацю в галузі інфраструктури та роботи тилу, пов'язаної з безпосереднім забезпеченням збройних сил та виробництвом матеріальних засобів для ЗС.

Включення країн-партнерів НАТО у ці домовленості, або підписання окремих подібних домовленостей з країнами-партнерами у тих галузях, де це потрібно, також допомагає вдосконалити співпрацю та посилює спільні зусилля з розв'язання проблем євроатлантичної безпеки.

Головними параметрами змін, що впливають на збройні сили країн НАТО, є зменшення кількості, зниження рівня готовності та збільшення гнучкості, мобільності та багатонаціональності. На додаток до вимог, що їх диктують нові ролі Альянсу, два невід'ємних принципи, що лежать в основі змін,

залишаються священними і недоторканими – це зобов'язання щодо колективної оборони, яка є ключовою функцією, визначальною для Альянсу, а також збереження трансатлантичного зв'язку як гарантії ефективності та надійності Альянсу.

Загроза війни, яка стояла перед Європою протягом більш ніж чотирьох десятиріч і була результатом ідеологічного конфлікту, політичної ворожості та військового протистояння, усунена. Сьогодні увага зосереджена не стільки на запобіганні застосуванню сили, як це передбачає *Стаття 5 Північноатлантичного договору*, скільки на вищезгаданих миротворчих операціях, запобіганні конфліктам та врегулюванні кризових ситуацій, з якими може зіткнутись НАТО.

Однак нестабільність, притаманна конфліктним ситуаціям, які виникають по закінченні холодної війни, як це сталося у колишній Югославії, провокує ризики, що підтверджують необхідність утримання солідарності та ефективної військової потужності Альянсу з тим, щоб він міг розв'язувати широке коло непередбачених проблем.

2.3. Політика відкритих дверей Альянсу

2.3.1. Процес розширення НАТО

«Сторони можуть, за одностайної згоди, запросити будь-яку іншу європейську державу, яка спроможна втілювати в життя принципи цього Договору і робити свій внесок у безпеку північноатлантичного регіону, приєднатись до цього Договору...»

Керівництво НАТО ухвалило *План отримання членства в НАТО*, спеціально розроблений для того, щоб надати до-
раджу допомогу країнам, які бажають вступити до Альянсу і мати з ними зворотній зв'язок.

План отримання членства (МАР). План отримання членства (МАР) розроблений для того, щоб допомогти бажаючим країнам підготуватись до вступу до Альянсу через надання порад, допомоги та практичної підтримки з усіх аспектів членства в НАТО. Його головні риси:

- щорічне подання країнами, які бажають вступити до Альянсу, індивідуальних національних програм підготовки до майбутнього членства. В них мають бути розкриті політичні, економічні, оборонні аспекти, а також ресурси і питання безпеки;

- цільовий і відвертий механізм зворотного зв'язку з країнами-кандидатами про виконання програм, до якого належать як політичні, так і технічні поради, а також щорічні засідання у форматі 19+1 на рівні Ради, на яких це виконання оцінюється;

- він виконує функцію координатора допомоги, яку НАТО та його члени надають країнам-кандидатам у військовій/оборонній галузі;

- такий підхід до оборонного планування дає країнам-кандидатам змогу виробляти і переглядати планові цілі.

Ухвалення Плану отримання членства (квітень 1999 року) допомогло країнам, що бажали стати членами Альянсу, краще зосередитись на досягненні визначених у Плані цілей і пріоритетів.

Дев'ять країн висловили свою заінтересованість у вступі до НАТО, які беруть участь в *МАР*. Це Албанія, Болгарія, Латвія, Литва, колишня югославська республіка Македонія, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія.

МАР наповнює змістом обіцянку НАТО тримати двері відкритими. Але участь у МАР не гарантує майбутнього членства, так само і План не складається лише з переліку завдань, які країни-претенденти мають виконати і поставити «галоч-

ку». Рішення про запрошення претендентів до переговорів про вступ буде прийматись НАТО на основі консенсусу і в кожному випадку окремо.

МАР забезпечує конкретний зворотній зв'язок і поради з боку НАТО країнам-кандидатам щодо підготовки до майбутнього членства. Він потребує виконання широкого спектру заходів з посилення позицій кожної з країн-претендентів. МАР не замінює програму «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Участь претендентів у ПЗМ і Процесі планування і оцінки збройних сил (PARP) пристосована до їхніх потреб. Широкомасштабна участь в ПЗМ/PARP є необхідною передумовою, оскільки вона дає країнам-претендентам змогу досягти сумісності з підрозділами НАТО і підготувати структуру і спроможність своїх сил до можливого членства.

Як і ПЗМ, МАР керується принципом самодиференціації: країни-претенденти вільні вибирати ті елементи МАР, які найкраще відповідають їхнім власним національним пріоритетам і обставинам. Усі претенденти, готуючись до можливого членства, подають *Щорічну національну програму*, в якій висвітлюються політичні, економічні, оборонні/військові, правові питання, а також ресурси і безпека. Вони визначають *свої завдання, цілі і робочі графіки*. Ці програми мають оновлюватись щороку самою країною-претендентом, але будь-коли можуть бути змінені чи доповнені. НАТО стежить за результатами роботи кожного претендента і надає політичні та технічні поради. Заради обговорення результатів з кожною країною-претендентом проводяться зустрічі Північноатлантичної ради. Протягом року на різних семінарах і засіданнях військові і цивільні експерти з НАТО обговорюють широкий спектр питань, що стосуються членства в Альянсі. Щороку проводяться весняні наради міністрів закордонних справ та

міністрів оборони, на яких розглядаються зведені річні звіти про виконання MAP.

Від країн-претендентів очікується досягнення певних результатів в *політичних та економічних сферах*. До них належать: врегулювання будь-яких міжнародних, етнічних або зовнішніх територіальних суперечок мирними засобами; демонстрація відданості верховенству права та правам людини; встановлення демократичного контролю над своїми збройними силами; забезпечення стабільності та добробуту через економічну свободу, соціальну справедливість та відповідальність за охорону довкілля.

Оборонні й військові питання стосуються здатності країни робити свій внесок в колективну оборону Альянсу та нові місії, що перед ним постають. Широкомасштабна участь в ПЗМ є невід'ємним компонентом. Через індивідуальні програми ПЗМ країни-претенденти можуть вирішувати важливі питання, пов'язані з членством в НАТО. До цілей Партнерства для країн-претендентів належать такі цілі планування, які мають найбільше значення для країн, що претендують на членство в Альянсі.

Питання ресурсів зосереджені на необхідності виділення країнами-претендентами таких ресурсів на оборону, які дадуть можливість їм виконати свої колективні зобов'язання, пов'язані з майбутнім членством в НАТО.

Питання безпеки стосуються впровадження в країнах-претендентах необхідних для захисту секретної інформації процедур.

Правові аспекти вимагають від країн-претендентів забезпечення відповідності юридичних домовленостей і угод, якими регулюється співпраця в НАТО, національному законодавству.

2.3.2. Партнерство заради миру

Мета і масштаб. Партнерство заради миру є важливою ініціативою, яку НАТО запропонувало на січневому 1994 року *Брюссельському саміті Північноатлантичної ради*. Метою Партнерства є зміцнення стабільності та безпеки в усій Європі. Запрошення приєднатися до Партнерства заради миру було надіслано усім державам-учасницям Ради північноатлантичного співробітництва (*РПАС*)¹ та іншим державам, що беруть участь у Нараді з безпеки та співробітництва в Європі (*НБСЕ*)² та які мають бажання і можливості зробити свій внесок у програму. Запрошення було прийнято 30 країнами. Вступ до Альянсу трьох країн – колишніх учасниць ПЗМ – Польщі, Угорщини і Чеської Республіки – зменшив число країн-учасниць цієї програми до 27.

Програма ПЗМ зосереджена на співпраці в оборонній галузі, але виходить за рамки діалогу та співробітництва і спрямована на досягнення реального партнерства. Вона стала важливою і постійною рисою європейської архітектури безпеки, яка допомагає розширити та інтенсифікувати політичне і військове співробітництво у Європі. Програма допомагає посилити стабільність, зменшити загрозу миру та розбудувати зміцнені відносини безпеки на основі практичної співпраці та відданості демократичним принципам, на яких ґрунтується Альянс. Відповідно до *Рамкового документа ПЗМ*, який було прийнято главами держав та урядів водночас з *Документом про запрошення до ПЗМ*, НАТО зобов'язується проводити консультації з будь-яким з активних партнерів, якщо цей

¹ РПАС була замінена на Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП) у травні 1997 р. До РЄАП входить 46 країн.

² Народа з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ) стала Організацією (ОБСЕ) на початку 1995 р. До неї входять 55 держав, тобто всі європейські держави та Сполучені Штати Америки і Канада.

партнер вважає, що існує безпосередня загроза його територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

Усі учасники ПЗМ є також і членами *РЄАП*, яка створює загальні рамки співпраці між НАТО та її партнерами. Однак Партнерство заради миру зберігає власну самобутність у межах гнучких рамок РЄАП та має свої основні елементи і процедури. Воно ґрунтується на двосторонніх відносинах між НАТО і кожною країною, яка приєдналась до ПЗМ.

Завдання. Рамковий документ містить конкретні зобов'язання, які має взяти на себе кожен учасник з метою співпраці з НАТО для досягнення цілей програми в цілому:

- сприяти гласності у національному оборонному плануванні та бюджетному процесі;
- забезпечити демократичний контроль над збройними силами;
- підтримувати готовність та військовий потенціал, необхідні для участі в операціях під егідою *ООН* та/або *ОБСЄ*;
- розвивати відносини військового співробітництва з НАТО з метою спільного планування, підготовки та навчань, спрямованих на розвиток можливостей учасників ПЗМ здійснювати місії в таких галузях, як підтримка миру, пошукові та рятувальні роботи, гуманітарні операції та інші місії, щодо яких може бути досягнута домовленість;
- з часом підготувати підрозділи, здатні більш ефективно співпрацювати з силами НАТО.

У Рамковому документі також зазначено, що активна участь у Партнерстві заради миру відіграватиме провідну роль в еволюційному процесі приєднання нових членів до НАТО.

Процедури і структури. Будь-яка країна, що бажає приєднатися до Партнерства заради миру, спочатку запрошується до підписання *Рамкового документа*. Окрім опису цілей Парт-

нерства, він містить основні принципи, на яких ґрунтується ПЗМ. Власним підписом країни підтверджують свою відданість ідеї збереження демократичного суспільства і захисту принципів міжнародного права. Вони також підтверджують своє зобов'язання сумлінно виконувати *Статут ООН* та дотримуватися принципів *Загальної декларації прав людини*; утримуватись від погрози силою або використання сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави; поважати існуючі кордони та розв'язувати спори мирним шляхом. Вони також підтверджують рішучість виконувати свої зобов'язання за *Гельсінським Заключним актом*, усіма подальшими документами НБСЄ/ОБСЄ, а також усі зобов'язання, які вони взяли на себе в галузі роззброєння та контролю над озброєннями.

Наступним, після підписання Рамкового документа, кроком для кожної країни-партнера є подання в НАТО *Презентаційного документа*. В ньому зазначені кроки, що будуть здійснені з метою досягнення політичних цілей Партнерства; військові та інші ресурси, які партнер має наміри використовувати в цілях партнерства; конкретні галузі, в яких партнер бажає співпрацювати з НАТО.

На підставі заяв, зроблених у Презентаційному документі, та додаткових пропозицій з боку НАТО та країни-партнера спільно готується та затверджується *Індивідуальна програма партнерства (ІПП) на дворічний період*. В ІПП включені заяви про політичні цілі партнера в ПЗМ, військові та інші ресурси, які він надає в розпорядження ПЗМ, широкі цілі співпраці між партнером та Альянсом у різноманітних сферах співробітництва та конкретні заходи, що планується здійснити у кожній галузі співпраці.

Кожен партнер, виходячи з власних індивідуальних вимог та пріоритетів, окремо вибирає для себе заходи зі списку,

який визначено у Робочій програмі партнерства (РПП). Цей принцип самовизначення є важливим аспектом ПЗМ. Визнається, що *потреби та можливості країн-партнерів є різними, і кожна з них сама має визначати форми діяльності та співпраці, які їй найкраще підходять*. Робоча програма містить широкий опис різних можливих галузей співпраці та список заходів у кожній галузі. РПП, як і кожна ПП, охоплює дворічний період і переглядається щороку. Партнери залучаються до її підготовки повною мірою.

Напрями співпраці. Вдосконалена співпраця в межах ПЗМ включає широкий спектр можливостей як у військовій, так і в інших галузях, пов'язаних з обороною, але тих, що не стосуються суто військових аспектів. Галузі співпраці, які включені в Робочу програму партнерства:

- 1) питання протиповітряної оборони;
- 2) управління повітряним простором;
- 3) консультації, управління, контроль (зокрема, системи зв'язку та інформації; системи навігації та ідентифікації, аспекти сумісності, процедури і термінологія);
- 4) планування на випадок надзвичайних ситуацій, зокрема готовність до катастроф;
- 5) врегулювання кризових ситуацій;
- 6) демократичний контроль над збройними силами та оборонними структурами;
- 7) оборонне планування, бюджети і управління ресурсами;
- 8) планування, організація та управління національними програмами оборонних закупівель, міжнародна співпраця в галузі озброєнь;
- 9) оборонна політика та стратегія;
- 10) планування, організація та управління національною науково-технічною діяльністю;
- 11) військова географія;
- 12) глобальна гуманітарна протимінна акція;

- 13) мовне навчання;
- 14) тилове забезпечення;
- 15) медична служба;
- 16) метеорологічне забезпечення сил НАТО / партнерів;
- 17) військова інфраструктура;
- 18) оборона і захист проти ЗМЗ;
- 19) концептуальні, планові та оперативні аспекти діяльності з підтримки миру;
- 20) ручна і легка вогнепальна зброя;
- 21) оперативні, матеріально-технічні та адміністративні аспекти стандартизації;
- 22) військові навчання та пов'язані з ними навчальні заходи;
- 23) військова освіта: підготовка та доктрина.

Політично-військовий керівний комітет Партнерства заради миру (PMSC/PfP). Головним робочим органом, який відповідає за питання ПЗМ, є *Політично-військовий керівний комітет Партнерства заради миру (PMSC)*. Він проводить засідання в різних форматах або тільки за участю членів Альянсу, або за участю членів НАТО та партнерів.

Головні обов'язки PMSC включають надання *Раді* рекомендацій з питань ПЗМ; відповідальність за загальну координацію Робочої програми партнерства; розробку політично-військових рекомендацій військовому керівництву НАТО з метою підготовки його внеску в Робочу програму партнерства в галузі військових навчань та інших заходів; надання рекомендацій при розробці Індивідуальних програм партнерства та подання їх на затвердження Ради; підготовчу та координуючу діяльність у процесі планування і оцінки сил Партнерства (PARP).

Над військовими аспектами *ПЗМ* працює військове керівництво *НАТО*, яке користується рекомендаціями, запропонованими *PMSC* та затвердженими Радою. Робочим органом *ПЗМ* з військового боку є Робоча група з військової співпраці

(*MCWG(COOP)*), яка функціонує як консультативний орган *Військового комітету*. *MCWG(COOP)* проводить засідання як самих членів Альянсу, так і за спільною участю партнерів і членів НАТО. Військовий комітет також проводить зустрічі з партнерами для обговорення військового складника співпраці за програмою ПЗМ.

Центр координації партнерства (PCC). Центр координації партнерства (*PCC*) є унікальним органом ПЗМ, який розташований у м. Монс (Бельгія) поряд зі штаб-квартирою Верховного головнокомандувача об'єднаних сил НАТО в Європі (*SHAPE*). Він був створений під егідою Північноатлантичної ради і виконує свої завдання під безпосереднім керівництвом обох Стратегічних командувачів НАТО.

Його завданням є координація спільних військових заходів в межах ПЗМ, а також здійснення військового планування, необхідного для втілення військових аспектів *Робочої програми партнерства*, особливо у галузі військових навчань та відповідних заходів у таких сферах, як підтримка миру, гуманітарні операції та пошуково-рятувальні роботи. Центр координації партнерства також бере участь і в оцінці такої військової діяльності. За детальне оперативне планування військових навчань відповідають військові командування, які проводять навчання.

Центр очолює директор, якому підпорядкований персонал, що має міжнародний статус і складається з представників країн-членів НАТО та, з 1998 року, представників країн-партнерів. Для здійснення зв'язку до Центру також прикомандировані штабні офіцери з місій країн-партнерів.

Країни-партнери створили свої широкомасштабні офіційні дипломатичні місії при штаб-квартирі НАТО, а також надіслали військових представників вищого рівня до Військового комітету.

Приклади вдосконаленої ПЗМ. Одним з перших важливих кроків, здійснених на основі рішень про вдосконалення ПЗМ, прийнятих в 1997 році, стало створення так званих «штабних елементів ПЗМ» (*PSEs*) в різних військових штабах НАТО як стратегічного, так і регіонального рівня. Нині вивчається можливість здійснення другого етапу цього процесу, тобто створення *PSEs* на субрегіональному рівні. Кожен *PSE* складається з основної групи офіцерів з країн-членів НАТО і партнерів, які мають міжнародний статус і працюють над плануванням навчань та іншими спільними заходами. Близько 56 представників країн-партнерів і майже стільки ж представників країн-членів НАТО працюють у восьми вже створених *PSE*. Серед них – сім офіцерів з країн-партнерів, які служать у Центрі координації партнерства (*PCC*) в Монсі, поряд зі своїми колегами з країн-членів НАТО.

Країни-партнери представлені на засіданнях Військового комітету НАТО у форматі РЄАП/ПЗМ вищими офіцерами, які служать при місцях країн-партнерів, створених при НАТО, і є національними військовими представниками своїх країн.

Процес планування та огляду сил Партнерства заради миру (*PARP*). Згідно з *Рамковим документом ПЗМ* НАТО бере на себе зобов'язання спільно з *партнерами* здійснювати Процес планування та огляду сил, спрямований на створення основи для визначення та огляду сил і потужностей, які можуть використовуватись у багатонаціональних навчаннях, підготовці та проведенні операцій спільно з силами Альянсу. Спочатку операції ПЗМ були обмежені миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними роботами та гуманітарними операціями. Але з 1997 року операції ПЗМ та відповідні вимоги до планування та огляду були розширені і включили повний спектр нових місій Альянсу, зокрема операції з підтримки миру.

Процес планування та огляду сил пропонується партнерам на факультативній основі й ґрунтується на багатому досвіді Альянсу в галузі оборонного планування. По суті, це дворічний процес, до якого залучені як двосторонні, так і багатосторонні елементи. Для кожного дворічного циклу планування партнери, які бажають взяти участь у цьому процесі, надають інформацію з широкого кола питань: своєї оборонної політики, розвитку демократичного контролю за збройними силами, національної політики щодо співпраці в межах ПЗМ, відповідні фінансові й економічні плани. Ця інформація надається у відповідь на «Огляд загальної взаємодії в ПЗМ», який публікується НАТО восени кожного другого року. Країни-учасниці також надають загальний огляд своїх збройних сил і детальну інформацію про сили, які вони підготували до співпраці в межах ПЗМ.

PARP зробив значний внесок у тісну співпрацю між країнами-партнерами у миротворчих операціях під проводом НАТО в *колишній Югославії*. Окрім того, PARP допомагає посилити елемент політичних консультацій в межах ПЗМ і забезпечує більш активну участь країн-партнерів у процесі прийняття рішень та планування в ПЗМ. Він є також важливим елементом у підготовці до вступу до НАТО нових перспективних членів.

Потенціал Партнерства заради миру у врегулюванні кризових ситуацій. З моменту створення ПЗМ відіграє важливу роль у підтримці загальних зусиль НАТО, спрямованих на запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій. Практична співпраця в ПЗМ допомагає НАТО і країнам-партнерам готувати свої підрозділи до участі у спільних операціях. Сумісність, яка досягається завдяки ПЗМ, допомогла військовим підрозділам країн-партнерів інтегруватись у ІФОР/СФОР, а потім у КФОР.

Але роль ПЗМ не обмежується внеском у військові операції. Незалежно від таких сфер співпраці, як прозорість, реформування, співробітництво і сумісність, Партнерство робить конкретний внесок у загальну діяльність НАТО з запобігання конфліктам і врегулювання криз. Механізми ПЗМ були застосовані в Албанії і колишній Югославській Республіці Македонія, просигналівши про заінтересованість НАТО у спокої в регіоні і про можливі чинники негативного зовнішнього впливу кризи, набагато раніше повітряної кампанії в Косові і наступного розгортання *КФОР*.

Спеціально пристосовані до ситуації в цих країнах програми стали невід'ємним елементом комплексного підходу НАТО до кризи в Косові. НАТО допомагало уряду колишньої Югославської Республіки Македонія (Туреччина визнає Республіку Македонія за її конституційною назвою) у поліпшенні можливостей з врегулювання кризових ситуацій, планування на випадок надзвичайних ситуацій, тилового забезпечення та інших, які спрямовані на долання наслідків косовської кризи. Програми допомоги Албанії, які були розпочаті після внутрішньої кризи 1997 року, допомогли перебудувати албанські збройні сили та подолати інші наслідки цієї кризи, особливо проблеми, викликані руйнуванням і пограбуванням складів з боєприпасами. Представництво НАТО/ПЗМ в Тирані є наочною демонстрацією заінтересованості Альянсу і бажання допомогти цьому регіону.

Як РЄАП, так і ПЗМ будуть розвиватись і надалі задля того, щоб відповідати загрозам, які становить ситуація в безпеці, що змінюється в євроатлантичному регіоні. Жодна з них ще не використала свого потенціалу із запобігання, врегулювання і припинення криз. Фактично *повне використання цього потенціалу є одним з головних завдань Партнерства у майбутньому.*

Досвід ПЗМ у сприянні стабільності через запобігання конфліктам і врегулювання криз був застосований під час

розробки Ініціативи НАТО у Південно-Східній Європі (SEEI). ПЗМ робить значний внесок у SEEI, застосовуючи свій практичний підхід до стимулювання і розвитку регіональної співпраці у Південно-Східній Європі. Регіональні гравці мають провідну роль у великій кількості різних заходів, які спочатку моделюються у ПЗМ, а потім розвиваються у регіональному, а не національному вимірі. НАТО доповнює ці зусилля заходами, які вона проводить самостійно. Адаптоване застосування інструментів ПЗМ у Південно-Східній Європі допомагає створити таку модель співробітництва з питань регіональної безпеки, яку можна застосовувати і поза межами цього регіону.

В цьому контексті з країнами регіону були проведені переговори про «Спільний документ оцінки регіональних загроз безпеці і можливостей у Південно-Східній Європі» (SEECAP) з наголосом на необхідності досягнення згоди між цими країнами в оцінці загроз безпеці, яка необхідна для підготовки плану спільних дій з розв'язання регіональних проблем. Була також створена *Наглядова група із співпраці в галузі безпеки в Південно-Східній Європі (SEEGROUP)*, на яку покладене завдання посилення практичної співпраці. Це формує ще один елемент ролі, яку Партнерство відіграє у запобіганні конфліктам і врегулюванні кризових ситуацій в євроатлантичному регіоні, і яка сприяє подальшому розвитку у майбутньому.

2.3.3. Співпраця між НАТО і Росією

Огляд відносин між НАТО і Росією. По закінченні холодної війни НАТО надає особливого значення розвитку конструктивних і робочих відносин з Росією. За останні 10 років НАТО і Росія досягли значного прогресу у розвитку справжнього партнерства і подоланні наслідків попередньої конфронтації та суперництва задля посилення взаємної довіри і співробітництва.

З 1991 року Альянс і Росія спільно працюють над різноманітними питаннями безпеки і оборони. У 1994 році Росія приєдналась до програми «*Партнерство заради миру*», чим підсилила свій широкий діалог з НАТО. Участь Росії у втіленні *мирної угоди в Боснії та Герцеговині* стала особливо значним кроком в напрямі нових відносин співпраці. Вперше підрозділи Альянсу і Росії працювали пліч-о-пліч під час проведення багатонаціональної військової операції.

Підписавши у травні 1997 року «*Основоположний акт НАТО - Росія про взаємні відносини, співробітництво і безпеку*», НАТО і Росія оформили і значно вдосконалили своє партнерство. Вони взяли зобов'язання розвивати свої відносини на ґрунті спільних інтересів і для досягнення цієї мети створили новий форум: *Постійну спільну раду НАТО - Росія (ПСР)*. З липня 1997 року ПСР є головним місцем проведення консультацій між НАТО і Росією. Її головною метою є *підвищення рівня довіри через механізм проведення регулярних і відвертих консультацій*.

Однак попередня конструктивна робота ПСР дедалі більше затьмарювалася кризою, що розвивалась в Косові. Кульмінацією цього стало припинення Росією роботи ПСР 24 березня 1999 р. внаслідок повітряної кампанії НАТО, спрямованої на припинення конфлікту в Косові. По закінченні кампанії в Косові Росія повернулась за стіл переговорів у ПСР, але протягом кількох місяців обмежувала її роботу темами, пов'язаними з Косово. На виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1244 Росія також погодилась надати значні сили в розпорядження Сил в Косові під проводом НАТО (КФОР).

Після охолодження взаємин, що мало місце у 1999 році, візит Генерального секретаря НАТО лорда Робертсона до Москви в лютому 2000 року допоміг відновити більш широкі відносини, які виходять за межі подій в Косові. В результаті цього візиту НАТО і Росія знов активно зайнялись виконанням

завдань Основоположного акта. Розвиваючись після візиту Генерального секретаря, щомісячні засідання ПСР та регулярні зустрічі на рівні міністрів надали подальшого поштовху співпраці між НАТО і Росією в усіх напрямках. Серед них – відкриття Генеральним секретарем НАТО Інформаційного бюро Альянсу в Москві в лютому 2001 року і початок консультацій щодо створення в Москві військової місії НАТО по зв'язках.

Розвиток відносин між НАТО і Росією. На основі співпраці, що розпочалася в рамках Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС) у 1991 р., та подальшого рішення Росії приєднатись до програми «Партнерство заради миру» 22 червня 1994 р., на додаток до заходів, передбачених у програмі (ПЗМ), було підписано угоду «Про широкий, поглиблений діалог та співпрацю».

На рівні міністрів, послів та експертів проводились наради між 16 членами Альянсу і Росією, що давало змогу обмінюватись інформацією та здійснювати консультації з питань, які цікавлять обидві сторони. До галузей, відібраних для вдосконалення співпраці, належали підтримка миру, екологічна безпека та наука. В галузі інформування громадськості були прийняті нові ініціативи, зокрема поліпшення доступу в Росії до інформації стосовно НАТО. В рамках цієї ініціативи влітку 1995 року у Москві в контактному посольстві країни-члена Альянсу приступив до роботи представник НАТО з інформаційних питань.

Тісна та ефективна співпраця між Росією та НАТО над втіленням у життя військових аспектів *мирної угоди 1995 року* щодо Боснії та Герцеговини додала нового виміру партнерству, яке розвивалось між НАТО і Росією в галузі безпеки. Безпрецедентна участь російських підрозділів поряд з силами Альянсу та інших партнерів у силах **ІФОР** та **СФОР** під проводом НАТО віддзеркалює спільну політичну відповідальність

за втілення Угоди. Сьогодні в силах СФОР, які складаються з майже 20.000 вояків, знаходяться близько 1200 російських представників. Російська участь також чітко демонструє те, що НАТО і Росія можуть ефективно співробітничати у розбудові спільної безпеки в Європі. Об'єднані зусилля в СФОР і співпраця в межах програми «Партнерство заради миру» допомагають обом сторонам долати взаємні хибні погляди.

В інших галузях також було здійснено ряд ініціатив. 20 березня 1996 року в рамках програми ПЗМ між НАТО та міністерством Російської Федерації з цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків природних катастроф (МінЧС) був підписаний Меморандум про домовленість в галузі планування на випадок надзвичайних ситуацій та готовності до катастроф. Подальша робота принесла свої плоди, зокрема створення за пропозицією Росії у травні 1998 року Євроатлантичного центру координації реагування на катастрофи та Євроатлантичного підрозділу реагування на катастрофи.

Основоположний акт НАТО-Росія. Міністри закордонних справ країн НАТО на засіданні 10 грудня 1996 року в Брюсселі звернулись до Генерального секретаря з проханням розглянути спільно з російською стороною можливість укладення угоди про поглиблення й розширення взаємин між НАТО і Росією та створення структури, необхідної для їх подальшого розвитку. В результаті був підписаний документ Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку між НАТО і Російською Федерацією.

Документ є виявом відданості на найвищому політичному рівні справі спільної роботи над будівництвом тривалого та всеосяжного миру у євроатлантичному регіоні. Він заклав структуру для нового партнерства в галузі безпеки, що є одним з багатьох кроків, спрямованих на розбудову стабільної,

мирної та неподільної Європи. Він дає змогу Альянсу і Росії зміцнити взаємини не тільки у власних інтересах, а й у більш широких інтересах усіх інших держав євроатлантичного регіону.

В цілому Основоположний акт являє собою зобов'язання про взаємну допомогу в спільній розбудові стабільного, мирного і неподільного континенту на основі партнерства і взаємних інтересів.

Постійна спільна рада НАТО-Росія. Постійна спільна рада НАТО-Росія (ПСР) провела своє перше засідання 18 липня 1997 року і швидко стала центром зі зміцнення довіри, подолання непорозумінь і створення системи регулярних консультацій і співпраці.

ПСР проводить засідання щомісячно на рівні послів та військових представників, двічі на рік на рівні міністрів закордонних справ та оборони, а також на рівні начальників генеральних штабів та військових керівників. Вона також може проводити засідання на рівні глав держав та урядів.

18 березня 1998 року Російська Федерація офіційно відкрила свою місію при НАТО. Для сприяння співпраці у військовій та оборонній галузях Росія призначила свого вищого військового представника в складі цієї місії.

Протягом перших років існування ПСР зверталась до широкого спектра тем, які цікавлять обидві сторони. Серед них:

- ситуація в колишній Югославії;
- зустрічі військових представників під егідою ПСР;
- заходи на підтримку співпраці, прозорості й зміцнення довіри між НАТО і Росією;
- внесок НАТО і Росії та роль ПСР в архітектурі безпеки євроатлантичного регіону;
- зусилля політичного і оборонного характеру проти поширення зброї масового знищення;

- питання ядерних озброєнь;
- стратегії і доктрини НАТО і Росії;
- підтримка миру;
- роззброєння і *контроль за озброєннями*;
- пошуково-рятувальні роботи на морі;
- перепідготовка звільнених в запас офіцерів;
- боротьба з міжнародним тероризмом;
- наукова співпраця в оборонних галузях;
- екологічні питання військової діяльності;
- *планування на випадок надзвичайних ситуацій* і допомога під час катастроф.

Під політичною парасолькою ПСР виникла ціла мережа робочих груп, засідань експертів, спільних проєктів і контактів на штабному рівні, які втілюють в життя результати консультацій в самій ПСР.

Ситуація в *Косові* й рішуче спільне бажання НАТО і Росії забезпечити повне виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1244 залишаються серед пріоритетів порядку денного Постійної спільної ради. Вона зробила суворі попередження проти провокацій та інших спроб підірвати мирний процес в регіоні й звернула увагу на ще більшу єдність поглядів на ситуацію на Балканах.

Майбутні перспективи. Співпраця в *СФОР і КФОР* є вражаючими прикладами успішної взаємодії між НАТО і Росією в ім'я досягнення спільних цілей. Вони свідчать про те, що і надалі тісно співпрацюватимуть на практичному рівні як у Боснії та Герцеговині, так і в Косові.

Перед ними стоять численні завдання в галузі безпеки та в інших галузях. Спільна робота з виконання цих завдань цікавить обидві сторони і зробить внесок у посилення основи взаємної довіри, яка є необхідною для миру і стабільності в євроатлантичному регіоні.

2.3.4. Партнерство НАТО з Україною

Візит Північноатлантичної ради в Україну в березні 2000 року надав новий поштовх Особливому партнерству між НАТО і Україною, яке було започатковано в червні 1997 року в Мадриді.

Засідання комісії НАТО-Україна в Києві (вперше цей орган, який направляє Партнерство, зібрався в Україні) стало нагодою для 19 країн-членів НАТО і України переглянути весь спектр своєї співпраці. Це стало значним кроком в напрямі наближення України до євроатлантичної спільноти націй.

Підписання в 1997 році в Мадриді *Хартії про особливе партнерство* підняло співпрацю між НАТО і Україною на новий рівень і забезпечило офіційне визнання значення незалежної, стабільної і демократичної України для всієї Європи.

Хартія відповідає задекларованій Україною стратегії більш активної інтеграції в європейські та трансатлантичні структури. Вона є основою для консультацій між НАТО і Україною в контексті євроатлантичної безпеки і стабільності, та в таких галузях, як попередження конфліктів, врегулювання криз, підтримка миру і гуманітарні операції.

Семінари, засідання спільних робочих груп та інші спільні програми зосереджені на таких питаннях, як оборонна реформа і перебудова оборонної галузі, стосунки між цивільними та військовими, бюджети і планування ресурсів. Проводяться також семінари з перепідготовки звільнених у запас офіцерів та скорочення збройних сил і конверсії.

Спільна робота з планування на випадок надзвичайних ситуацій і готовності до катастроф є саме тією сферою співпраці, яка приносить пряму користь Україні. У грудні 1997 року між НАТО і Україною на підтримку співпраці в цій галузі був підписаний *Меморандум про домовленість з питань планування на випадок надзвичайних ситуацій*. На вересень 2000 року були

заплановані навчання з ліквідації наслідків катастроф в Закарпатській області України, на яких відпрацьовувались процедури гуманітарної допомоги на випадок майбутніх повеней¹.

Іншими потужними галузями співпраці є наука, де НАТО виділяє гранти на підтримку українських науковців; економічні аспекти безпеки та навчання. В контексті останньої діяльності НАТО започаткувало програму навчання англійської мови українських офіцерів.

Центр інформації та документації НАТО, відкритий в травні 1997 року Генеральним секретарем НАТО, став центром інформаційної діяльності, спрямованої на пояснення широкому загалу української громадськості переваг Особливого партнерства з НАТО. Це перший центр такого типу, який НАТО відкрило у країні-партнері. З того часу Центр відіграє провідну роль у поясненні політики Альянсу і подоланні невірних поглядів на Організацію.

В 1999 році був створений Офіс по зв'язках з НАТО, на який покладено завдання сприяти контактам між НАТО і цивільними та військовими відомствами, які мають відношення до участі України в Партнерстві заради миру і у виконанні робочого плану.

До інших позитивних подій належать ратифікація 1 березня 2000 року українським парламентом *Угоди про статус сил Партнерства заради миру (SOFA)* та додаткового протоколу до неї. Парламент також схвалив виконання Україною договору

¹ Навчання «Закарпаття – 2000» відбулись в межах програми «Партнерство заради миру» 20-28 вересня 2000 року. В них взяли участь команди рятувників з Білорусі, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, України, Хорватії, Швейцарії та Швеції та Управління ООН з координації гуманітарних питань. Серед сценаріїв, які відпрацьовувались під час навчання, були пошуково-рятувальні роботи, життєзабезпечення і медична допомога, очищення води і знезаражування річок, а також аварії на залізницях з розливом токсичних речовин. Навесні 2001 року цей механізм зазнав перевірки, коли нові повені в Закарпатті потребували скоординованої дії.

«Відкрите небо», чим зробив важливий внесок у прозорість питань контролю за озброєннями.

Розвиток відносин між НАТО і Україною. Відносини НАТО з Україною почали розвиватися невдовзі після отримання країною незалежності у 1991 році. Україна не забарилася з приєднанням до *Ради Північноатлантичного співробітництва* і залишалась активною учасницею протягом усієї історії існування цього органу. Вона приєдналась до програми «*Партнерство заради миру*» у 1994 році і була серед засновників Ради євроатлантичного партнерства, яка замінила РПАС у травні 1997 року.

Президент Л.Кучма відвідав НАТО 1 червня 1995 року, зустрівся з Генеральним секретарем і повідомив про бажання його країни підняти відносини між НАТО і Україною на новий рівень. Через три місяці, 14 вересня 1995 р., міністр закордонних справ Г.Удовенко відвідав НАТО для офіційного прийняття Індивідуальної програми партнерства України і провів зустріч з питань європейської безпеки з членами Північноатлантичної ради. НАТО і Україна оприлюднили *Спільну заяву для преси*, в якій були висловлені загальні принципи відносин НАТО-Україна в ПЗМ та в інших галузях.

Подальші зустрічі проводились на різних рівнях у 1996 та 1997 роках. Була створена українська місія при НАТО, до якої увійшов і військовий представник. Україна представлена також у Центрі координації партнерства (*РСС*), розташованому біля *SHAPE* в Монсі, Бельгія.

Згідно з рішенням, прийнятим Комісією НАТО-Україна на засіданні 29 травня 1998 року в Люксембурзі, офіцера по зв'язках НАТО було призначено в Київ для сприяння широкомасштабній участі України в ПЗМ та вдосконалення співпраці між військовим керівництвом НАТО і України в цілому.

Україна бере активну участь у заходах ПЗМ як у штаб-квартирі НАТО, так і в країнах – членах Альянсу і партнерах,

а також влаштовувала ряд навчань в рамках ПЗМ на своїй території. Ратифікація українським парламентом Угоди про статус сил Партнерства заради миру (*SOFA*) дає змогу більш повно використовувати цей потенціал, включно з Яворівським полігоном на заході України.

Україна зробила значний внесок у міжнародні зусилля з підтримки миру. Особливо важливим був її внесок у Сили втілення (ІФОР) в Боснії у вигляді піхотного батальйону в складі 550 вояків. Вона також бере участь у Силах стабілізації (СФОР) в Боснії, надіславши мотопіхотний батальйон та надавши на запит вертолітну ескадрилью, загалом 400 вояків. Більше не беручи участь у СФОР, Україна надіслала свій підрозділ до сил КФОР, а також бере участь у діяльності Міжнародних поліцейських сил та сил ООН у Східній Славонії.

Хартія про Особливе партнерство. Під час липневого саміту глав держав та урядів НАТО 1997 року в Мадриді керівники НАТО та Президент України Л.Кучма підписали *Хартію про Особливе партнерство між НАТО та Україною*. В цій Хартії країни-члени НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету та незалежності України, а також її територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного процвітання та статусу без'ядерної держави, а також принципу недоторканності кордонів. Ці чинники є ключовими для стабільності та безпеки у Центральній та Східній Європі та на континенті в цілому.

НАТО тепло вітало рішення України про підтримку необмеженої пролонгації Договору про непоширення ядерної зброї (ДНЯЗ) та її внесок у виведення та знищення ядерних озброєнь, що були розташовані на її території. Схвалювались також і запевнення, надані Україні як неядерній учасниці ДНЯЗ, п'ятьма ядерними державами, які також є учасницями ДНЯЗ.

На додаток до Меморандуму про згоду з планування на випадок надзвичайних ситуацій і готовність до катастроф, підписаного НАТО і Україною 16 грудня 1997 року, за яким планування на випадок надзвичайних ситуацій є головною сферою співпраці, існує низка інших спільних програм, які торкаються широкого спектра питань. До них належать планування на випадок надзвичайних ситуацій та готовність до катастроф; стосунки між військовими та цивільними, демократичний контроль над збройними силами, оборонна реформа в Україні; оборонне планування і складання бюджету, політика, стратегія та концепція національної безпеки; конверсія оборонної промисловості; військова співпраця між НАТО і Україною та сумісність; військова підготовка та навчання; економічні аспекти безпеки; наука і технологія; питання екологічної безпеки, зокрема ядерної безпеки; аерокосмічні науково-технічні розробки; координація дій військових і цивільних органів; управління повітряним рухом та контроль за повітряним простором. Для забезпечення роботи в цьому напрямі була створена Спільна робоча група НАТО-Україна (СРГ) з оборонної реформи.

Комісія НАТО – Україна. Північноатлантична рада періодично проводить свої засідання за участю представників України, як правило, принаймні двічі на рік, на форумі, створеному згідно з Хартією, який називається «Комісія НАТО – Україна». Комісія оцінює хід виконання Хартії та обговорює шляхи поліпшення і подальшого розвитку співпраці.

У квітні 1999 року у Вашингтоні була проведена зустріч у верхах між НАТО і Україною, а в березні 2000 року Комісія НАТО-Україна вперше провела засідання в Києві. Політичний комітет НАТО відвідав Україну тричі між 1997 та 2000 роками і провів різноманітні консультації та обміни інформацією в Києві та інших містах України.

Майбутні перспективи та порядок денний відносин України і НАТО. Описані вище позитивні події допомогли закласти міцну основу майбутньої співпраці і чітко вказують на галузі, в яких вдалось досягти прогресу. Активна участь в заходах *ПЗМ*, серед яких програми практичної діяльності з оборонних питань, в яких беруть участь більшість країн-членів НАТО і партнерів, дала змогу Україні порівняти свої оборонні структури з тими, які мають її європейські сусіди, і більш ефективно визначити свою роль в європейській безпеці. Участь України в роботі Ради євроатлантичного партнерства (*РЄАП*) доповнює цей процес.

Ризький саміт суттєво змінив пріоритети розширення Альянсу. Це вимагає по-новому визначити порядок денний та послідовність дій України на наступні 3-5 років. «*Вікно можливостей*» у відносинах з НАТО залишається для України відкритим, однак, щоб скористатись ним, необхідна модифікація підходів до реалізації цілей євроатлантичної інтеграції.

Протягом останніх років відносини України і НАТО зазнали глибоких коливань. На початку 2005 р. перед Україною дійсно відкрилась перспектива достатньо швидкого залучення до Альянсу. На саміт НАТО, який відбувся у лютому 2005 р., з країн – не членів НАТО була запрошена тільки Україна, що було красномовною декларацією намірів Альянсу. Вже весною 2005 р. між НАТО і Україною було розпочато *Інтенсифікований діалог щодо членства*. З боку Альянсу то був аванс за майбутній демократичний успіх України. З весни 2006 року політика НАТО щодо України почала змінюватись. Заяви Прем'єр-міністра України щодо неготовності України прилучитись до *Плану дій щодо членства (ПДЧ)*, безперечно, вплинули на зміни ставлення Альянсу до України, однак швидше у якості індикатора внутрішньополітичних процесів, ніж у якості безпосередньої причини.

Незважаючи на це, Альянс вирішив тримати «вікно можливостей» відкритим для України якомога довше. Для жодної іншої країни з нових членів НАТО цього не робилось. Для них «вікно можливостей» відкривалось на дуже короткий проміжок часу, а потім знову закривалось на приблизно 5 років синхронно із закінченням чергового раунду розширення. Якби політична еліта України виявила бажання, рішення про приєднання до Плану дій щодо членства може бути прийняте у 2008 р. на наступному саміті НАТО.

Роль еліти при досягненні цілей євроатлантичної інтеграції була наочно продемонстрована восени 2006 року прикладом Грузії, яка до того моменту значно відставала від України у наближенні до НАТО. Практично відразу після заяв стосовно неготовності України до переходу до ПДЧ, Альянс прийняв рішення перейти у відносинах з Грузією, політична еліта якої демонструє послідовність у питаннях співпраці з НАТО, до **інтенсифікованого діалогу стосовно членства**. Формально це зрівняло Грузію та Україну у темпах наближення до НАТО, однак по суті вивело її вперед. Згідно із «Законом 2006 року про консолідацію свободи у рамках НАТО 2006» («NATO Freedom Consolidation Act of 2006»), який було схвалено сенатом США (але тільки сенатом) у листопаді 2006 року, союзників по НАТО було закликано прийняти рішення про залучення Грузії (однак не України) до ПДЧ на Ризькому саміті. Документи такого роду з'являлись у США у зв'язку з кожним новим обговоренням розширення НАТО і завжди мали великий вплив на Альянс. Хоча на Ризькому саміті приєднання Грузії до ПДЧ не відбулось, за нинішніх обставин високою є вірогідність, що це станеться вже через півроку або рік.

На відміну від попереднього, «Закон про консолідацію свободи у рамках НАТО 2007 року» знову містить згадку про Україну поряд із Хорватією, Албанією, Македонією та Грузією за

умов «продовження здійснення демократичних, оборонних та економічних реформ, готовності й здатності виконувати обов'язки щодо членства в Організації Північноатлантичного договору й ясного вираження національного наміру зробити це».

Зазначене змушує по-новому подивитись на питання готовності України до виконання ПДЧ зокрема та готовності до членства у НАТО взагалі. Необхідно усвідомлювати, що тільки НАТО може компетентно судити, чи відповідає країна умовам участі у ПДЧ та критеріям членства. Якщо Альянс готовий запросити певну країну до нового рівня відносин, а та відмовляється, це означає, що вона цього не хоче. Це, зрозуміло, її право, однак для НАТО готовність власне і означає наявність бажання: у разі **приєднання** до ПДЧ – з боку політичної еліти, у разі **набуття** членства – з боку суспільства.

Можна зробити **висновок**, що головним пріоритетом політики євроатлантичної інтеграції України на найближчу перспективу має стати консолідація позиції основних політичних сил щодо перспектив членства у НАТО. Україні не потрібно «купувати» членство у НАТО: всі необхідні для відкриття «вікна можливостей» зовнішньополітичні кроки, зокрема щодо Альянсу, були зроблені Україною ще до Помаранчевої революції. Тепер індикаторами серйозності намірів української еліти є три основні чинники: **позитивна динаміка змін суспільного ставлення до НАТО, наполегливість у реформуванні сектору безпеки і продовження військової співпраці з Альянсом.**

Ризький саміт виявив консервативність щодо підходів до майбутнього розширення. Заключна декларація у контексті розгляду питань на наступному «саміті розширення» 2008 року згадує тільки три країни, які є на сьогодні офіційними кандидатами у члени НАТО, – Албанію, Македонію та Хорватію. **Стосовно України та Грузії міститься заклик продовжувати Інтенсифікований діалог, без жодної упередженості щодо майбутніх рішень.**

Рішення Ризького саміту слід трактувати так, що питання можливих строків приєднання України до НАТО знову відійшло на другий план. Однак якщо раніше відмова говорити про конкретні дати була пов'язана з неготовністю НАТО, то тепер це пов'язується з відсутністю переконливого бажання самої України. «Вікно можливостей» залишається відкритим, і така ситуація, вірогідно, зберігатиметься до наступного саміту Альянсу, який відбудеться весною 2008 року. За умов досягнення порозуміння рішення про приєднання України до ПДЧ може бути прийнятим або до, або на самому саміті. Після цього терміни приєднання до НАТО залежатимуть винятково від суспільної підтримки такого кроку в самій Україні.

Тема 3. ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (ESDI)

3.1. Розвиток ESDI

Альянс вважає за необхідне посилити свій європейський елемент через розвиток ефективної *власне Європейської системи безпеки і оборони (ESDI)*, яка могла б задовольнити вимоги європейців і водночас підсилила безпеку Альянсу. Беручи на себе більшу відповідальність за власну безпеку, європейські країни-члени НАТО допомагають розвинути міцніший і краще збалансований трансатлантичний зв'язок, який підсилить Альянс в цілому.

Відповідно на зустрічі у *Вашингтоні* у квітні 1999 року глави держав та урядів країн-членів Альянсу схвалили роботу з подальшого розвитку *власне Європейської системи безпеки і оборони*. Було розпочато обговорення ряду специфічних питань, а саме:

- засоби забезпечення ефективних взаємних консультацій, співпраці і гласності між Європейським Союзом (ЄС) і Альянсом, які ґрунтувались би на механізмах, що існують між НАТО і Західноєвропейським Союзом (ЗЄС);
- участь європейських членів Альянсу, які не входять до ЄС;
- практичні можливості доступу ЄС до планувальних можливостей НАТО, а також до ресурсів і потужностей Альянсу.

Важливим елементом розвитку ESDI є *посилення європейської військової потужності*. Ініціатива з обороноздатності Альянсу (DCI), започаткована у Вашингтоні, спрямована на забезпечення ефективності майбутніх багатонаціональних операцій при виконанні будь-яких місій НАТО і відігравати-

ме вирішальну роль в цьому процесі. Завдання DCI і зусилля ЄС з посилення європейської обороноздатності взаємно доповнюють одні одних.

Наступні принципи, що становлять основу майбутньої роботи над ESDI, були визначені на Вашингтонському саміті та подальших засіданнях:

- Альянс визнає наміри Європейського Союзу бути здатним до самостійних дій і приймати рішення та ухвалювати військові заходи в разі, коли Альянс в цілому не задіяний до цього.

- В міру розвитку цього процесу НАТО і ЄС повинні забезпечити ефективні взаємні консультації, співпрацю і гласність на основі механізмів, які існують між НАТО і ЗЄС.

- Керівництво НАТО вітало рішення країн-членів ЄС та інших європейських членів Альянсу здійснити необхідні кроки з посилення своєї обороноздатності, особливо з огляду на нові місії, уникаючи зайвого дублювання.

- Першочергове значення надається якомога повному залученню європейських членів Альянсу, які не входять до ЄС, до операцій з врегулювання кризових ситуацій під проводом ЄС на основі існуючих процедур консультацій з ЗЄС, зважаючи на заінтересованість Канади в участі у таких операціях за відповідних умов.

- Рішення, прийняті в *Берліні в 1996 році*, зокрема концепція застосування відокремлених, але не окремих ресурсів та сил НАТО для операцій під проводом ЗЄС, мають виконуватись і розвиватись.

Робота над цими процедурами, в яких мають бути взяті до уваги вимоги до операцій НАТО і єдність її командної структури, пов'язана з такими питаннями:

- надання ЄС доступу до планувальних можливостей НАТО, які спроможні допомогти у військовому плануванні операцій під проводом ЄС;
- забезпечення передання в розпорядження ЄС для застосування в операціях під проводом ЄС попередньо визначених сил і спільних ресурсів НАТО;
- ідентифікація різних варіантів європейського управління операціями під проводом ЄС і подальша розробка ролі заступника Верховного головнокомандувача об'єднаних сил НАТО в Європі, який має активно і повною мірою перебрати на себе відповідальність за європейські операції;
- подальша адаптація системи оборонного планування НАТО до найбільш повного охоплення питання надання сил для проведення операцій під проводом НАТО.

На початку 90-х років багато хто в Європі і Північній Америці зрозумів, що вже час переглянути баланс відносин між сторонами по обидва боки Атлантики, а європейським країнам-членам здійснити конкретні кроки з метою перебрати на себе більше відповідальності за спільну безпеку і оборону. Європейські країни розпочали процес забезпечення *власне європейської військової потужності* без дублювання структур управління, планувальних штабів і військових ресурсів та сил, що вже є в розпорядженні НАТО, водночас посилюючи свій внесок в місії та заходи Альянсу. Такий підхід відповідає бажанню європейців *розвивати спільну зовнішню політику і політику в галузі безпеки*, а також необхідності збалансованого партнерства між північноамериканськими та європейськими країнами-членами Альянсу.

Посилення власне Європейської системи безпеки та оборони (*ESDI*) стало невід'ємною частиною адаптації політичних та військових структур НАТО. Водночас вона є важливим елементом розвитку Європейського Союзу (ЄС).

У *Договорі Європейського Союзу*, який був підписаний у грудні 1991 року в Маастрихті й набув чинності 1 листопада 1993 року, керівники Європейського Співтовариства погодились розвивати спільну зовнішню політику і політику в галузі безпеки (CFSP), «що включає формування спільної оборонної політики, яка з часом може привести до створення спільної оборони».

У січні 1994 року глави держав та урядів країн-членів НАТО вітали набуття Маастрихтським договором чинності і створення Європейського Союзу як засобу підсилення європейського елемента Альянсу, який дасть змогу європейським членам НАТО робити більш вагомий внесок у безпеку усіх членів НАТО. Вони також схвалили зростаюче тісне співробітництво між НАТО і Західноєвропейським Союзом, що ґрунтується на засадах узгоджених принципів взаємодоповнення і прозорості. В межах цього процесу була розроблена концепція Багато-національних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС).

На засіданнях у Берліні та *Брюсселі в червні 1996 року* міністри закордонних справ та оборони країн-членів НАТО вирішили, що власне *Європейська система безпеки та оборони має розбудовуватись у межах НАТО як важлива складова частина процесу внутрішньої адаптації Альянсу, що триває*. Це дасть змогу усім європейським членам Альянсу робити більш вагомий спільний внесок в місію і діяльність Організації, що буде виявом їхньої спільної відповідальності, дозволить їм у разі необхідності діяти самостійно та підсилить трансатлантичне партнерство.

3.2. Співпраця між НАТО і ЗЄС

У результаті цих рішень щодо розвитку власне Європейської системи безпеки і оборони були визначені відповідні організаційні заходи в рамках адаптації Альянсу з тим, щоб

забезпечити всіляку підтримку операцій під проводом ЗЄС з боку *НАТО*. До них увійшли:

- врахування вимог ЗЄС у нових процедурах оборонно-го планування НАТО, спрямованого на розвиток збройних сил та їх потужності. (ЗЄС почав брати участь у процесі оборонного планування НАТО в 1997 році, зробивши свій внесок у Рекомендації засідання на рівні міністрів 1997 року);
- впровадження процедур обліку ресурсів та потужностей НАТО, по які може звернутися ЗЄС за згодою Північноатлантичної ради;
- створення багатонаціональних європейських командних структур в НАТО, які можуть бути використані для підготовки, забезпечення, керівництва та проведення операцій за політичного контролю і стратегічного управління ЗЄС. Згідно з цими положеннями, заступник Верховного головнокомандувача об'єднаних сил в Європі (заступник SACEUR) отримує особливу роль як у звичайні часи, так і під час операцій під проводом ЗЄС стосовно підрозділів, що передаються в розпорядження ЗЄС;
- досягнення угод щодо консультацій та обміну інформацією для забезпечення необхідної координації протягом проведення операцій під проводом ЗЄС за підтримки НАТО;
- розробка військових планів та проведення навчань з метою підготовки до показових місій ЗЄС.

На практиці ці положення означатимуть, що в разі виникнення кризи, в яку ЗЄС вирішить втрутитися (а Альянс – утриматись), він звернеться до Альянсу за допомогою ресурсами та потужностями, з можливим використанням штабів *БООТС*, для проведення операцій під власним політичним контролем і стратегічним управлінням.

Ресурси можуть надаватися *Північноатлантичною радою* в розпорядження ЗЄС, виходячи з конкретних обставин. Умови їх передачі в розпорядження ЗЄС, нагляд за їх використанням,

а також повернення або відкликання мають бути визначені у спеціальній угоді між двома організаціями. Протягом операції НАТО спостерігатиме за використанням своїх ресурсів, а на політичному рівні між нею і ЗЄС буде підтримуватись постійний зв'язок. Європейські командувачі з командної структури НАТО будуть призначатися для виконання обов'язків під політичним контролем ЗЄС. Ресурси мають бути повернені НАТО по закінченні операції або на вимогу. Протягом усієї операції, зокрема підготовчого етапу, НАТО буде проводити тісні консультації із ЗЄС.

3.3. Відносини між НАТО і ЄС

Гельсінська нарада Ради Європейського Союзу (в грудні 1999 року) визначила «головну ціль» для країн-членів ЄС щодо їх можливостей здійснювати операції з врегулювання кризових ситуацій. Мета полягає у наданні ЄС можливості розгорнути і утримувати протягом принаймні одного року збройні сили в кількості до 60.000 вояків, які мають виконувати весь спектр так званих *Петерсберзьких завдань*, викладених в *Амстердамському договорі 1997 року*. До них належать завдання з гуманітарної допомоги та рятування; завдання з підтримки миру; завдання для бойових підрозділів під час врегулювання кризових ситуацій включно з миротворчою діяльністю. Їхня роль полягатиме у проведенні військових операцій під проводом ЄС у відповідь на міжнародну кризу, за умов, коли НАТО в цілому не залучається до військової діяльності. Цей процес є частиною рішення ЄС розвивати спільну європейську політику в галузі безпеки і оборони, яка підсилить Спільну зовнішню політику і політику в галузі безпеки з військового боку. Вона буде уникати зайвого дублювання структур НАТО і не передбачає створення європейської армії.

На додаток ЄС вирішив створити постійні політичні та військові структури включно з Комітетом з питань політики та безпеки, Військовим комітетом і Військовим штабом задля забезпечення необхідного політичного керування і стратегічного управління такими операціями. ЄС також вирішив створити можливості для широкомасштабних консультацій, співпраці і гласності у відносинах з НАТО, а також необхідного діалогу, консультацій та співпраці з європейськими країнами-членами НАТО, які не входять до складу ЄС, з питань, що торкаються європейської політики безпеки і оборони та врегулювання кризових ситуацій.

Діалог між Альянсом і Європейським Союзом постійно розвивається, як того вимагають рішення, прийняті у Вашингтоні і пізніше, а також в світлі розвитку ЄС. На засіданнях Європейської ради в Ніцці та *Північноатлантичної ради в Брюсселі в грудні 2000 року* був відзначений подальший прогрес. Міністри закордонних справ країн-членів Альянсу заявили, що вони поділяють мету, яку визначили країни-члени ЄС, щодо реального партнерства між НАТО і ЄС у справі врегулювання криз. Обидві організації погодилися розвивати між собою консультації та співпрацю з важливих для обох сторін питань, які стосуються безпеки, оборони і врегулювання кризових ситуацій, задля того, щоб бути готовими зустріти кризу озброєними відповідними військовими засобами і подолати її найефективнішим способом.

Внаслідок грудневих засідань відбувся обмін листами між Генеральним секретарем НАТО і Швецією, яка тоді головувала в Європейському Союзі, щодо проведення спільних засідань на рівні послів та на рівні міністрів. Домовленість передбачає не менше трьох засідань на рівні послів і одне засідання на міністерському рівні кожні шість місяців (тобто після кожної зміни головування в ЄС). При цьому обидві сторони погодилися негайно вдаватись до консультацій в разі виникнення

кризи. Відтепер засідання Комітету з питань політики і безпеки ЄС та Північноатлантичної ради відбуваються регулярно, і дві організації швидко переходять від теорії ESDI/ESDP до консультацій і співпраці з конкретних актуальних питань, таких, як ситуація на заході Балкан.

З середини 2000 року спільні спеціальні робочі групи НАТО-ЄС проводять засідання для обговорення питань безпеки (наприклад, процедури обміну секретною, включно з розвідувальною, інформацією); умови доступу ЄС до ресурсів і сил НАТО; цілі розвитку спроможності (включно з питаннями системи оборонного планування Альянсу) та організація постійних консультацій з огляду на усі відповідні чинники, до яких належать такі, що стосуються участі. Навесні 2001 року Генеральний секретар НАТО був вперше запрошений ознайомити з політикою НАТО Раду ЄС із загальних питань.

Влітку 2000 року НАТО і секретаріат Ради ЄС досягли проміжної домовленості з безпеки, які регулюватимуть обмін секретною інформацією. Обидві організації працюють над укладанням постійних угод з безпеки між НАТО і ЄС.

Протягом другої половини 2000 року експерти Альянсу надавали військові і технічні поради фахівцям з ЄС із створення каталогу сил і ресурсів для Головної мети ЄС в процесі підготовки до Конференції ЄС з питань виділення ресурсів, яка проходила в листопаді 2000 року. На своїй зустрічі в грудні 2000 року міністри закордонних справ країн-членів Альянсу підтвердили готовність НАТО надавати подальшу експертну допомогу на запит ЄС, якщо таке рішення буде прийнято.

В НАТО продовжується робота над основними питаннями подальшого розвитку власне Європейської системи безпеки та оборони, серед яких: вироблення варіантів командування на європейському рівні; гарантія наявності попередньо визначених ресурсів і сил; забезпечення доступу до можливостей оперативного планування НАТО та адаптація оборонного планування Альянсу.

Тема 4. СУТЬ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Концепція національної безпеки України

Аналіз процесу розпаду федеративних, поліетнічних, поліконфесійних та регіональних країн свідчить, що *після визначення суспільства з державністю* і оголошення в Декларації про державний суверенітет своїх *національних інтересів* одним із наступних кроків є *прийняття Концепції національної безпеки*.

Зазначена *Концепція* є юридичним актом, який *містить керівні принципи та цільові установки щодо шляхів, засобів та механізмів захисту* життєво важливих інтересів людини, групи, суспільства та держави. *Концепція має за мету:* забезпечити єдність принципів формування і проведення державної політики національної безпеки, зокрема поєднати підходи до формування відповідної законодавчої та нормативної бази (наприклад, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки); скоординувати загальнодержавні дії щодо забезпечення безпеки на місцевому (регіональному), національному та міжнародному рівнях. Це було об'єктивною причиною прийняття *Концепції національної безпеки України*.

Підготовка офіційного проекту Концепції національної безпеки України розпочалася відповідно до Указу Президента України від *15 січня 1992 року №41/92* і завершилася *10 березня 1992 року*. У процесі роботи Президентом було прийнято рішення про формування Ради національної безпеки України. Перше читання проекту Концепції у Верховній Раді України

відбулося **19 жовтня 1993 року**, друге – **24 травня 1996 року**, а останнє затвердження – **16 січня 1997 року**. Отже, на підготовку та затвердження Концепції знадобилося рівно п'ять років. Світова практика свідчить про складність подібного процесу. У *США*, наприклад, концепція розроблялась та приймалась **11 років**.

Згідно з Концепцією створюється *система забезпечення національної безпеки як організована сукупність суб'єктів*: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України. Концепцією також визначено, що *головними об'єктами національної безпеки є*: громадянин (його права та свободи); суспільство (його духовні та матеріальні цінності); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність кордонів).

Концепцією передбачається такий важливий суб'єкт системи забезпечення національної безпеки, як *Воєнна організація держави*, до якої входять усі силові структури держави, а також перераховані її функції.

Рішення, які приймаються в процесі державного управління національною безпекою, повинні враховувати *наступні параметри*:

- *наслідки* прийняття і введення в дію державного рішення як сьогодні, так і в майбутньому;
- *взаємодію* з уже прийнятими державними рішеннями, а також такими, які необхідно прийняти найближчим часом;
- *готовність* громадськості і суспільства до сприйняття рішення, яке приймається.

Ці та інші параметри, більшість із яких взаємопов'язані, повинні детально опрацьовуватися експертами і обов'язково супроводжувати проект рішення органу державної влади аж до його розгляду та прийняття.

У розвинених країнах існують *спеціальні незалежні комісії експертів з питань національних інтересів держави*. Вони працюють у взаємодії з *національними аналітичними центрами, що дозволяє уникнути впливу передвиборних кампаній на зміст та об'єктивність доповідей про результати їх роботи*. Основними цілями таких комісій є: звернення уваги суспільства та політичного керівництва держави до ефективності стратегічного планування захисту і просування національних інтересів, формулювання (визначення) умов застосування збройних сил для досягнення поставлених цілей; визначення передумов досягнення національної згоди і суспільного розуміння ролі держави в регіоні і світі; розробка шляхів досягнення толерантності між різними етносами і конфесіями тощо. Їх наявність дозволяє *органам державного управління якісніше готувати та реалізувати принципові рішення щодо забезпечення національної безпеки*.

Одним із важливих аспектів державного управління національною безпекою є необхідність *удосконалення чинного законодавства* в цій сфері. Втілення в життя Концепції потребує видання низки законів, указів та постанов. Так, Концепція передбачає *можливість участі України в міжнародних системах безпеки* шляхом входження в них або створення нових. *Фактично це відмова України від статусу позаблокової держави*.

4.2. Визначення термінів

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Воєнна організація держави – сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.

Правова основа національної безпеки

Правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Відповідно до цього Закону розробляються і затверджуються Президентом України *Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України*, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації ре-

альних і потенційних загроз національним інтересам України. *Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України* є документами, обов'язковими для виконання, і основою для розробки конкретних програм за *складовими державної політики національної безпеки*.

Об'єкти національної безпеки

Людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єкти забезпечення національної безпеки

Президент України;

Верховна Рада України;

Кабінет Міністрів України;

Рада національної безпеки і оборони України;

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

Національний банк України;

Суди загальної юрисдикції;

Прокуратура України;

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, громадяни України, об'єднання громадян.

4.3. Базові національні інтереси України та їх пріоритети:

- **гарантування** конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- **розвиток** громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- **захист** державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- **зміцнення** політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- **забезпечення** розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- **створення** конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- **збереження** та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- **забезпечення** екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- **розвиток** духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- **інтеграція** України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

4.4. Загрози національним інтересам і національній безпеці України

У зовнішньополітичній сфері:

- посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
- спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

у сфері державної безпеки:

- розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб;
- загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;
- поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;
- злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;
- загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;
- можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;
- спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

- прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України:

- поширення зброї масового ураження і засобів її доставки;
- недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності;
- нелегальна міграція;
- можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами;
- нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося;
- небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності;
- повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України;
- накопичення великої кількості застарілої та непотрібної для Збройних сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин;
- незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України;
- незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей;

у внутрішньополітичній сфері:

- порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України,

прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України;

- можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;
- загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;
- структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці;

в економічній сфері:

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;
- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави;
- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;
- зростання кредитних ризиків;
- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;

- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

у соціальній та гуманітарній сферах:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
- прояви моральної та духовної деградації суспільства;
- зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва;

у науково-технологічній сфері:

- наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн;
- неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності;
- низька конкурентоспроможність продукції;
- нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії;
- зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності;
- відплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України;

в екологічній сфері:

- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів;

- нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів, як невідновлюваних, так і відновлюваних;
- неподоланість негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;
- загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необгрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;
- неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;
- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій;
- застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів;

в інформаційній сфері:

- прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії;
- комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;

- розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Тема 5. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ СТАБІЛЬНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У двосторонніх відносинах країн СНД існують проблемні питання пострадянської спадщини. Це *територіальна цілісність і суверенітет, питання встановлення державного кордону, без'ядерний статус України, розподіл пострадянської власності тощо.*

Від дня проголошення незалежності України минуло більше шістнадцяти років. Україну визнали всі країни світу де-юре суверенною державою. Але й до сьогодні ***повністю не вирішені питання, що є ознаками суверенності:***

- *не завершено процес встановлення державного кордону,*
- *не вироблено механізм захисту від ядерної загрози;*
- *остаточно не вирішено питання з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;*
- *юридично не доведено до логічної відповідності положення Основного закону держави про перебування іноземних збройних сил на території України;*
- *не вирішено питання з колишньою спільною радянською власністю;*
- *не досягнуто остаточної домовленості з питань зовнішніх боргів;*
- *не розв'язано проблему повернення історичних цінностей тощо.*

Серед зазначених вище проблем – ***поступ до без'ядерного статусу*** посідає одну з найважливіших сторінок у становленні держави і є одним із зовнішньополітичних чинників її стабільності і безпеки.

5.1. Реалізація принципів без'ядерного статусу

Розв'язання ядерного питання в рамках СНД. Україна заявила про свій без'ядерний статус на міжнародному рівні, закріпила це положення у державних документах: Декларації про державний суверенітет, Основних напрямках зовнішньої політики, постанові Верховної Ради України від 9 квітня 1992 р. тощо. При створенні СНД Україна погодилася передати всю тактичну й стратегічну ядерну зброю об'єднаному командуванню СНД, але не визнала її власністю будь-якої іншої держави, зокрема і Росії.

Ядерну політику України визначають такі основні положення:

- *ратифікація Договору про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь та приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї;*
- *надання Україні гарантій її національної безпеки у зв'язку з ліквідацією ядерної зброї;*
- *допомога у знищенні ядерних боєзарядів і використання вилученого з них високозбагаченого урану.*

23 травня 1992 р. Україна підписала Лісабонський протокол про СНО-1 – протокол до Договору між СРСР і США щодо скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р. У цьому протоколі йдеться про те, що всі зобов'язання СРСР щодо виконання Договору про ліміти обмежень, інспектування тощо перебрав на себе колишні радянські республіки, тепер – незалежні держави СНД.

Україна реалізувала набуття без'ядерного статусу. При цьому вона виходила з того, що скорочення та знищення розташованої на її території ядерної зброї, яку вона успадкувала від колишнього СРСР, мають бути пов'язані з наданням ядерними державами та світовим співтовариством надійних гарантій її

національної безпеки і відповідної допомоги (готовність ядерних держав укласти з Україною угоди про неприпустимість застосування сили або загрози силою, надання коштів розвинутими країнами світу на цільову програму фінансової і технічної допомоги у розукомплектуванні та знищенні ядерної зброї тощо).

Після розпаду Радянського Союзу увагу світу було прикуто до майбутньої долі ядерної зброї, що залишилася на колишній радянській території, – у Росії, Білорусі, Казахстані та Україні. Незважаючи на певний тиск, з яким у 1992-1993 рр. представники європейської та євроатлантичної спільноти поставилися до внутрішньо-українських дискусій щодо майбутнього українського ядерного арсеналу, *країна досягла консенсусу у питанні про відмову від ядерної зброї і приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерна держава*. Це продемонструвало, що молода українська демократія є достатньо зрілою для такої відповідальності і спроможна зробити вагомий внесок у європейську та світову безпеку шляхом зменшення запасу світової ядерної зброї і, зрештою, відвернення ядерної загрози.

Цей крок України також допоміг зберегти *існуючий світовий порядок*, що спирається на Статут ООН і структури Ради Безпеки. Український внесок до європейської та світової безпеки сприйняли позитивно, про що свідчить участь України у роботі «великої вісімки + 6» з питань нерозповсюдження ядерної зброї у Південній Азії.

Шлях України до без'ядерного статусу був досить складний і тривалий. З проголошенням суверенності України у багатьох постановках та заявах українського парламенту неодноразово йшлося, що у майбутньому Україна буде без'ядерною державою. Про це, зокрема, свідчать застереження українського парламенту до ратифікації угоди про створення СНД. У документі було заявлено про те, що Україна має на-

мір досягти без'ядерного статусу «*шляхом ліквідації під міжнародним контролем усього ядерного арсеналу*» і що присутність стратегічних сил на території України є тимчасовою.

Цей намір, який і сьогодні є незмінний, деякі зарубіжні засоби масової інформації висвітлювали як одностороннє зобов'язання України. *На самітах СНД було прийнято рішення передати стратегічну ядерну зброю Російській Федерації як повноважній спадкоємиці СРСР. Ядерне роззброєння стало важливою сторінкою в історії становлення Української держави як процес подолання стереотипів минулого, як новий крок до демократизації та оновлення суспільства.*

Одним із перших документів стала угода про спільні заходи країн СНД щодо ядерної зброї, підписана в Алма-Аті на другому саміті СНД 21 грудня 1991 р. Суть документа, який підписали глави ядерних держав – С.Шушкевич (Білорусь), Н.Назарбаєв (Казахстан), Б.Єльцин (РФ), Л.Кравчук (Україна), – полягала в тому, що рішення про необхідність застосування ядерної зброї (ст. 4) прийматиме президент Росії за узгодженням з главами держав-учасниць угоди. *До 1 липня 1992 р. держави-учасниці угоди – Республіка Білорусь, Республіка Казахстан і Україна – зобов'язалися вивезти тактичну ядерну зброю на центральні передзаводські бази для її розукомплектування під спільним контролем (ст. 6).*

Йшлося також, що Білорусь і Україна приєднуються до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. як неядерні держави і укладуть з Міжнародним агентством ядерної енергії (МАГАТЕ) угоду про відповідні гарантії (ст. 5). У пункті 2 зазначеної статті йшлося про те, що держави дотримуватимуться у ядерній політиці трьох «ні» – *не передавати, не виробляти і не зберігати ядерної зброї.* Передбачалося, що ядерна зброя буде переміщена з території Білорусі, Казахстану і України на територію Росії з метою її знищення.

На третьому саміті СНД (Мінськ, 30 грудня 1991 р.) уже всі країни СНД підписали *«Угоду між державами Співдружності Незалежних Держав про стратегічні ядерні сили»*. У статті 4 документа йшлося про те, що до повної ліквідації ядерної зброї рішення про необхідність її застосування *приймає президент Російської Федерації за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Казахстану і України, після консультацій з главами інших держав Співдружності*. При цьому зазначалося, що Україна братиме участь в угоді про стратегічні сили лише *де вивезення ядерної зброї за межі її території*.

Наступним кроком у цьому питанні стала домовленість з країнами СНД, що у період до повного знищення ядерна зброя, яка розташована на території України, *перебуватиме під контролем об'єднаного командування стратегічних сил СНД з метою її невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р., у тому числі тактичної зброї – до 1 липня 1992 р.* Процес ліквідації ядерної зброї, розташованої на території Республіки Білорусь і України, здійснюється за участю Білорусі, України та РФ під спільним контролем держав Співдружності.

На черговому саміті СНД (Москва, 6 липня 1992 р.) країни Співдружності підписали Рішення про участь держав-учасниць Співдружності у Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї, в якому зазначено: *«Держави-учасниці Співдружності, як держави правонаступники СРСР, підтримують Російську Федерацію у тому, щоби вона продовжила участь колишнього СРСР у Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї як держави, що володіє ядерною зброєю. Держави Співдружності поза РФ приєднуються до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як держави, що не мають ядерної зброї, і вживатимуть необхідні заходи відповідно до їх конституційної практики»*. Документ підписано всіма президентами країн СНД, крім глави Азербайджану.

Україна передала у розпорядження Росії і тактичну, і стратегічну ядерну зброю і виконала свої зобов'язання щодо ядерної зброї.

До Росії вивезли понад три тисячі одиниць тактичних ядерних боєприпасів.

Тільки багатостороння угода між усіма ядерними державами і Україною, аналогічна тій, яку було підписано з Австрією 1955р. (ядерні держави взяли на себе зобов'язання не застосовувати проти неї сили ні в якому вигляді, а в разі небезпеки боронити її), могла б бути серйозним гарантом безпеки Української держави.

Україна погодилася вивезти ядерну зброю за умов надання їй письмових гарантій в ядерній безпеці всіма ядерними державами світу – Російською Федерацією, США, Великою Британією, Францією і Китаєм – і взяла на себе зобов'язання стати без'ядерною країною.

Після приєднання США до двосторонніх українсько-російських переговорів 14 січня 1994 р. було підписано тристоронню угоду, згідно з якою Україна взяла на себе зобов'язання впродовж семи років вивезти зі своєї території ядерні боєголовки. Президент США заявив про гарантії безпеки для України і обіцяв надати фінансову допомогу для реалізації зазначеної програми.

Велика Британія також погодилася з цими принципами. Письмові гарантії ядерної безпеки надали Україні Велика Британія, Франція, пізніше Китай на сесії ОБСЄ у Будапешті 5 грудня 1994 р. Також уряд США надав українській стороні 900 млн. дол. США, а Росія в обмін на повернення боєзарядів поставила в Україну наливні елементи для ядерних реакторів та надала допомогу в роззброєнні на загальну суму близько 1 млрд. дол.

Слід підкреслити, що Українська держава здійснює безпрецедентну в історії людства політику відмови від ядерної зброї. Починаючи з підписання тристоронньої угоди з ядерного озброєння Україною, США і Росією 14 січня 1994 р., ратифікації Верховною Радою України Договору про скорочення стратегічних озброєнь (Старт-1) у лютому 1994 р., ратифікації

Україною у листопаді 1995 р. Договору про нерозповсюдження ядерних озброєнь (ДНЯЗ), *Україна послідовно і впевнено крокує до без'ядерного існування.*

5.2. Територіальна цілісність та непорушність кордонів України

Серед складних питань міжнародного характеру, які є *реальною загрозою для безпеки Української держави, одне з центральних місць посідають територіальні проблеми. Сухопутний державний кордон України починається на заході на Чорному морі (гирло Дунаю), а закінчується на сході – на Азовському морі. Україна по суші межує з Російською Федерацією, Республікою Білорусь, Республікою Молдова, а також з Республікою Польща, Словацькою Республікою, Угорською Республікою і Румунією.*

Якщо сухопутні кордони з'єднують Україну з сімома країнами, то морські – з усіма державами світу, які мають вихід до морів. Морський кордон є зовнішньою межею територіальних вод, ширина яких становить 22,2 км (12 морських миль). В Україні він починається від гирла Дунаю, іде на північний схід у напрямі Одеси, далі повертає на схід до Красноперекопська, обходить із заходу і півдня Крим, прямує серединою Керченської протоки на північ до Азовського моря. Оскільки це море внутрішнє, то, очевидно, морський кордон між Україною і Росією повинен пролягати від Керченської протоки лінією геометричного місця точок, рівновіддалених від українського (північного) і російського (східного) берега Азовського моря, місця прилягання до моря сухопутного кордону – західніше Таганрога. До складу України входить також о. Зміїний, розташований неподалік гирла Дунаю.

Якщо кордони із західними сусідами України – Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією – були встановлені і врегульовані практично за часів існування СРСР, то питання кордонів між країнами пострадянського простору – Російською Федерацією, Білоруссю, Республікою Молдова – вимагали розв’язання із проголошенням незалежності Української держави.

З переважною більшістю країн – європейських сусідів Україна уклала базові договори про дружбу і співробітництво, про визнання кордонів і територіальної цілісності. Деякі питання щодо кордонів стоять на порядку денному України з Російською Федерацією (демаркація кордонної лінії)¹, а також з Румунією, яка висуває претензії на деякі українські території. На сьогодні Україна опинилася між кордонами колишніх радянських республік – з одного боку, і фактично кордонами Північноатлантичного альянсу (НАТО) – з другого. Таке геополітичне положення України вимагає чіткого усвідомлення небезпек, які можуть бути наявними в разі певного ускладнення діалогу Україна – НАТО, або Україна – ОДКБ (Ташкентський договір).

Українсько-російський кордон є колишнім адміністративним кордоном між УРСР і РРФСР, тому питання його облаштування необхідно було вирішувати Україні фактично наново. Позиція України від проголошення незалежності полягала в тому, що всі її кордони мають однаковий правовий статус. Остаточню прийняти під охорону 2292 кілометри кордону з Російською Федерацією вдалося лише у січні 1993 р., а його реальний статус донині відрізняється від статусу західних кордонів нашої держави – колишніх західних кордонів СРСР. Якщо російська сторона наполягала на особливому статусі кордонів РФ з країнами СНД, то позиція України вимагала проведення делімітації і демаркації кордонів, що закріплено міжнародно-правовими нормами.

¹ Демаркація – визначення кордону на місцевості

Особливої напруги набули українсько-російські відносини на початку 1990-х рр. у зв'язку з висуванням претензій з боку Російської Федерації на півострів Крим і місто Севастополь. Хоча відносини України і Росії спиралися на низку міждержавних і міжнародних документів, в яких йшлося і про непорушність кордонів, і про договірно-правову базу в рамках СНД, де постулатами висувались такі положення, як повага суверенітету, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, у 1992 і в 1993 роках Російська Федерація в особі свого парламенту висунула територіальні претензії до України щодо Криму і Севастополя. У прийнятих російським парламентом документах – постанові і заяві про Крим йшлося про неправомірність акта передачі Криму Україні в 1954 році. До того ж наголошувалося на необхідності «захищати інтереси росіян, де б вони не проживали».

У питанні про Крим Україна спирається на тверді юридичні підстави, документи і факти минулого. Реагуючи на позицію Росії щодо Криму, Україна змушена була звернутися до Ради Безпеки ООН. 26 липня 1993 року РБ ООН вказала Росії на неприпустимість подібних дій у міжнародних питаннях і, підтримавши Україну, зафіксувала дозвіл звернутися до Ради Безпеки знову у випадку повторення територіальних претензій з боку Росії.

14 вересня 1995 р. президент Б.Єльцин затвердив указом «Стратегічний курс Росії з державами-учасницями СНД», де оголошено територію країн Співдружності простором інтересів Росії. Аналізуючи цей документ, можна дійти висновків щодо завдань і цілей російської зовнішньої політики. Наступним кроком, яким Росія намагалася повернути історичний процес у радянський вимір, стала постанова Держдуми РФ про скасування Біловезьких угод про утворення СНД. 15 березня 1996 року Державна дума Росії ухвалила постанови «Про поглиблення інтеграції народів, які були об'єднані в СРСР, і скасування постанови ВР РРФСР від 12 грудня 1991 р.» та «Про юридичну силу

для Російської Федерації – Росії результатів референдуму СРСР від 17 березня 1991 р. з питання про збереження Союзу РСР». Ці документи визнають неправомірними денонсацію договору про створення СРСР і угоди про створення СНД, яку оголошено такою, що не має юридичної сили.

Реакція Кремля була негативна: президент Б.Єльцин погрожував вдатися до крайніх заходів у разі прийняття таких постанов і зазначив, що згадані документи є спробою Держдуми ліквідувати державність Росії, зрадити її інтереси. Також це «загрожуватиме втратою російською державою правонаступництва, а це означає руйнацію механізмів міжнародної та регіональної безпеки, загрозу розповсюдження ядерної зброї, зростання міжнародного тероризму та регіональних конфліктів».

З другого боку, позиція глави російської держави щодо рішень Держдуми свідчила про серйозність ситуації, що склалася, і, як її наслідок, – можливість глибоких політичних змін, які далися б взнаки і у світовому масштабі, на просторі СНД, і в українсько-російських взаєминах.

Важливою подією в українсько-російських відносинах стало підписання 31 травня 1997 року в Києві главами обох держав документа історичної ваги – політичного Договору про дружбу, співробітництво і партнерство. Серед інших заслугують на увагу і досягнення домовленостей щодо Севастополя і Чорноморського флоту. Базу Чорноморського флоту РФ у Севастополі було віддано в оренду Росії на двадцять років. Орендна плата з боку Росії – це погашення значної частки української заборгованості перед РФ за енергоносії (обсяг якої сягав 4 млрд. дол. США).

Верховна Рада України, не зволікаючи з ратифікацією Великого договору, провела цю процедуру 14 січня 1998 року, а Державна дума РФ тільки 25 грудня 1998 року. Рада Федерації РФ – вища палата російського парламенту – 17 лютого 1999 року. Отже, тільки через два з половиною року

російський парламент дав згоду на ратифікацію вже підписаного президентом документа. Затягування з ратифікацією важливого двостороннього договору, фактично базису, на якому має ґрунтуватися весь комплекс двосторонніх відносин, російська сторона пов'язувала з ратифікацією Верховною Радою України угод стосовно Чорноморського флоту. Тільки коли український парламент прийняв закон про ратифікацію базових угод по ЧФ РФ 24 березня 1999 року, набув чинності Великий договір.

Одним із найважливіших аспектів договору є юридичне визнання сторонами територіальної цілісності одна одної та непорушність існуючих між двома суверенними країнами кордонів. Це дає змогу значною мірою зняти напруженість, яка періодично виникає в українсько-російських відносинах з питань належності Криму і Севастополя і яку вже тривалий час використовують деякі російські політики.

Територіальна цілісність країни передбачає юридичний і практичний захист державних кордонів. Вирішення цього питання відбувається досить напружено. Російська сторона важко просувається в паритетному напрямі урахування інтересів Української держави, яка спирається на історичні параметри територіального врегулювання. Створено експертні комісії з делімітації державного кордону між Україною і Росією. Переговори з прикордонних питань ускладнюються ще й тим, що російська сторона на необхідність остаточного визначення кордонів висуває дедалі нові вимоги.

Питання делімітації українсько-російського кордону значно затяглося. У 1998-1999 рр. вдалося лише в загальних рисах розмежувати землекористування суб'єктів господарювання в прикордонних областях Російської Федерації і України. Проблема ускладнювалася й тим, що питання делімітації кордону не знайшло відображення в базовому Договорі про дружбу, співробіт-

ництво і партнерство РФ і України (31 травня 1997 р.). Отже, попри обопільне усвідомлення загроз, які виникають унаслідок неврегульованих кордонів, українська і російська позиції щодо договірно-правового оформлення кордону залишаються незмінними з початку 1990-х рр. XX ст. Взнаки далися і поступки України в питанні демаркації кордону. Зокрема, відкладення самого процесу на невизначений термін створило підґрунтя для серйозних претензій з боку Росії.

Досить складним питанням в цій площині стало визначення правового статусу Чорного і Азовського морів, а також Керченської протоки. Хоча про завершення делімітації сухопутної частини кордону між країнами було оголошено ще у 2002 році, але договір про встановлення кордонів на початку 2003 року було підписано у компромісному варіанті – із вилученням статей щодо Азовського і Чорного морів (хоча подібна практика – вилучення певних статей з документа, які часто виступають стрижневими, – вже зазнала фіаско у врегулюванні подібних питань з іншими країнами, як, наприклад, з Румунією). Відповідно до розпоряджень російського президента урядові структури РФ розпочали реалізацію плану взаємодії міністерств і відомств у розв'язанні дипломатичних і військових завдань у Азовсько-Чорноморському регіоні, а також указу про створення пункту базування Чорноморського флоту РФ у Новоросійську. В.Путін наголосив, що цей регіон є найважливішим для Росії, і необхідно розв'язати проблеми Азовсько-Чорноморського басейну, вирішити прикордонні питання з Україною. Особливо чіткої позиції російська сторона дотримується у переговорному процесі визначення порядку використання обома країнами існуючої системи навігаційно-гідрографічного забезпечення безпеки мореплавання в Чорному та Азовському морях.

В результаті успішного завершення 28 січня 2003 року російсько-українських переговорів із визначення сухопутного

кордону між двома країнами завдовжки понад 3,1 тис. км *президенти підписали договір про державний кордон, в результаті чого практичного розв'язання набула одна з проблем, що існувала до цього часу.* І оскільки з тексту документа були вилучені положення про морський кордон, стають зрозумілими слова російського президента В.Путіна, що угода про кордон *«стала результатом досягнутого компромісу між двома країнами».* Азовське море в документі визначено як внутрішнє, це запобігатиме входженню в його акваторію іноземних кораблів і буде підставою захисту цього простору від зазіхань третіх сторін. Азовське море, згідно з міжнародною конвенцією ООН з морського права 1982 року, належить до замкненого або напівзакритого моря. Країни, що розташовані поблизу моря, мають співробітничати між собою у питаннях розвідки й розробки морських ресурсів, збереження морського середовища тощо.

У визначенні *статусу Азовського моря слід також брати до уваги питання контролю, володіння і використання природних ресурсів континентального шельфу.* В акваторії Азовського моря геологорозвідувальні роботи щодо пошуку нафти і газу розпочалися лише у 1975 році, тому цей регіон ще дуже мало вивчений.

Для України юридичні норми Конвенції ООН з морського права, які регламентують відносини між державами у сфері освоєння ресурсів шельфу моря, цілком відповідають її національним інтересам.

Важливо, що правовий режим моря впливає на правовий режим Керченської протоки. Таким чином, *якщо Азовському морю надано статус внутрішнього моря, то Керченська протока закритється для транзитного або наскрізного пересування.* Документ визначив лінію держкордону від стику трьох держав – України, Росії та Білорусі – до Азовського моря. Тим самим було поставлено крапку в тривалому (чотири роки) процесі

делімітації сухопутного державного кордону між Україною і Російською Федерацією. Однак питання морських кордонів залишалося відкритим. Вилучення з договору про кордони викликали непорозуміння у зв'язку з островом *Коса Тузла* (далі – о.Тузла), яка через природні географічні зміни перетворилася на острів.

15 раундів українсько-російських переговорів із зазначеного питання *не дали очікуваного результату*: сторони не зробили взаємоприйнятних поступок. Ситуація ускладнилась односторонніми діями Росії, яка розпочала будівництво дамби у Керченській протоці поблизу українського острова Коса Тузла. Хоча російська сторона пояснила цей захід екологічними проблемами і необхідністю укріплювати берег Таманського півострова, але при цьому порушила норми міжнародного права: не проводити будь-яких дій в регіоні невизначених кордонів. *Жорстка позиція України щодо заборони будь-яких робіт у зоні невирішених прикордонних питань* (заява Президента України Л.Кучми, заява Верховної Ради України, парламентські слухання з зазначеного питання, нота МЗС України на адресу МЗС Росії тощо) *змусила російську сторону припинити будівництво.*

Керченська протока – транспортний коридор: щорічно через неї проходять близько 8500 суден. Втрати Росії від проходу суден Керч-Єнікальським каналом щорічно становлять 15-16 млн. дол. Однією з причин прискореного насипання дамби стало і будівництво Росією Таманського аміачного термінального комплексу для перекачування метанолу.

Вимагає розв'язання і питання про *визначення виключних економічних зон*. Відповідно до Конвенції ООН з морського права (1982 р.) кожна держава має право встановити впродовж свого узбережжя та навколо островів *виключну економічну зону* завширшки до 200 миль. Це район, розташований за межа-

ми територіальних вод, ширина яких зазвичай становить 12 морських миль. Нинішня *неврегульованість статусу Азова*, включаючи *відсутність визначеної виключної економічної зони*, призводить до фактично безконтрольної господарської діяльності, в тому числі і до браконьєрства третіх країн (насамперед Туреччини).

У разі невизначення морського кордону або згоди України на російські пропозиції з так званого спільного використання та контролю у цьому регіоні може виникнути прецедент, що суперечитиме дотеперішній українській позиції про однаковий статус кордону на всіх його ділянках, що закріплено в законі про державний кордон України.

Тривалі переговори з РФ сприяли врегулюванню ситуації, що склалася, пошуку можливих рішень у складних прикордонних питаннях. У грудні 2003 року президенти України і Росії підписали договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. На переконання українського глави держави, «спільне підприємство із спільної експлуатації Керченської протоки сприятиме нормальній роботі двох сторін». Відповідно до документа відновлюється пасажирська і вантажна поромна переправа через Керченську протоку.

Таким чином, питання щодо морської частини українсько-російського кордону поступово доходить логічного завершення: за договором іноземні судна заходять в Азовське море можуть тільки за згодою обох сторін; торговельні судна під прапорами третіх держав можуть заходити в Азовське море і проходити Керченською протокою, якщо вони прямують в український або російський порт або повертаються з нього. Отже, договір забезпечує вільне проходження торговельних і військових суден двох країн через протоку, забезпечує свободу мореплавства суднам обох країн.

Договір ратифіковано парламентами двох країн 20 квітня 2004 року. Зміни і доповнення до договору оформлюють за окремими протоколами. Підписаний договір підтвердив обо-пільне прагнення сторін розв'язати проблемні питання дво-сторонніх відносин. Шляхом поглибленого діалогу на вищих щаблях влади Україна і Росія намагаються долати перепони у розв'язанні прикордонних проблем, поглиблюють співпрацю у питаннях безпеки і правопорядку.

Зазначимо, що односторонні дії Росії щодо територіальних змін вкладаються в схему посилення військової доктрини і зовніш-ньоополітичної концепції РФ, які внесли тактичні зміни у підходи застосування ядерної зброї (право застосовувати превентивні удари без санкціонування ООН, в разі поширення такого принципу в світі). Згадану новацію російської сторони можна вва-жати небезпечною і такою, що належить до зовнішньоополітичних загроз. Разом з тим, Україна сподівається, що засади міжнарод-ного права, система міжнародної безпеки зможуть гарантувати державі недоторканність її території і непорушність кордонів. Про це, зокрема, йдеться у заявах Президента України, який неодноразово підкреслював, що Росія взяла на себе обов'язки гаранта територіальної цілісності України, яка відмовляється від ядерної зброї (що було зафіксовано у тристоронньому до-кументі президентів Росії, США і України 14 січня 1994 року).

При цьому зазначимо, що згадані положення потребують подальшої проробки і затвердження на найвищому рівні, оскільки, як показала практика, ці гарантії вразливі своєю не-ясністю щодо рівня ескалації конфлікту, після якого держава, що надала гарантії, зможе втрутитися у конфлікт.

Перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на тери-торії України. Впродовж усього процесу утвердження України як незалежної держави проблемним для розбудови та становлення міждержавних українсько-російських відносин було питання Чор-

номорського флоту. Воно пройшло еволюційний шлях від поділу між Україною та Росією ЧФ колишнього СРСР до визначення умов тимчасового перебування ЧФ РФ на території України. Особливої гостроти це питання набувало, коли Російська Федерація пов'язувала підписання і ратифікацію базового Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією (31 травня 1997 р.) з укладенням і ратифікацією угод щодо Чорноморського флоту.

З 1991 року українсько-російські відносини зазнали певних ускладнень у зв'язку із визначенням статусу Чорноморського флоту, який перебував у спільному володінні обох держав.

Україна обрала реальну і компромісну позицію стосовно Чорноморського флоту, що лишився у спадок від Радянського Союзу. За спільним документом, який підписали президенти РФ і України, йшлося про те, що основна база Чорноморського флоту Росії розташовуватиметься у Севастополі, а також будуть практично вирішені деякі інші питання розподілу Чорноморського флоту, зокрема майна Чорноморського флоту, що мали розподіляти у співвідношенні 50% на 50% (стаття 3). У статті 4 зазначалося, що Україні передається 18,3%, а Російській Федерації – 81,7% кораблів та суден Чорноморського флоту. Проблема флоту наближалася до розв'язання, але 16 жовтня 1996 р. Держдума РФ прийняла проект закону «Про припинення розподілу Чорноморського флоту». Таким шляхом передбачалося поширити юрисдикцію Російської Федерації на місто Севастополь. Зрозуміло, що цей крок поставив під загрозу національні інтереси України, переговорний процес щодо розподілу Чорноморського флоту, а також можливості укладення договору про дружбу і співробітництво між Україною і РФ. Російський парламент питання ЧФ відверто ставив у залежність від укладення базового договору, від якого залежало майбутнє становлення українсько-російських відносин.

Верховна Рада України звернулася із заявою, в якій неоднозначно дала зрозуміти, що такі дії порушують безпеку в регіоні, відіграють дестабілізуючу роль, створюють конфліктну ситуацію, що може призвести до непередбачуваних наслідків. До того ж Верховна Рада України заявила, що в разі ухвалення цього законопроекту вона змушена буде наполягати на негайному виведенні російського флоту з території країни. Таким чином, усі намагання України віднайти компромісне рішення щодо ЧФ наштовхувалися на перешкоди з боку російського парламенту. У питанні Чорноморського флоту позиція України була тверда: Росія може отримати в оренду інфраструктури військово-морської бази у Севастополі на обмежений період часу, за відповідну плату, поки не побудує свою базу.

Врешті-решт проблему було розв'язано (травень 1997 року) з урахуванням державних інтересів України та Росії. РФ отримала в оренду на двадцять років низку морських бухт з компенсуванням 3 млрд. доларів США. Ця сума погасила значну частку українського енергетичного боргу РФ. Статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України, параметр розподілу ЧФ і взаєморозрахунки, пов'язані з розподілом, статусом та схемою перебування ЧФ РФ на території України, визначено трьома базовими угодами з питань ЧФ (28 травня 1997 р.), які набули чинності 6 липня 1999 року.

У 2000 році країни підписали низку додаткових угод з питань діяльності Чорноморського флоту РФ на території України. Чорноморський флот здавався в оренду, за домовленістю, на 20 років із щорічними виплатами 97,75 млн. дол. США (оренда 18,5 тис. гектарів земель, більшість з яких розташована в районі Севастополя, інші є елементами інфраструктури ЧФ в Ялті, Феодосії та Сімферополі). Водночас була прийнята українсько-російська декларація та спільна заява з питань Севастополя та Чорноморського флоту.

Проте сторонам ще належить *врегулювати широкий комплекс питань політичного, військового та військово-політичного, економічного і гуманітарного характеру, які не знайшли свого відображення у базових угодах, але мають вирішальне значення для визначення позиції України у цьому складному питанні, та перспектив тимчасового перебування ЧФ РФ на території суверенної України. Ці питання стосуються:*

- *визначення мети і цілей тимчасового розміщення на території України основної бази та основних сил ЧФ РФ;*
- *врегулювання порядку дії ЧФ РФ у разі виникнення кризових ситуацій та у випадках його бойового застосування;*
- *визначення порядку здійснення контролю над озброєннями та військовою діяльністю ЧФ.*

Деякого прогресу було досягнуто в українсько-російському діалозі з *проблем взаємної безпеки та з питань розвитку військово-політичних відносин. У січні 2001 року відомства оборони двох країн підписали план військового та військово-технічного співробітництва, у якому зафіксовані положення про подібність для військових України та Росії завдань реформування збройних сил, розвитку техніки та озброєнь. Було ухвалено рішення щодо створення об'єднаного командного пункту в Севастополі з контролю за рейдами та про спільне російсько-українське чергування. Вперше після розподілу Чорноморського флоту в 1997 році створено спільний військовий підрозділ двох країн.*

Переговорний процес щодо визначення питань, пов'язаних з перебуванням військових сил на суверенній території, триває, хоча в угодах зазначено термін перебування на українській території. І досі не визначено порядок виведення частин ЧФ з території України, порядок їхнього мобілізаційного розгортання та використання в конфліктах з третіми країнами. *Низка істотних поступок України з питань перебування ЧФ РФ на її території простежується у підписаних з російською стороною документах.*

Так, постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 1999 р. «Порядок перетину державного кордону України військовослужбовцями, військовими кораблями (суднами забезпечення) і літальними апаратами Чорноморського флоту Російської Федерації, який перебуває на території України» була призупинена й відновлена зі змінами і доповненнями лише 24 січня 2000 року (постановою Кабміну).

Згідно з відредагованою версією цього документа, для перетину держкордону України (параграф 7) командирам військових кораблів достатньо попередити про це українську сторону формально – за 72 години, а реально – за одну годину до виходу в море, оскільки в документах не вказано, що слід розуміти під поняттям «екстрена ситуація». Тобто російські військові та військово-транспортні судна і літаки фактично безперешкодно перетинають кордон України, незважаючи на можливі ускладнення, які можуть виникнути у цьому разі для відповідних українських служб.

Серйозні прогалини містяться і в угоді між РФ і Україною про статус і умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України. Особливо небезпечними виглядають наслідки формулювання ст. 15 угоди, що дозволяє переміщення поза місцями дислокації груп військовослужбовців ЧФ (для цього лише потрібне узгодження з компетентними органами України). Зважаючи на таке загальне формулювання, командування ЧФ впевнено заявляє, що тренування загону морської піхоти в Кримських горах за 12 кілометрів від місць його дислокації не порушує домовленість, оскільки на цей рейд отримано дозвіл компетентного органу місцевого самоврядування.

Не конкретизована і ст. 13, в якій йдеться про переміщення осіб, які входять до складу військових формувань, та членів їх сімей. У разі їх переведення до нового місця служби чи звільнення дозволено безмитне перевезення невизначеного

переліку майна і товарів широкого вжитку. Це відкриває певні можливості для контрабанди чи вивезення культурних цінностей. Отже, перебування в Криму ЧФ РФ не тільки значно ускладнює дотримання режиму державного кордону України, а й призводить до закріплення виняткового статусу російських військових, вільного переміщення українською територією з проведенням військових навчань, а також особистого пересування та переміщення цінностей.

Невирішеність питань щодо Чорноморського флоту негативно впливатиме на позиції Української держави і з огляду на формування багатополлярної моделі протистояння в Чорноморському регіоні. Серед морських держав у цій боротьбі вбачаються головні сили, одна з яких прагне відігравати домінуючу роль – Росія, а друга – Туреччина, яка активно протидіє їй і виступає за імідж регіональної держави. Включення регіону в зону інтересів США свідчить про зацікавленість американського партнера України у присутності в цьому регіоні. Чорноморський флот за важливістю регіональних проблем вийшов на перше місце серед усіх флотів Росії у зв'язку з перетворенням Чорноморсько-Каспійського регіону на один із ключових. Діяльність флоту створюватиме для України нові зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні проблеми, однією з яких стане мілітаризація регіону.

Ускладнює питання і той факт, що вимоги України щодо перебування іноземних військ на суверенній території Росія представляє як намагання «виторгувати більші преференції перед НАТО», посилаючись при цьому на угоду з Україною про умови базування ЧФ РФ у Севастополі (укладена на 20 років – до 2017 року з правом пролонгації). Російська сторона розглядає пропозиції Києва – перенести базу дислокації ЧФ РФ в інше місце – непереконливими (це коштуватиме Росії чималих грошей – 5 млрд. дол.).

Фактично російське 20-тисячне військове угруповання не тільки забезпечує військово-політичний контроль Російської

Федерації над Україною шляхом демонстрації сили (проведення навчань і походів), а й утримує Українську державу від участі в інших союзах і блоках, заохочуючи об'єднатись у військово-оборонний союз на теренах СНД (ОДКБ). Військове командування ЧФ РФ не дотримується формату міждержавних відносин, встановленого договірно-правовою базою, часто порушує і міжнародно-правові норми (наприклад, сухопутні навчання морської піхоти ЧФ у горах Криму поза місцями дислокації у лютому 2001 році тощо).

Українська позиція щодо перебування ЧФ РФ на суверенній території вимагає істотного доопрацювання. Політика напівофіційних домовленостей, зволікання з облаштуванням кордону відповідно до міжнародних стандартів і, як наслідок, загострення проблемних питань ЧФ РФ у Криму дає змогу спекулювати на різних форматах інтеграції, неформально трактувати нинішні кордони як тимчасові та призводить до серйозних прогалин (як у ситуації з островом Тузла) на вістрі загострення військового протистояння із важко прогнозованими наслідками.

Водночас присутність на території України іноземної військової бази, наявність територіальних претензій є серйозною перешкодою для просування України до міжнародних структур. Опускаючи перелік можливих загроз з боку Росії у зв'язку з перебуванням ЧФ РФ у Криму, зазначимо, що проблему Чорноморського флоту, яку штучно було створено у перші роки розвитку нашої держави приєднанням України до рішень стосовно флоту в рамках СНД, – це нагальне питання української безпеки сьогодні, гальмування з розв'язанням якого призведе до нових втрат і непередбачуваних наслідків.

Своєрідним застережним чинником після ЧФ РФ є діяльність утвореної Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) – військової складової низки країн СНД. Слід зазначи-

ти, що *Україна*, з огляду на посилення ролі ОДКБ на теренах Співдружності та намагання цього військового утворення координувати свої дії з НАТО, розвиває співпрацю з учасниками організації *у статусі спостерігача*.

Українсько-польський кордон. Широкий спектр українсько-польських відносин має свою глибоку історію. Питання радянсько-польського кордону розглядала «велика трійка» глав держав (СРСР, США і Великої Британії) на Кримській конференції (4-12 лютого 1945 р., Ялта) під час Другої світової війни. 16 серпня 1945 року радянсько-польський договір про дружбу від 21 квітня 1945 року був доповнений новим документом – про державний кордон між обома країнами. Кордон встановлювався по «лінії Керзона» з відхиленням від неї у деяких районах до 5-8 км на користь Польщі. Крім того, за рахунок України Польщі було додатково передано територію до річок Західний Буг і Солокія на південь від міста Крилува з відхиленням від «лінії Керзона» на 30 км. Отже, Договір від 16 серпня 1945 року остаточно розв'язав питання про кордони з Польщею. Українська суверенна держава дотримується з Польщею тих самих кордонів.

Ситуацію з встановленими кордонами між країнами можна вважати врівноваженою. Явних викликів безпеці України не простежується, але є приховані загрози. Це антиукраїнські виступи і вимоги повернути Польщі землі Львова, західні території України, які колись належали польській державі. Втім, вони поодинокі і відбуваються на громадському рівні.

Українсько-словацький кордон. Словаччина – західний сусід України. Як сучасна держава Словацька Республіка створена 1993 року. До цього ця територія була частиною інших державних утворень, входила також до складу Чехословаччини. Фактично сучасний державний кордон України зі Словаччиною – це колишній радянсько-чехословацький кордон, закріплений договором від 1945 року.

У березні 1945 року між президентом Чехословаччини Е.Бенешем та еміграційним чехословацьким урядом, який перебував у Москві, було узгоджено програму Національного фронту Чехословаччини. Програма передбачала розв'язання питання про Закарпатську Україну відповідно до волевиявлення її населення. 29 червня 1945 року уряди СРСР і Чехословаччини підписали в Москві договір про Закарпатську Україну і відповідний протокол до нього. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 року у межах Закарпатської України було утворено Закарпатську область УРСР з центром у м. Ужгороді, а 25 січня на її території було запроваджено законодавство Української РСР. Нинішній кордон із Словаччиною пролягає вздовж Закарпатської області.

Українсько-румунський кордон. Румунія – країна Південно-Східної Європи. Межує з Чернівецькою областю України. За свою глибоку історію Румунія частину земель то приєднувала, то втрачала. Не була винятком тут і Україна, частина земель якої була під різними приводами анексована Румунією в 1918-1919 рр. Це були українські етнічні території: Хотинський, Ізмаїльський, Акерманський повіти колишньої Бесарабської губернії (11600 кв. км), Північна Буковина (5280 кв. км), українська Марморощина (700 кв. км).

У 1940 році, не визнаючи права Румунії на Північну Буковину та Південну Бесарабію, Радянський Союз за пактом Молотова-Ріббентропа домігся включення цих земель до складу України. Таким чином, майже всі етнічні українські землі були об'єднані в одній державі, що було прогресивним фактом. Під час Другої світової війни зазначені території знову захопила Румунія вже за підтримки фашистської Німеччини. До того ж бухарестський режим добився надання йому права на окупацію земель між Дністром і Бугом, що дістали назву Трансністрії (Задністров'я). Тут передбачалося утворити нову румунську провінцію з центром в Одесі. На інших українських землях безпосередньо було введено нацистський окупаційний режим.

Паризький мирний договір з Румунією, який набув чинності 15 вересня 1947 року, став одним із наріжних актів, що підбив підсумок Другої світової війни та встановив основи повоєнного територіального розмежування в Європі. Цей договір підтвердив легітимність включення до складу України Північної Буковини і Південної Бесарабії. Українська РСР ратифікувала мирний договір з Румунією 13 вересня 1947 р.

Паризький мирний договір окреслював кордон з Румунією в загальних рисах, посиляючись до карт малого масштабу, що практично унеможливлювало його точну ідентифікацію. Тому виникла потреба в уточненні кордону з метою його делімітації на картах великого масштабу та демаркації на місцевості. 4 лютого 1948 року між урядами СРСР та Румунії було укладено протокол про уточнення проходження радянсько-румунського державного кордону, який румунська сторона вже у 1990-х роках піддала сумніву.

Після Другої світової війни Румунія визнала право УРСР на Північну Буковину, Хотинщину і Західне Причорномор'я. Кордони визначали і уточнювали домовленості між Союзом РСР та Румунією про режим державного кордону 1949 р. та 1961 р.

До 1991 р. Румунія адресувала свої територіальні претензії не до України, а до СРСР, посиляючись на тезу про примусовість підписання мирного радянсько-румунського договору 1948 року щодо визнання кордонів між державами. Слід зазначити, що примус у випадку Румунії був застосований державами антигітлерівської коаліції як до держави, на яку Паризьким мирним договором 1947 року покладалася міжнародно-правова відповідальність за участь у Другій світовій війні на боці Німеччини. Міжнародне право передбачає, що положення про нечинність міжнародних договорів, укладених під примусом, не поширюється на договори, які встановлюють міжнародну відповідальність держав. Тому не існує жодних

підстав для заперечення юридичної чинності як Паризького мирного договору, так і протоколу 1948 року, який був лише актом часткового уточнення, а не перегляду «територіальної» статті договору (стаття 1).

Пропагандистську кампанію щодо історичного права Румунії на деякі українські землі румунська сторона посилила після розпаду СРСР та появи незалежної України. Румунський парламент 24 червня 1991 року ухвалив *Декларацію Парламенту Румунії щодо пакту Молотова-Ріббентропа та його наслідків для країни* – заклик до президента, уряду та всіх політичних сил країни *про законне прагнення народу повернути румунські землі, анексовані внаслідок реалізації згаданого документа*. Румунія вимагала повернути Південну Бесарабію, округ Герца та Північну Буковину. Румунський президент І.Ілієску підкреслював: *«Ми наполягатимемо на переговорах щодо приналежності «етнічних» румунських земель – зокрема Північної Буковини, яка відійшла до України за радянсько-німецьким пактом 1940 р.»*

У відповідь Верховна Рада Української РСР у Заяві від 5 липня 1991 р. розцінила такі дії румунської сторони як *висування територіальних претензій до України, підкресливши, що це суперечить загально визнаним принципам міжнародного права, духу і букві Гельсінкі*.

На територіальні зазіхання Румунії (з'ясування приналежності Північної Буковини, Південної Бесарабії, деяких острівних формувань, таких, як о. Зміїний тощо), що тривають уже понад десять років, Україна відповідає чіткою позицією відстоювання своєї територіальної цілісності і протидії подібним закидам всіма доступними засобами: заявами на вищому рівні, нотами МЗС, відповідями речника дипломатичного відомства, публікаціями у ЗМІ тощо. Для будь-яких територіальних претензій до України немає ні юридичних, ні фактичних підстав, тим більше, що сучасні кордони Європи були закріплені низ-

кою міжнародних договорів і двосторонніх угод, які визнала і ратифікувала румунська сторона.

Однією з наступних недружніх щодо України акцій стала ухвалена 28 листопада 1991 року румунським парламентом декларація про референдум в Україні, в якій Північна Буковина, округи Герца та Хотин, а також південь Бесарабії (нині це Чернівецька та частина Одеської області) були оголошені румунськими територіями. У заяві містився заклик до парламентів та урядів інших країн у своїх актах про визнання незалежності України не поширювати його на ці території. В аналогічній заяві уряду Румунії ці положення були конкретизовані. Різко негативна реакція України на прояви територіальних домагань, відповідний міжнародний резонанс змусили Румунію обрати помірковану позицію щодо територіального питання.

На початку січня 1992 року президент Румунії І.Ілієску в листі до Президента України Л.Кравчука висловив побажання встановити з нашою країною дипломатичні відносини. Румунія визнала незалежність України. 1 лютого 1992 року у Давосі (Швейцарія) було підписано спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин.

Румунія посідає важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України, що зумовлено багатьма чинниками: близьким географічним положенням, спільними кордонами, геополітичними інтересами, а також існуванням української громади в Румунії і румунської - в Україні. У вересні 1992 року відбувся перший офіційний візит до Румунії міністра закордонних справ України, підписано консульську конвенцію та міждержавну угоду про співробітництво в галузі культури, науки та освіти.

Проте територіальні питання не виходили з поля зору румунської сторони. Обрана румунською дипломатією тактика постійного нагадування про цю проблему Україні проявилася із відкладенням підписання угод про українсько-румунський

кордон. Послідовно проводячи цю стратегію в життя, румунська сторона протягом 1993-1995рр. надіслала до МЗС України кілька нот, якими в односторонньому порядку і з порушенням норм міжнародного права та відповідної процедури оголосила такими, що втратили чинність, Договір про режим радянсько-румунського державного кордону 1961 року та Протокол про уточнення лінії проходження радянсько-румунського державного кордону від 1948 року, які нині визначають лінію українсько-румунського державного кордону. Таким чином, Румунія в односторонньому порядку намагалася ліквідувати напрацьовану за часів СРСР договірно-правову базу встановленого українсько-румунського державного кордону. Проблему кордонів постійно роздмухують політичні партії націоналістичного забарвлення.

У листопаді-грудні 1995 року українсько-румунські відносини загострилися внаслідок нових заяв румунської сторони щодо приналежності острова Зміїний. Невщухаючий інтерес до острова з румунського боку викликаний тим, що тут є нафтові поклади та нерозвідані запаси газу. В 1996 році румуни збудували одразу за шельфом Зміїного платформу і розробляють велике промислове родовище Левада, видобуваючи нафту.

З середини 1990-х рр. помітна зміна акцентів у румунській позиції: країна зробила зустрічні кроки до поживлення українсько-румунської співпраці. Це виявилось в активізації візитів на вищому рівні, заявах високих посадових осіб Румунії щодо дружби і співробітництва з Україною, уникнення відвертих висловлювань щодо приналежності й повернення земель. Помірквана позиція румунського керівництва на той період пояснюється налаштованістю країни на вступ до європейських структур, передусім до НАТО (за вимогами Північноатлантичного альянсу, країна-кандидат, а тим більше – член організації, не може розраховувати на преференції в разі наявності територіальних претензій до інших країн).

В оновленій тактиці спостерігалися *нові форми співпраці з Україною*. Румунія почала активно залучати на роботу до своїх підприємств українських працівників, утворювала невеликі спільні підприємства, рекламувала і заохочувала українську молодь на навчання в румунських вузах, обіцяючи студентам у майбутньому надання румунського громадянства, виплачувала українським студентам підвищену стипендію тощо. Так, тільки у 1993 році у навчальних закладах Румунії навчалися понад 300 мешканців Буковини. До того ж, *румунські дипломати йдуть на пряме порушення міжнародних конвенцій, надаючи друге – румунське громадянство мешканцям України*. Таку політику можна окреслити як *тактику дрібних кроків заради просування у бажаному напрямі для досягнення поставленої глобальної мети – створення Великої Румунії*.

Прискорити договірний процес вимагали також умови Північноатлантичного альянсу. Представники США неодноразово заявляли, що вирішення питання про вступ Румунії до НАТО залежить від того, чи будуть підписані базові договори з її сусідами – *Угорщиною і Україною*. Укладення договору вимагав і активний переговорний процес в рамках французької ініціативи щодо розробки *Європейського пакту стабільності*, що змушувало європейські країни визнати наявні між державами кордони і дотримуватись європейських стандартів стосовно прав національних меншин.

Врешті-решт, Україна і Румунія пішли на компромісне рішення: *вилучити з тексту договору статті щодо кордонів і розглянути їх пізніше в прийнятному порядку*. Підганяло також і рішення НАТО розглянути кандидатуру Румунії на членство в Альянсі, хоча, за висловлюваннями Генерального секретаря НАТО, це питання можна було б вирішити і у двосторонньому форматі, тобто Альянс міг би заплющити очі на територіальну проблему. Румунія погодилась укласти основний

базовий договір в новому варіанті. 22 жовтня 1997 року Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією було підписано. У ньому сторони зобов'язалися вирішити питання режиму кордонів до 2000 року.

Президенти України і Румунії підписали спільну декларацію (вересень 2002 р., Київ), в якій зазначили, що договір про режим українсько-румунського державного кордону та угода про делімітацію континентального шельфу і особливих економічних зон України та Румунії у Чорному морі будуть підписані до 1 червня 2003 року. Румунська сторона використала цей документ як перепустку для подолання перешкод на шляху до НАТО і разом з тим перенесла питання щодо морської розподільчої лінії (а також острова Зміїного) з двостороннього переговорного процесу в площину міжнародного права, намагаючись змінити статус острова на скелю. 21-22 січня 2003 року у Києві відбувся черговий раунд переговорів: румунська сторона запропонувала новий проект документа, який вимагав подальших узгоджень.

Набуття членства в НАТО вивело Румунію у геополітичній площині на значно вищій щабель, ніж той, що посідає Україна. Сучасна Румунія висловлюватиме наміри і побажання вже не як одноосібний суб'єкт міжнародного права, а як представник могутнього військового (світового) альянсу. Сьогодні ніхто не зможе гарантувати поведінку цього утворення в разі зміни політичної кон'юнктури, а Румунія, озброєна сучасною військовою технікою НАТО, становить загрозливий потенціал, який можна використати для досягнення нової поставленої мети.

Аналіз ситуації свідчить, що Україна пропустила момент, коли можна було реалізувати необхідний пакет умов для набуття членства в НАТО і примусити румунську сторону прийняти необхідне нашій державі рішення. Нині це має бути активний діалог на вищому рівні, в разі необхідності безапеляційний і жорсткий, якщо потрібно – із залученням європейських

структур миру і безпеки. Тим більше, що, згідно з Концептуальними засадами стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки (Європейський вибір), Україна обрала європейський вектор розвитку, який вимагає врегулювання всіх неузгоджених територіальних питань.

24 червня 2003 року президенти України і Румунії підписали Договір про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво і взаємодопомогу з прикордонних питань. На чергових переговорах з румунською стороною в Києві (грудень 2003 р.) ситуація щодо визначення статусу острова Зміїний не зазнала змін. Румунська сторона передала справу до Міжнародного суду ООН. Мовчання НАТО підтримує шовіністичну частину румунської політичної еліти, провокуючи її і надалі висувати територіальні претензії до України. Партія «Велика Румунія» й сьогодні має в румунському парламенті другу за чисельністю фракцію (близько 27%).

Україна зацікавлена у якнайшвидшому і повному правовому облаштуванні своїх кордонів, виходячи з власних державних інтересів, а також розвитку стабільних і добросусідських відносин з країнами регіону. Партнерство з Румунією є важливим з геополітичної точки зору. Країни посідають виняткове військово-стратегічне положення, ключову роль в якому відіграє Бесарабсько-Придністровський регіон.

Тема 6. «БЕЗПЕКА-2010»

Сучасний світ стрімко змінюється, і ці зміни однаково відчутні і небезпечні як для традиційно слабких, уразливих держав, так і для благополучних країн так званого «золотого мільярда». Основним трендом сучасності, що несе світу ці зміни, є глобалізація. Точніше, її специфічні ефекти у сфері економіки, міжнародних відносин, екології, гуманітарного розвитку. Ці ефекти досить цікаві для того, щоб приділити їм окрему увагу.

6.1. Формування нової політичної географії

Багато дослідників і, на жаль, небагато державних діячів дедалі частіше говорять про те, що кордони між окремими країнами поступово втрачають своє традиційне значення, стають проникними та здебільшого виконують функції сполучення території із різними митними і політичними режимами.

Зростаюча умовність державних кордонів загрожує тотальним переглядом системи міжнародних гарантій територіальної цілісності та недоторканності. Для молодих незалежних держав це один з ключових викликів в утвердженні суверенітету. Україна, в умовах невирішеності територіальних питань із Росією — щодо договірно-правового оформлення українсько-російського кордону в Азовському морі і Керченській протоці — та Румунією — з приводу делімітації континентального шельфу та особливих економічних зон у Чорному морі, перебуває в зоні підвищеного ризику.

Характерною ознакою світового суспільно-політичного розвитку стають процеси *dezінтеграції та фрагментації національних держав*, активізація етнічного націоналізму та се-

паратизму. Світова спільнота поступово змінює ставлення до проблем територіальних претензій і правового врегулювання кордонів, відкриваючи перспективу, наприклад, «*косовському прецеденту*». Державність Косова, сформована з використанням нових інструментів міжнародної політики, є ще не закріпленою де-юре, але де-факто вже дала привід говорити про визнання світовою спільнотою й інших квазідержав: *Південної Осетії, Придністров'я, Абхазії, Нагірного Карабаху*. Реалізація цього сценарію для України, можливо, загрожуватиме посиленням відцентрових тенденцій.

Прозорість кордонів призводить до того, що дедалі серйознішим викликом світовій стабільності стає масова міграція з бідних країн в «ельдорадо» процвітаючого західного світу. За деякими підрахунками, до 2025 року мігранти можуть скласти 25 – 50% населення Північної Америки, ЄС і Японії, не маючи при цьому повних політичних і соціальних прав корінних громадян. Ускладнення соціально-етнічної ситуації в зоні світової стабільності, сформованої країнами «золотого мільярда», будь-якого моменту може здетонувати, і це буде вибух воістину планетарного масштабу. Однак уже в найближчій перспективі Україна, розташована в центрі одного з найбільших міграційних маршрутів Азія – Європа, відчуватиме дедалі серйозніші труднощі в контролі потоків міграції.

6.2. Лінії світового розколу

Одним з найочевидніших конфліктів світового масштабу сьогодні є ціннісне, геополітичне і цивілізаційне протистояння ісламського та західного світів. Після 11 вересня 2001 року світ заговорив про початок четвертої світової війни – війни цивілізацій – з використанням принципово нової тактики, зброї, інформаційних технологій.

Найсериознішу загрозу для міжнародної системи безпеки та спокою окремих держав створює *глобальна терористична мережа* з її активним прагненням отримати доступ до новітніх ядерних, біологічних, бактеріологічних, інформаційних технологій, особливо небезпечних в умовах тотальної відкритості сучасного суспільства.

Не менш явна та грізна тенденція — *неконтрольоване поширення ядерних технологій, зброї масового ураження та засобів їх доставки*. Як приклад можна навести ситуацію з Північною Кореєю. Проблема полягає не в тому, що ця країна скористається ядерною зброєю, хоча така перспектива досить реальна, а в тому, що вона може її продавати. *Додаткова небезпека криється* тут і в тому, що створення ядерної зброї Північною Кореєю та Іраном може призвести до *відповідного поновлення ядерних програм Японією, Південною Кореєю та іншими державами*. За прогнозами експертів, до 2020 року число «*ядерних держав*» сягне 10—12. Також зберігається імовірність передачі ядерної зброї терористичним організаціям, наприклад, по лінії Іран—«Хезболла». Цей факт свідчить про *ослаблення військового диктату західних країн зразка 50-х років ХХ століття*.

Водночас західний світ уже далеко не так монолітний, як в епоху «*холодної війни*». Сьогодні США вочевидь не зацікавлені в тому, щоб *об'єднана Європа стала самостійним військово-політичним гравцем світового рівня*. При цьому самі *Сполучені Штати* переживають безпрецедентне падіння популярності в міжнародній спільноті, багато в чому спровоковане воєнними діями на Балканах і в Іраку. Натомість *Європейський Союз* також вступив у чорну смугу зниження темпів економічного розвитку, міграційних проблем і поступового згасання інтеграційного імпульсу, про що свідчить недавній провал голосування з приводу загальноєвропейської конституції.

У результаті зайняті переважно власними проблемами «стара Європа» і США відчувають значні труднощі у формуванні консолідованої військової політики та стратегії безпеки.

Крім цивілізаційного розколу, у світі стрімко поглиблюється прірва між **багатими і бідними країнами**. Фактично відбувається процес «пролетаризації» країн третього світу внаслідок перенесення туди важкої промисловості з країн першого світу. Це призводить до перетворення країн-націй на держави-класи, поширення ментальності робітничого класу на переважну більшість населення країн третього світу.

Світові ресурси завжди будуть притягатися багатими країнами і перетікати в них. В доступній для огляду перспективі у країнах, що розвиваються, так і не відбудеться довоочікуване посилення і процвітання середнього класу. За оцінками ООН, до 2025 року 7,8 млрд. жителів планети, тобто абсолютна більшість — 90%, належатимуть до третього світу. Крім іншого, це може остаточно підірвати віру в міф про універсальність західних цінностей лібералізму і демократії, викликати новий сплеск політичної активності незахідних суспільств, зокрема у вигляді ісламського фундаменталізму.

Водночас істотно погіршиться становище середнього класу й у країнах «золотого мільярда». За різке збільшення розміру середнього класу, що став однією з основ стабільності цих країн, доводиться розплачуватися підвищенням вартості продукції, зростанням інфляції й серйозною затримкою процесів накопичення капіталу. Тому період до 2030 року позначиться спробами зменшити як відносний, так і абсолютний розмір середнього класу за допомогою демонтажу соціальної держави, скорочення держбюджетів тощо. Проте освічений і звичний до комфорту середній клас навряд чи пасивно погодиться зі своєю пролетаризацією і маргіналізацією. Соціальні бунти у світовому масштабі — це більш ніж серйозно.

6.3. Наростання ресурсного й енергетичного дефіциту

На початку ХХІ століття ми стаємо свідками фундаментальних змін в енергетичній сфері. Закінчується ера низьких цін і відбувається перехід до епохи *глобального енергетичного дефіциту*. Попит на нафту і газ збільшується насамперед через зростаюче споживання цієї сировини у Китаї й інших нових індустріальних країнах Азії. За оцінками *Міжнародного енергетичного агентства*, загальносвітовий попит на енергоносії до 2030 року збільшиться на 37—50%. Ще 1999 року нафтові ціни становили приблизно 15 дол. за барель. За останні п'ять років ціни на нафту (з поправкою на інфляцію) *виросли вчетверо*.

При цьому дедалі більша частина нафтогазових ресурсів у світі буде зосереджуватися в руках видобувних країн Близького Сходу, СНД і Латинської Америки. Передусім йдеться про Іран, Венесуелу й Росію. *Водночас обсяг видобутку нафти на території США вже неухильно падає протягом 20 років*.

Країни-донори енергоресурсів, цілком усвідомлюючи перспективи, що відкриваються перед ними, намагаються освоїти якомога більші ринки збуту нафти і газу у світі. Дуже показовий приклад *Росії*, яка володіє одним з найбільших світових енергетичних запасів. Починаючи з 2004 року, уряд Росії реалізує *агресивну стратегію* з диверсифікації ринків збуту енергоносіїв, газотранспортних мереж і інших транзитних маршрутів. Уже нині «Газпром» *покриває понад третину потреби Західної Європи в газі*. За прогнозами експертів, найближчим часом *Європа імпортуватиме з Росії до 50% природного газу і 30% нафти*. Не менше активний «Газпром» і на східному напрямку. Енергоринок Азії, що швидко зростає, насамперед Китаю, відкриває величезні бізнес-перспективи для російського газового гіганта. Останніми роками Російська Федерація розпочала будівництво кількох потужних трубопроводів і в європейському,

і в азіатському напрямках. Сумарна пропускну спроможність цих потужностей цілком порівняна з уже існуючими. Проте питання їхнього наповнення власне енергоносіями залишається відкритим.

Річ у тім, що, нарощуючи експортні зобов'язання, Росія не дотримується симетричних темпів нарощування видобутку енергоресурсів на своїй території. Кількість розвідувально-пошукових робіт з газу за останні 10 років скоротилася більш ніж учетверо, а введення в дію нових родовищ — уп'ятеро. Невипадково наміри Росії збільшити постачання енергоносіїв на азіатські ринки і довести їх частку до 30% всього обсягу енергетичного експорту до 2020 року (а це мінімум **65 млрд. кубометрів газу і 60 млн. тонн нафти на рік**) Європу буквально шокували. Європейський Союз побоюється, і дуже обґрунтовано, що газу на всіх не вистачить.

Результатом цих процесів уже стало формування глобального енергетичного ринку, який функціонуватиме за принципом конкуренції споживачів, а не виробників. Це вже принципово нова для світу ситуація і нові правила гри. І тому, хто братиме участь у встановленні цих правил, буде легше за ними грати. Невипадково 2006-2007 роки характеризуються інтенсивністю енергетичної дипломатії. «Нафта стає новою валютою зовнішньої політики». Цю тезу підтвердив саміт «великої вісімки», що відбувся 2006 року в Санкт-Петербурзі. На ньому вперше спробували інтегрувати національні інтереси окремих країн в основні принципи енергетичної взаємодії, які можуть бути запропоновані світовому співтовариству.

Для України нова енергетична ситуація небезпечна вже тим, що в процесі переділу і перекроювання глобального ринку енергоресурсів Україна з її досить серйозним транзитним потенціалом фактично може залишитися на його узбіччі. Активне будівництво нових транзитних маршрутів стрімко знецінює

українські трубопроводи. Україна наразі не бере ніякої участі в інтенсивному енергетичному діалозі. Адже після скандальних подій 2005-2006 рр. наша країна набула стійкої, хоча і негласної, репутації «слабкої ланки» у євразійській системі транзиту енергоресурсів. У недалекому майбутньому ми взагалі можемо виявитися зайвою ланкою в цьому ланцюгу.

6.4. Нові центри сили

Одним з найцікавіших ефектів глобалізації є безпрецедентне зростання впливу транснаціональних корпорацій (ТНК) і фінансових груп на економічний і суспільно-політичний розвиток світу в цілому й національних держав зокрема. Економічна експансія ТНК фактично «вимиває» суверенітет економічно слабких країн, посилює їхню залежність від глобальної економічної кон'юнктури. Транснаціональні корпорації, по суті, є аналогом світового міністерства економіки і торгівлі. Сусідня Росія чутливо відреагувала на ці тенденції. За останні декілька років «Газпром» перетворився на класичну транснаціональну корпорацію, здатну не тільки диктувати правила гри на енергетичному й інших ринках, а й відчутно впливати на політику національних держав. На черзі — створення не менш потужних корпорацій в нафтовій сфері (шляхом злиття «ЛУКОЙЛу», «Роснефти» та інших компаній), металургійній («Російський алюміній»), атомній й авіабудівній. Україна через збережені з радянських часів кооперативні зв'язки в економіці, а також через її географічну близькість і геополітичну принадність вже відчуває і незабаром ще більше відчує потужний тиск російської економічної експансії. Українські підприємства і корпорації — група ризику для поглинання гігантами російської економіки.

Нині у світі формуються і могутніші, ніж ТНК, центри сили. На роль нових світових лідерів небезпідставно претенду-

ють Китай і Індія в сукупності з Росією і Бразилією. Наприклад, зберігаючи нинішню динаміку економічного зростання, до 2040 року Китай стане другою державою світу після США, Індія випередить Японію до 2035 року, а валюти обох країн стануть світовими вже 2020 року. До 2050 року сумарний обсяг економік Бразилії, Росії, Індії та Китаю (БРІК) перевищить сумарний обсяг ВВП країн «великої сімки». До цього часу з нинішніх країн-лідерів лише США й Японія зможуть зберегти свої місця у «великій шістці» наймогутніших економік світу.

Стрімко вириваючись у світові лідери, недавні представники третього світу претендують на створення та здійснення власних проєктів глобалізації, альтернативних західним. Так, підписаний три роки тому договір про співробітництво між Китаєм, Індією, Бразилією та Росією (БРІК) був негайно розцінений як виклик «глобалізації по-американськи» і СОТ.

Досить серйозно заявило про себе й інше міждержавне об'єднання за участю Росії і Китаю — Шанхайська організація співробітництва (ШОС). У 2005 році країни — члени ШОС провели ряд масштабних військових навчань, які не залишилися не поміченими міжнародним співтовариством. Важливу роль для країн ШОС відіграє *непідконтрольність їхніх родовищ нафти і газу американським і британським компаніям*. Плани з формування на базі ШОС *єдиного регіонального енергетичного ринку* та створення газового ОПЕК видаються тим більш імовірними у перспективі приєднання до цієї організації Ірану. У контексті зростання споживання енергоносіїв та відсутності значущих альтернативних джерел енергії ресурсні та економічні переваги згаданих країн із легкістю конвертуються в геополітичний вплив, який далеко виходить за регіональні межі.

Таким чином, сучасний світ після відносно тривалого періоду двополюсного протистояння в часи холодної війни та короткого етапу однополюсності входить у режим багато-

полярності. За 55 років «ядерного» періоду сталося понад 260 війн із 300 війн ХХ століття. За даними експертів, світові витрати на озброєння вже наблизилися до витрат часів холодної війни.

Початок ХХІ століття є своєрідним вододілом. З одного боку, це кінець великої епохи Модерну, а з іншого — початок якоїсь поки ще невідомої нової світової системи. При цьому діапазон оцінок того, що відбувається на планеті, дуже широкий: від констатації краху біполярного світу до амбітного проголошення «кінця історії».

Демократичні завоювання «відкритого суспільства» істотно розширили перспективи гуманітарного розвитку людства. Проте водночас вони поставили світ перед загрозою перманентної політичної нестабільності. І сьогодні у світі немає жодної країни, жодного співтовариства, спроможних забезпечити собі стовідсотковий захист від цих ризиків. Будь-яка незначна зміна в будь-якій точці світу здатна викликати масштабну перебудову всієї системи: світ схильний до впливу «ефекту метелика». За такої ситуації роль міжнародних інститутів і структур у забезпеченні глобальної стабільності та безпеки багаторазово зростає. Проте, як показують драматичні події останнього часу, старі організації та альянси — ООН, НАТО, G7 — перестають відображати нову політичну та економічну реальність, неадекватні їй, отже, не цілком ефективні. Тому бажання вгадати майбутнє сьогодні вже не є суто інтелектуальним завданням. Це — питання виживання окремих країн і світового співтовариства в цілому.

6.5. Сценарії майбутнього

Сценарії майбутнього були описані в проекті *«Карта глобального майбутнього»*, розробленому Національною радою з розвідки США в 2005 році з залученням понад тисячі фахівців у галузі стратегічного аналізу. Добряча частка футу-

ризму не заважає побачити в чотирьох варіантах розвитку світу продовження і граничне загострення тих тенденцій, які були позначені вище.

Згідно зі *сценарієм «Давоський мир»*, у 2020 році в глобальній економіці впевнено домінують *Китай та Індія*. Темпи їхнього економічного зростання давно перевищили європейські показники й стрімко наздоганяють американські. Китай та Індія також досягли успіхів в освоєнні наукомістких технологій, збільшили свій політичний вплив і військову міць. При цьому всі країни світу, зокрема і нові лідери, продовжують грати за правилами, написаними на Заході. *Основною небезпекою для решти держав під час реалізації цього сценарію буде загроза неконкурентоспроможності порівняно з передовими країнами. Для Росії, наприклад, цей сценарій, на думку його авторів, означає неминучі територіальні втрати на користь Китаю.*

Сценарій «Pax Americana» уже самою назвою залишає лідерство за США, які змогли відновити політичну єдність із Європою і «приборкати» держави Близького Сходу. Проте в обмін на домінування США дістають тягар відповідальності за світову безпеку і зростання невдоволення з боку бідних країн і таких, що розвиваються.

Третій *сценарій, «Новий халіфат»*, найбільш «апокаліпсичний» для Заходу — у світі майбутнього панує транснаціональне теократичне співтовариство. До його виникнення призвів *технологічний і інформаційний прогрес ісламських країн при збереженні ними традиційних цінностей, що поглиблює їхній конфлікт з країнами Заходу*. Такий сценарій означає повернення до неофеодалізму і є антагоністичним американському проекту, — звідси неминучість непримиренної боротьби між ними. Примітно, що під час реалізації цього сценарію багато споконвічно неісламських країн, наприклад Росія, теж стали б частиною халіфату.

Сценарій «Спіраль страху» найменш сприятливий для сучасної світової системи і насамперед — для країн «золото мільярда». Він припускає безконтрольне поширення зброї масового знищення, глобальний економічний колапс, крах сучасних міжнародних інститутів і міжнародної системи. Цікаво, що такий розвиток подій аж ніяк не відмінняє глобалізацію, але відбуватиметься він в найпримітивніших формах «перерозподілу награвованого». Проте з усіх інших поглядів «Спіраль страху» знаменуватиме собою безумовний кінець західної цивілізації.

Відомий фахівець у галузі глобалістики І. Валлерстайн виділяє *три історичні альтернативи розвитку світової системи* для періоду після 2025 року.

Перша альтернатива полягає в переході до «неофеодалізму», тобто відтворення докапіталістичної епохи глобальної нестабільності. Характерною рисою даної системи буде виникнення «мозаїки» автократичних регіонів, пов'язаних між собою лише горизонтальними зв'язками. Така система може виявитися досить сумісною як із високими технологіями, так і з новими енергозберігаючими стратегіями, що дозволяють відмовитися від нафти і газу.

Друга альтернатива пов'язана з установленням «демократичного фашизму», коли світ буде розділений на дві касти: вищу з досить високим рівнем егалітарного розподілу (20% населення країн «золото мільярда»), і нижчу, що складається з «пролів», тобто з позбавленого політичних і соціально-економічних прав пролетаріату (80% решти населення світу).

Третьою альтернативою може бути перехід до більш децентралізованого і високоегалітарного світового порядку. Для її реалізації необхідно відчутне скорочення споживчих витрат, щоб дефіцитні ресурси могли бути розподілені по всьому світу відносно рівномірно. Така альтернатива здається

досить утопічною, оскільки населення країн «золотого мільярда» вже звикло споживати дефіцитні ресурси у великих кількостях.

Ще один відомий дослідник світової системи Дж. Аррігі також пропонує *три сценарії розвитку сучасного світу*.

Перший сценарій — це виникнення глобальної імперії Заходу. Такий варіант можливий тільки за об'єднання зусиль усього Заходу. Тільки в цьому разі колишні центри європейської всесвітньої гегемонії за допомогою сили, хитрощів, переконання зможуть привласнити надлишковий капітал, який вже сьогодні розпочинає накопичуватися в нових центрах світової гегемонії (Південно-Східна Азія). Реалізація цього сценарію означала б кінець не тільки сучасної світової системи, а й капіталізму в його сучасному вигляді і перехід до неофеодалізму.

Другий сценарій передбачає передачу Сполученими Штатами своїх гегемоністичних функцій іншим, незахідним, державам, найімовірніше — країнам БРІК. Таким чином сучасна світова система отримала б ресурси для подальшого розвитку в умовах принципово нової міжнародної системи. Проте «новий гегемон» не мав би достатньо можливостей для державного будівництва і військового домінування.

У такому разі в капіталістичній світ-економіці відбудуться мутації, які надалі перетворять її на посткапіталістичне світове ринкове співтовариство. Серйозною перешкодою для реалізації такого сценарію є той факт, що східноазіатська експансія досі так і не зуміла відкрити новий шлях розвитку для себе і світу, що докорінно відрізнявся б від сьогоднішнього, який завів світ у безвихідь.

Третій сценарій — це невдала спроба створення глобальної світ-імперії в результаті занепаду або силового знищення

країн, серед яких міг би з'явитися новий світовий гегемон. Це сценарій загальної дезінтегрованості і глобального неофеодалізму: на світ очікує крах капіталізму й сучасного способу міжнародної інтеграції, локалізація державних, економічних, культурних утворень. У такому разі сучасний світ повернувся б до стану системного хаосу, з якого він виник 500 років тому. Це найбільш песимістичний сценарій і водночас досить реальний.

Таким чином, експерти пропонують схожі сценарії світового розвитку і сходяться на думці, що або *основні інститути міжнародної безпеки до 2025–2030 років* кардинально змінять «обличчя», або на зміну їм прийдуть нові організації. В умовах глобальних змін зростає роль силової політики. Провідні світові гравці вже сьогодні беруть на озброєння *концепцію «випереджальної оборони»*, планують діяти поза національними кордонами, використовувати силові структури для захисту економічних інтересів, постконфліктного врегулювання і боротьби з міжнародним тероризмом. При цьому підвищується значення комплексних, системних підходів до рішення питань розвитку і реформування сектора безпеки XXI століття.

6.6. Безпека України — 2010

Україна, з огляду на геополітичні особливості, є своєрідним резонатором міжнародних процесів. Цей факт був очевидний на світанку становлення її державності і суверенітету. Очевидний він і сьогодні. Проте досі нашій країні не вдалося реалізувати грамотну стратегію запобігання відповідним ризикам і використання наявних переваг. Визначення зовнішньополітичного курсу, який би цілком відповідав національним інтересам України, водночас гарантуючи безпеку і спираючись на підтримку населення, — доленосне завдання, що стоїть перед нашою країною. Але в яких координатах

Україна має знайти своє майбутнє — прийняти європейську концепцію нейтральності, вступити у військово-політичний союз чи обрати свій шлях?

Дослідження, проведені в Національному інституті стратегічних досліджень, дозволяють запропонувати для аналізу кілька можливих варіантів.

Нейтралітет за європейською моделлю. Неприєднання України до міжнародних військових блоків і забезпечення обороноздатності власними силами, спираючись на базовий принцип недоторканності території нейтральної країни, відкриває перед Україною ряд привабливих перспектив. На нейтральну Україну перестане тиснути геостратегічний російсько-американський конфлікт з приводу членства в НАТО. Буде створено реальні можливості використання стратегічних транзитних переваг України і, відповідно, оздоровиться атмосфера енергетичного діалогу з Росією. Інтеграція України у світовий економічний простір здійснюватиметься на основі більш вигідної нашої участі в міжнародному поділі праці.

Проте врахування негативних чинників, а воно необхідне, викликає стриманість в інтегральній оцінці цього варіанта. По-перше, Україна геополітично розташована «між двома вогнями», між зонами впливу могутніх військових блоків. І в разі теоретично можливого військово-політичного протистояння на континенті становище нейтральної України може виявитися неприпустимо складним. Можливість такого розвитку подій не така вже й мала, з огляду на зростання військово-політичної нестабільності і конфліктності у світі, активність міжнародних терористичних угруповань та нову гонку озброєнь. Сьогодні оборонна промисловість України може виробляти озброєння і військову техніку лише в обсязі 5% від необхідного. Реструктуризація оборонної промисловості на найближчу перспективу — не підйомне завдання для економіки України. Тому правовому

закріпленню нейтрального статусу України мають передувати швидкі й якісні реформи в економіці та ВПК.

Посилений нейтралітет. З огляду на чинники «за» і «проти» набуття Україною нейтрального статусу, можна було б розглядати *варіант нейтралітету, посиленого протекціонізмом окремих держав та союзів*, наприклад, юридичним Договором про забезпечення гарантій військової безпеки України з боку США, НАТО і Росії. Але для цього НАТО має відмовитися від подальшого розширення на Схід, а США і Росія — від використання України з метою реалізації своїх геостратегічних інтересів. Каменем спотикання при реалізації такого варіанта, як і у разі нейтрального європейського статусу, стане питання про виведення з території України військово-морської бази Росії, оскільки ненадання території — ключова вимога до юридично нейтральної країни.

Позаблоковість. Як одна з можливих альтернатив для України може розглядатися *позаблоковий статус без права на нейтралітет*, підтриманий Договором про гарантії військової безпеки України з боку провідних ядерних країн. У такому разі Україні доведеться орієнтуватися лише на власні сили, без права стати членом будь-яких військово-політичних союзів і без забезпечення основного права нейтральної країни — недоторканності її території. Проте Україна одержить певні зовнішні гарантії військової безпеки від країн-гарантів.

Перші кроки до такого Договору вже було зроблено 1994 року під час підписання *«Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї»*, також відомого як Будапештський. Проте Меморандум — це політичний документ, що не має юридичної чинності, як, наприклад, *Стаття 5 Положення про колективну оборону НАТО*.

Успіх у набутті Україною позаблокового статусу залежатиме від її наполегливості при обговоренні політичних, військово-політичних і економічних ініціатив на міжнародному рівні. Не виключено, що головною перешкодою на цьому шляху стане проблема забезпечення військової безпеки України власними силами.

Посилена позаблоковість. Як одну з альтернатив можна розглядати також модель позаблокового статусу, посилену Договором про гарантії безпеки України з боку однієї з країн «великої вісімки». Проте колись необхідно чітко сформулювати відповіді як мінімум на **три запитання**:

- Якими є стратегічні інтереси країни-гаранта в регіоні, частиною якого є Україна?
- Інтереси якої держави зачіпатимуться таким договором?
- На які саме поступки може піти Україна, підписуючи такий договір?

Обоє з найімовірніших кандидатів на можливе підписання договору — США і Росія — мають настільки складно-переплетені інтереси й цілі, настільки амбіційні плани щодо облаштованості регіонального майбутнього, що, швидше за все, запропонують Україні піти на неприйнятні і вкрай невідгідні поступки.

Вступ до НАТО або інших військово-політичних блоків. Членство України в НАТО або іншому військово-політичному блоці нині є оптимальним рішенням із погляду протидії транснаціональним загрозам. На рівні окремої держави ефективно протидіяти цим викликам досить важко, особливо з огляду на рівень економічного і технологічного розвитку України. Країни-лідери нині радикально переглядають свої концепції оборони і безпеки, віддаючи перевагу глобальним експедиційним операціям перед стаціонарною обороною, кооперації й інтеграції – перед виконанням військових завдань власними збройними силами.

Крім того, як свідчить досвід країн-учасниць військово-політичних блоків (і насамперед НАТО), *скоординована загальна політика в царині безпеки обходиться державам дешевше, ніж забезпечення власної безпеки самостійно, коли потрібно будувати систему оборони «за всіма азимутами»*. Ставши членом військово-політичного блоку, Україна дістане можливість брати безпосередню участь у прийнятті рішень, які не тільки стосуються національних інтересів, але і створюють сучасну архітектуру безпеки в регіоні в цілому.

В цьому контексті досить *перспективним варіантом гарантування безпеки України* нині може бути щорічне нарощування обсягів співробітництва з НАТО до такого рівня, коли вступ до альянсу стане суто формальною процедурою. Принадність такого рішення пов'язана з достатнім ступенем свободи у визначенні країнами – учасницями свого внеску у військово-політичну активність альянсу; можливістю виходу на нові ринки збуту озброєнь; доступу до новітніх технологій, модернізації власних озброєнь і диверсифікації військового арсеналу; поліпшенням інвестиційної привабливості держави. І нарешті – необоротністю демократизації суспільства і держави.

Для прикладу: *1997 року в економіку Польщі було інвестовано 2,7 млрд. дол., 1999-го – після вступу Польщі в НАТО – уже 8 млрд. дол. Прямі іноземні інвестиції в економіку Чехії й Угорщини 1997 року становили 4 і 6,2 млрд. дол., 1999-го – 12,8 і 14,5 млрд. дол. відповідно. Іноземні інвестиції в економіку Болгарії після вступу в НАТО зросли вдвічі; Румунії – на 141%. Єдина, і поки непереборна, перешкода полягає в тому, що вибір одного з векторів зовнішньополітичної інтеграції для України пов'язаний з внутрішньополітичним і внутрінаціональним конфліктом.*

А з іншого боку, до того моменту, коли політикам і суспільству все-таки вдасться дійти згоди в цьому питанні, участь

у НАТО може втратити для України нинішнє значення. Адже вже тепер висунуто проект «Глобального партнерства», який може *перетворити НАТО на зовсім нову глобальну систему безпеки*, ставлення до якої формуватиметься з чистого аркуша.

За період, що минув з моменту набуття Україною незалежності, навколишній світ істотно змінився і готується до ще більш масштабних змін. *А внутрішня, і особливо зовнішня, політика сьогодношньої України здійснюється в застарілій системі координат двополюсного світопорядку.* Питання про членство в НАТО або інших міжнародних військових організаціях повинно бути не самостійною проблемою, а похідною від стратегії національної безпеки України. А стратегія, у свою чергу, має давати чітке уявлення про роль, яку відіграє країна в світовій політичній та економічній системі.

Підсумувати викладене хотілося б за допомогою таких міркувань:

Перше. Сучасна світ-система найближчим часом зіткнеться з серйозними викликами. Цілком імовірною може стати кардинальна зміна геополітичної карти світу. Значну роль в цьому процесі гратимуть такі чинники, як *доступ до енергоресурсів, новітніх технологій, розвиток національної інформаційної інфраструктури.* Україні необхідно вже сьогодні зосередити увагу на альтернативних шляхах забезпечення енергоносіями, збереженні і розвитку наявної технологічної бази, розширенні власних інформаційних можливостей і інтеграції в регіональній і світовий простір.

Друге. Ряд сучасних систем колективної безпеки (наприклад, НАТО) можуть виявитися недостатньо ефективними. Реалізуючи місію забезпечення безпеки держав-членів, НАТО дедалі більше виходить за рамки оборонної діяльності в суто військовому значенні цього слова. Така ситуація не повинна стати несподіванкою для України. Тому необхідно

вже сьогодні конструювати простір безпеки для України XXI століття. Наприклад, розглянути питання про створення регіональних структур безпеки, які можуть будуватися на принципах багатовекторності і паритетних взаємовідносин з усіма сусідами. Аналіз існуючих і потенційних структур безпеки вимагає уважного ставлення до перспектив членства України в НАТО. На даному етапі атлантичний вибір України в цілому відповідає інтересам обох сторін, оскільки дозволяє вирішити одну з основних геостратегічних дилем в Європі й істотно розширити перспективи розвитку партнерства між всіма європейськими гравцями, включаючи і США.

Третє. Спираючись на принципи послідовності і здорового прагматизму, зовнішня політика України має орієнтуватися, передусім, на формування європейських стандартів і якості життя для громадян країни, виправлення негативного сальдо міграції населення відповідно до завдань національної демографічної політики. Реалізація таких принципів можлива лише в умовах правонаступництва влади, поступового і логічного закріплення законодавчими актами цілей і завдань, що сприяють вирішенню проблеми в цілому.

Четверте. Варто переосмислити регіональний статус і потенціал впливу України, відкинувши стереотипи і помилкові уявлення про неможливість лідерства. Геостратегічне розташування України дозволяє за певних умов впливати на розвиток великих територій від Балтійського до Чорного і Каспійського морів. Україна може і має стати більш активним гравцем в регіоні, і, у тому числі, здійснювати посередницьку місію у вирішенні вузлових питань регіональної політики між країнами ЄС і державами СНД.

П'яте. Україна досі не використовує повною мірою свій нерідко винятковий потенціал. Зокрема це торкається аерокосмічних і ядерних технологій, промисловості і сільського

господарства. Одним з пріоритетів державної політики у сфері безпеки має стати цілеспрямоване просування українських ноу-хау і високотехнологічної продукції на світові ринки, участь у європейських програмах завдяки розширенню власного ринку. І навпаки, украї важливим є імпорт технологій для розвитку відсталих секторів промисловості, в першу чергу сільського господарства. Впровадження в сільськогосподарські галузі передових технологій дозволить Україні одержувати щорічно 100-150 млн. тонн зерна і конкурувати в цьому сегменті не тільки з Європою, але і з США та Канадою.

І, нарешті, *останнє* за переліком, але не за значенням. Ключовим питанням для досягнення зазначених орієнтирів є необхідність консолідації влади і суспільства. Українська влада, яка нині не діє спільно і не має загальної політичної лінії, створює небезпеку внутрішнього розколу, виявляється недієздатною як для подолання внутрішніх проблем в суспільстві, так і для просування українських ідей у зовнішньому просторі. В ЄС вступають і країни з близькими до українських соціальними стандартами, але перевага цих держав — в наявності дієздатної консолідованої влади.

Висновки викладеного стосуються не віддаленої перспективи, і починати пошук відповідей на ключові виклики національної безпеки України необхідно вже сьогодні, щоб до рубежу другого десятиріччя XXI століття були створені всі необхідні передумови стійкого розвитку України в реаліях світу, що динамічно змінюється.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Зміст зовнішніх і внутрішніх загроз

ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ

1. Висунення територіальних претензій до України.
2. Втручання у внутрішні справи України.
3. Використання ресурсної та технологічної залежності України для політичного тиску на неї.
4. Втрата традиційних ринків збуту, недосконалість економічних зв'язків.
5. Нанесення збитків Україні від санкцій міжнародних організацій.
6. Млявість інвестиційного процесу.
7. Недосконалість зовнішньоекономічної діяльності.
8. Підтримка сепаратистських сил.
9. Переорієнтація суспільства на чужі для нації цінності.
10. Посилення неконтрольованих міграційних процесів.
11. Ввіз до України неякісних ліків і продуктів харчування.
12. Підрив міжнародних позицій України.
13. Ввіз до України екологічно небезпечних технологій, матеріалів, речовин.
14. Відсутність ефективної системи колективної безпеки в Європі.

ВНУТРІШНІ ЗАГРОЗИ

15. Активізація сепаратистських рухів у деяких регіонах.
16. Зниження рівня боєздатності Воєнної організації України.
17. Відсутність гнучкої регіональної політики.
18. Міжконфесійні та міжетнічні конфлікти.
19. Падіння виробництва, руйнування промисловості.
20. Неєфективність економічних відносин та валютно-фінансового регулювання.

21. Негативний вплив нагромадженого інфляційного потенціалу.
22. Структурно-технологічна незбалансованість економіки.
23. Криза платежів.
24. Міжрегіональні диспропорції в економічному розвитку.
25. Зростання «тіньової» економіки.
26. Нелегальний вивіз за межі України капіталів, продуктів, сировини, матеріалів.
27. Посилення політичного протистояння.
28. Міжрегіональні диспропорції в життєвому рівні населення.
29. Непомірно високий ступінь диференціації доходів населення.
30. Криміналізація суспільства.
31. Падіння життєвого рівня населення.
32. Затримка виплати заробітної платні та пенсій.
33. Загострення житлової проблеми.
34. Прояви наслідків аварії на ЧАЕС.
35. Відсутність соціально орієнтованої ринкової економіки.
36. Незадовільний рівень здоров'я населення.
37. Поширення інфекційних захворювань.
38. Низький рівень планування сім'ї.
39. Відтік інтелектуального потенціалу.
40. Недосконалість структури виконавчої влади.
41. Зволікання з удосконаленням правової бази.
42. Неєфективність механізмів забезпечення законності.
43. Порушення прав і свобод людини.
44. Зволікання з проведенням економічних реформ.
45. Повільне входження до світового інформаційного простору.
46. Неєфективне використання природних ресурсів.
47. Використання зношених фондів і застосування екологічно шкідливих технологій.
48. Відсутність екологічної нормативно-правової бази.
49. Відсутність єдиної політики національної безпеки.
50. Неврегульованість питань національної безпеки законами.
51. Недосконале інформаційне та наукове забезпечення.

Перелік
найбільш небезпечних загроз пріоритетним
національним інтересам України на сучасному етапі

№ інте ресу	Зміст інтересу	Заг рози	Зміст зовнішньої загрози	№ за грози	Зміст внутрішньої загрози
I	Забезпечення суверенітету та територіальної цілісності	1	Висунення територіальних претензій до України	15	Активізація сепаратистських рухів у деяких регіонах
		2	Втручання у внутрішні справи України	16	Зниження рівня боєздатності Воєнної організації України
		3	Використання ресурсної та технологічної залежності України для політичного тиску на неї	17	Відсутність гнучкої регіональної політики
				18	Міжконфесійні та міжетнічні конфлікти
II	Подолання економічної кризи	4	Втрата традиційних ринків збуту, недосконалість економічних зв'язків	19	Падіння виробництва, руйнування промисловості
		5	Нанесення збитків Україні від санкцій міжнародних організацій	20	Неефективність економічних відносин та валютно-фінансового регулювання
		6	Млявість інвестиційного процесу	21	Негативний вплив нагромадженого інфляційного потенціалу
		7	Недосконалість зовнішньоекономічної діяльності	22	Структурно-технологічна незбалансованість економіки
				23	Криза платежів
				24	Міжрегіональні диспропорції в економічному розвитку
				25	Зростання «тіньової» економіки
				26	Нелегальний вивіз за межі України капіталів, продуктів, сировини, матеріалів
27	Посилення політичного протистояння				

ДОДАТКИ

III	Досягнення національної злагоди, політичної та соціальної стабільності	8	Підтримка сепаратистських сил	27	Посилення політичного протистояння
				28	Міжрегіональні диспропорції в життєвому рівні населення
				29	Непомірно високий ступінь диференціації доходів населення
		9	Переорієнтація суспільства на чужі для нації цінності	30	Криміналізація суспільства
				31	Падіння життєвого рівня населення
				18	Міжконфесійні та міжетнічні конфлікти
		10	Посилення неконтрольованих міграційних процесів	32	Затримка виплати заробітної платні та пенсій
				33	Загострення житлової проблеми
				34	Прояви наслідків аварії на ЧАЕС
				35	Відсутність соціально орієнтованої ринкової економіки
IV	Збереження генофонду народу, зміцнення здоров'я громадян	9	Переорієнтація суспільства на чужі для нації цінності	30	Криміналізація суспільства
				31	Падіння життєвого рівня населення
				34	Прояви наслідків аварії на ЧАЕС
		10	Посилення неконтрольованих міграційних процесів	36	Незадовільний рівень здоров'я населення
				37	Поширення інфекційних захворювань
		11	Ввіз до України неякісних ліків і продуктів харчування	38	Низький рівень планування сім'ї
				39	Відтік інтелектуального потенціалу

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА І УКРАЇНА

V	Створення демократичного суспільства			31	Падіння життєвого рівня населення
				36	Незадовільний рівень здоров'я населення
				40	Недосконалість структури виконавчої влади
				41	Зволікання з удосконаленням правової бази
				42	Неефективність механізмів забезпечення законності
VI	Інтеграція України у європейську та світову спільноту	12	Підрив міжнародних позицій України	43	Порушення прав і свобод людини
				44	Зволікання з проведенням економічних реформ
				45	Повільне входження до світового інформаційного простору
VII	Забезпечення екологічних безпечних умов життєдіяльності	13	Ввіз до України екологічно небезпечних технологій, матеріалів, речовин	46	Неефективне використання природних ресурсів
				47	Використання зношених фондів і застосування екологічно шкідливих технологій
				48	Відсутність екологічної нормативно-правової бази
				34	Прояви наслідків аварії на ЧАЕС
VIII	Створення цілісної системи забезпечення національної безпеки	14	Відсутність ефективної системи колективної безпеки в Європі	49	Відсутність єдиної політики національної безпеки
				50	Неврегульованість питань національної безпеки законами
				51	Недосконале інформаційне та наукове забезпечення

ЗАТВЕРДЖЕНО

Указом Президента України
від 12 лютого 2007 року № 105/2007

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1. Загальні положення

Україна – суверенна, унітарна, правова європейська держава, яка має власну історію державотворення та розвитку демократичних інститутів, прадавні національні культурні та духовні традиції, на початку ХХІ століття розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення Українським народом свого невід’ємного права на самовизначення.

Події 2004 року, відомі світові як «помаранчева революція», стали каталізатором демократичного розвитку українського суспільства. Україна впевнено заявила про своє прагнення посісти належне місце в європейській спільноті. Відкрилися нові можливості для реформування основ суспільного життя на демократичних засадах і проведення суверенної зовнішньої політики.

У суспільстві дедалі глибше укорінюється усвідомлення, що свобода і людська гідність є не тільки загальнолюдськими цінностями, а й наріжним каменем процесів розбудови цивілізованої держави, вироблення та реалізації її зовнішньої і внутрішньої політики, політики національної безпеки.

Суттєво змінилося сприйняття України світом. Вона отримала нові можливості для реалізації власних національних інтересів у мінливому і суперечливому глобальному просторі.

Подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, які мають відповідати викликам і загрозам ХХІ століття, її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки.

Стратегія національної безпеки України (далі – Стратегія) визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Правовою основою розробки та реалізації Стратегії є Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України», інші закони України та міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою України, які в сукупності визначають засади політики держави у сфері національної безпеки.

Головна мета Стратегії – забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави у сучасному світі.

Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації *державної політики національної безпеки*, яка передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Державна політика національної безпеки України формується і реалізується за умов, коли у сучасному світі нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зростає вага несилових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення.

2. Принципи забезпечення національної єдності та захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз

Національна єдність як запорука забезпечення ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави досягається за умов поваги до гідності людини та реалізації таких *життєво важливих національних інтересів України*:

прав і свобод людини і громадянина;

суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права;

соборності держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України;

конкурентоспроможності держави та економічного добробуту населення шляхом всебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни;

удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову;

неухильного додержання гарантій незалежності та об'єктивності суду;

обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань;

безпечних умов життєдіяльності, захисту навколишнього природного середовища;

збереження і розвитку духовних і культурних цінностей суспільства;

гармонійних відносин з іншими державами світу, сприйняття Української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена.

Політика національної безпеки, що спрямована на захист цих життєво важливих національних інтересів, базується на таких визначених законодавством України принципах:

пріоритет прав і свобод людини і громадянина;

верховенство права;

пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;

чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;

демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави;

залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки;

використання в інтересах України механізмів міжнародної колективної безпеки.

Життєво важливі національні інтереси України реалізуються у складному внутрішньому та зовнішньому середовищі, яке характеризується низкою викликів та загроз.

2.1. В Україні суспільно-політичні події останніх років, як і в перші роки незалежності, гостро порушили *проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави*, вирішення якої ускладнюють:

ціннісно-світоглядне розшарування українського суспільства, яке обумовлюється культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблюється внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, зокрема екстремістського спрямування;

низька ефективність механізмів прийняття та виконання державних рішень, що має місце внаслідок неузгодженості дій між різними гілками та органами державної влади, зниження професіоналізму державних службовців, поширення корупції, хабарництва, зрощення бізнесу й політики у цьому середовищі;

слабкість та розпорошеність інституцій громадянського суспільства, що не дозволяє належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя;

історично обумовлені війнами, голодоморами, репресіями і депортаціями, Чорнобильською катастрофою демографічні деформації, які у період радикальних суспільно-економічних трансформацій набули характеру *демографічної кризи*.

2.2. Стан економічної безпеки залишається складним внаслідок дії низки викликів та загроз, зумовлених:

нестійкістю економічного зростання та його надмірною залежністю від зовнішніх чинників;

збереженням структурних деформацій у національній економіці, неефективністю використання матеріальних ресурсів, зокрема енергетичних, переважанням галузей з невеликою часткою доданої вартості, що спричиняє низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції;

неефективністю захисту права власності, відсутністю умов для формування необхідного інвестиційного потенціалу в національній економіці, зокрема розвинених фінансового та фондового ринків, несприятливим макроекономічним та політико-правовим кліматом для залучення іноземних інвестицій та розвитку внутрішнього інвестиційного процесу;

недосконалістю податкової системи, низькою ефективністю податкового адміністрування та контролю за використанням бюджетних асигнувань;

низьким рівнем конкурентності та монополізацією окремих галузей промисловості, постачання товарів та надання послуг;

недосконалістю механізмів захисту внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку імпоротної продукції, неефективністю боротьби з контрабандою;

надмірною залежністю від імпорту енергетичних ресурсів, недиверсифікованістю джерел енергопостачання;

монополізацією іноземним капіталом певних стратегічно важливих галузей національної економіки, що загрожує стабільності окремих товарних ринків;

деградацією науково-технічного потенціалу, нерозвиненістю національної інноваційної системи, низькою інноваційною активністю суб'єктів господарювання;

некерованим відтоком за межі держави інтелектуальних та трудових ресурсів, у тому числі у формі трудової міграції;

поглибленням регіональної диференціації;

високим рівнем тінізації економіки, зумовленим, зокрема, поширенням тіньової зайнятості, розповсюдженням напівлегальних методів ухилення від оподаткування, криміналізацією економічних відносин, наявністю в країні організованих злочинних угруповань, що претендують на контроль над діяльністю суб'єктів господарювання.

2.3. Спостерігається посилення екологічних та техногенних загроз національній безпеці внаслідок:

критичного стану основних виробничих фондів та комунальної інфраструктури населених пунктів, що спричиняє передумови для виникнення надзвичайних ситуацій та екологічних катастроф;

невирішеності проблем підтримання у належному технічному стані ядерних об'єктів, гідротехнічних споруд, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;

неприпустимо високого антропогенного навантаження на довкілля, у тому числі обумовленого накопиченням надлишкових, не придатних для подальшого застосування боєприпасів, застарілої та непотрібної для Збройних Сил України військової і спеціальної техніки, озброєння, вибухових речовин.

2.4. Не вдається забезпечити відповідність сектору безпеки України потребам суспільства:

правоохоронні органи України в їх нинішньому стані неспроможні здійснювати надійний захист прав і свобод людини і громадянина, ефективну боротьбу із злочинністю, зокрема організованою, криміналізацією економіки, корупцією;

діяльність розвідувальних і контррозвідувального органів не в усьому адекватна викликам і загрозам національній безпеці України;

критичний стан озброєння та військової техніки, низький рівень забезпечення та підготовки Збройних Сил України, що ставить під загрозу можливість виконання ними завдань оборони держави.

2.5. Серйозною проблемою постає *незадовільний стан та функціонування судової влади*, поширення в її інститутах хабарництва та корупції, повільне, а подекуди й неправосудне вирішення судових справ.

Системні недоліки у діяльності судових органів підривають довіру населення до реалізації в державі принципу верховенства права, загрожують реалізації прав і свобод громадян, законним інтересам суб'єктів підприємницької діяльності.

2.6. *Мінливе і суперечливе зовнішнє середовище характеризується посиленням дії чинників, які ставлять під загрозу стратегічну стабільність у світі:*

провідні держави світу та міжнародні організації втрачають спроможність ефективно боротися з *поглибленням розриву у темпах розвитку та рівні життя між багатими та бідними країнами;*

активізується боротьба за *природні ресурси*, насамперед за контроль над джерелами енергоносіїв та шляхами їх доставки, що особливо наочно проявляється у зростанні напруженості навколо формування нових стратегічно важливих для України транспортно-енергетичних коридорів з Каспійського регіону;

загострюється проблема *неконтрольованого розповсюдження зброї масового ураження та засобів її доставки*. Україна з її науково-технологічним потенціалом, ядерними, хімічними, ракетно-космічними виробництвами може бути об'єктом зацікавленості міжнародних терористичних угруповань;

зростає небезпека *ескалації «заморожених» і виникнення нових регіональних конфліктів* біля кордонів України. Йдеться, насамперед, про довготривале невирішення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі, чому сприяє залучення до них інших держав, а також «тіньового» бізнесу та міжнародних злочинних угруповань.

2.7. Найсерйознішу небезпеку для світової спільноти та окремих держав, у тому числі й України, створює *тероризм*. Ця загроза значно посилюється через ймовірність використання ним зброї масового ураження. Також мають місце окремі терористичні прояви як засіб реалізації економічних та політичних інтересів.

Україна також стала об'єктом зростаючої зацікавленості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах відмивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами тощо.

2.8. *Посилюється негативний зовнішній вплив на інформаційний простір України*, що загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності.

Недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту.

Наближається до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем в галузі державного управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій тощо.

3. Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки

Сучасна динаміка суспільних процесів в Україні й світі зумовлює необхідність *формування адекватної, ефективної та економічно виправданої системи управління національною безпекою*, спроможної забезпечити поступ суспільства і держави на шляху до спільноти розвинутих демократичних країн.

Стратегічною метою політики національної безпеки України є забезпечення державного суверенітету та територіальної ціліс-

ності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, додержання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення.

Стратегічними пріоритетами політики національної безпеки є:

3.1. *Досягнення національної єдності та консолідації суспільства* шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Задля цього слід поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств Українського народу ідею спільності історичної долі, переваг тісної співпраці і взаємодопомоги, безпосередньої залежності успішності кожного громадянина України від рівня єдності українського суспільства, що сприятиме формуванню національної ідеї в її широкому, світоглядному розумінні.

Необхідно продовжити реформування політичної системи у напрямі утвердження плюралістичної демократії та європейських цінностей, свободи слова, розвитку громадянського суспільства на засадах Конституції України.

Особливої уваги потребує проблема формування засад і дієвих механізмів комунікації та взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в Україні на етапі впровадження конституційної реформи.

3.2. *Підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування.*

З цією метою необхідно консолідувати зусилля органів державної влади навколо удосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні, забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів, формування

системи стратегічного планування, створення дієвих механізмів моніторингу з метою вчасного коригування пріоритетів політики безпеки.

Потребує нового імпульсу вдосконалення системи *взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства*.

Слід забезпечити реальне розмежування суспільних, державних та комерційних (приватних) інтересів, бізнесу і влади; посилити протидію корупції, у тому числі політичній, зокрема шляхом удосконалення відповідного законодавчого забезпечення.

Запорукою ефективності, стабільності і високого професійного рівня державної служби мають стати законодавчі гарантії відокремлення політичних і адміністративних функцій в системі органів державної влади.

Поступ демократичних перетворень, реалізація європейського вибору України вимагають удосконалення системи державної влади. Вона має бути побудована на європейських демократичних цінностях, забезпечувати відкритість та прозорість своєї діяльності. Нагальною необхідністю стають радикальні системні реформи, спрямовані на демократизацію всієї системи державної влади. Затягування з проведенням адміністративної реформи гальмує проведення інших перетворень, зокрема в соціально-економічній сфері.

3.3. Забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливе без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Для цього необхідно насамперед поліпшити інвестиційний клімат, зокрема, шляхом забезпечення дієвого захисту права власності, удосконалення регуляторного і корпоративного законодавства, обмеження монополізму, розвитку фінансового і фондового ринків.

Одним із найважливіших завдань у даному контексті є реформування податкової системи, забезпечення спрямованості фінансової політики держави на зменшення питомої ваги усіх складових матеріальних витрат в економіці.

Необхідно докорінно підвищити ефективність використання державних коштів, забезпечити дієвий державний контроль за

діяльністю суб'єктів природних монополій, прозорість використання ними фінансових ресурсів, ефективність тарифної та регуляторної політики.

Заходи економічної політики держави слід спрямувати також на зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, забезпечення їх націленості на збільшення рентабельності та капіталізації.

Поряд із реалізацією державної політики стимулювання експорту, передусім високотехнологічного, необхідно забезпечити випереджувальне розширення внутрішнього ринку, уникнення критичної залежності національної економіки від кон'юнктури світових ринків.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки неможливе за існуючого рівня інноваційної активності підприємств, для підвищення якої необхідними є формування національної інноваційної системи, розширення інвестиційних можливостей для реалізації інноваційних проектів.

Об'єктом пріоритетної уваги держави має стати активізація інноваційних процесів в освітній, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційній галузях, які в сукупності формують інфраструктуру економіки знань – основу майбутньої конкурентоспроможності України у глобалізованому світі.

Українська держава має бути послідовною у здійсненні земельної реформи, забезпеченні на практиці пріоритетного розвитку агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки держави.

3.4. Забезпечення енергетичної безпеки країни, насамперед шляхом докорінного підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів.

Потребують нагального вирішення питання зменшення енергетичної залежності України та диверсифікації джерел енергопостачання, реалізації транзитного потенціалу держави, модернізації енергетичної інфраструктури на основі впровадження новітніх технологій.

Реалізація зазначених завдань неможлива без суттєвого підвищення ефективності системи управління паливно-енергетичним

комплексом, забезпечення належного контролю за діяльністю державних компаній у цій сфері, використання у національних інтересах транзитних нафто- і газопроводів, підземних сховищ газу, ліній електропередачі, залізниць і портів тощо.

3.5. Досягнення високих соціальних стандартів, вирішення на цій основі нагальних демографічних проблем.

Це передбачає реалізацію комплексних заходів щодо сприяння зміцненню середнього класу та подолання бідності, гармонізацію національних стандартів якості життя громадян з європейськими, створення умов для зміцнення здоров'я нації та зменшення рівня смертності населення, забезпечення доступності якісних медичних послуг для усіх верств населення, забезпечення житлом громадян, які потребують державної підтримки, здійснення реформи соціального забезпечення, зокрема пенсійної реформи, тощо.

Подолання негативних тенденцій у розвитку демографічної ситуації, диспропорцій у міграційних процесах, відтоку за кордон кваліфікованих працівників, забезпечення на цій основі потреб економіки та соціальної сфери у трудових ресурсах слід визначити одним із пріоритетів діяльності органів державної влади.

Державна політика у гуманітарній сфері має бути спрямована на розвиток освіти і науки, реформування системи охорони здоров'я населення, захист вітчизняної культурної і духовної спадщини, покращання морального здоров'я нації, в тому числі шляхом впровадження дієвих механізмів утвердження сімейних цінностей та запобігання поширенню в засобах масової інформації проявів насильства, расової, етнічної та релігійної нетерпимості, моральної розбещеності тощо.

Мовна політика як одна із ключових складових державної гуманітарної політики повинна виходити з необхідності неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території України, а також вільного використання у всіх життєвих потребах громадян російської чи іншої рідної мови.

Потребують невідкладного вирішення нагальні проблеми подолання бродяжництва та дитячої безпритульності.

3.6. Створення безпечних умов життєдіяльності населення.

Має бути сформована збалансована система природокористування на основі впровадження економічних механізмів заохочення ощадливого споживання природних ресурсів, зменшення шкідливих викидів, застосування відповідних сучасних екологічно безпечних ресурсо- і енергозберігаючих технологій. Значного поліпшення потребують екологічний стан водних ресурсів, якість питної води, необхідні дієві заходи щодо запобігання подальшому забрудненню Чорного та Азовського морів.

Необхідно забезпечити ефективне функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, запобігання та ліквідації наслідків техногенних катастроф, підвищення рівня екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, зокрема перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему.

Реформування житлово-комунального господарства, модернізацію основних фондів цієї сфери та підвищення якості житлово-комунальних послуг, насамперед шляхом розвитку конкурентних відносин у цій сфері, слід визначити як необхідну умову створення безпечного середовища життєдіяльності населення України.

3.7. Реформування інститутів сектору безпеки – Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів з метою забезпечення їхньої готовності до виконання завдань оборони держави, підвищення ефективності діяльності із захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення національної безпеки, боротьби з корупцією та злочинністю, особливо в її організованих формах.

Пріоритетними напрямками роботи у цій сфері є:

підтримка Збройних Сил України та інших військових формувань у стані високої боєздатності, бойової й мобілізаційної готовності, наближення їх за складом, системою управління, навчання і підготовки, рівнем оснащення озброєнням та військовою технікою до стандартів збройних сил держав-членів НАТО;

забезпечення бюджетного фінансування сектору безпеки як цілісної системи в обсягах, достатніх для його реформування і розвитку;

визначення оптимальної структури та штатної чисельності органів сектору безпеки, виходячи з нагальних потреб національної безпеки та економічних можливостей держави;

підвищення рівня професіоналізму та відповідальності в усіх ланках сектору безпеки, подальше впровадження демократичних європейських стандартів у повсякденну діяльність його органів;

удосконалення правової бази діяльності органів сектору безпеки з урахуванням європейських і євроатлантичних критеріїв;

приведення кримінального законодавства і кримінального судочинства у відповідність із стандартами і рекомендаціями Ради Європи та Європейського Союзу;

розвиток системи стратегічного планування, координації та контролю діяльності органів сектору безпеки;

розбудова державного кордону та його інфраструктури за європейськими критеріями;

активізація боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

3.8. Прискорення реалізації судової реформи у напрямі становлення в Україні системи судового устрою та судочинства, яка функціонуватиме на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантуватиме право особи на справедливий суд.

Для цього мають бути вирішені такі завдання:

подолання негативних тенденцій, що мають місце внаслідок непослідовності реалізації заходів із реформування судової гілки влади;

забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції;

практична реалізація права громадян на доступ до судових рішень;

підвищення довіри громадян до судової системи;

підвищення статусу суддів у суспільстві;

посилення гарантій незалежності суддів;

якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу та поліпшення умов його професійної діяльності;

розробка дієвих механізмів та чітких критеріїв притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності;

радикальне поліпшення стану виконання судових рішень;

створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів.

Головним завданням дальшого розвитку правосуддя слід визначити реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді.

3.9. Розвиток системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави, що передбачає:

удосконалення законодавчого забезпечення діяльності у цій сфері;

розвиток цивільно-військових відносин у суспільстві, у тому числі за рахунок приведення до європейських стандартів співвідношення цивільного та військового персоналу в органах сектору безпеки;

демлітаризацію правоохоронних та розвідувальних органів з урахуванням оптимального співвідношення військовослужбовців та цивільного персоналу у цих органах;

задучення громадськості до вироблення та реалізації політики національної безпеки.

3.10. Забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави, що передбачає:

формування навколо України безпечного міжнародного середовища, зміцнення систем колективної безпеки на європейському та трансатлантичному просторах, розвиток взаємин та операції у глобальному й регіональному вимірах;

захист та підтримка українських громадян та їхніх інтересів за кордоном;

завершення правового оформлення (делімітації та демаркації) державного кордону України, зокрема, вирішення з Російською Федерацією на основі норм міжнародного права питання щодо розмежування в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці, врегулювання з Румунією спірних питань щодо делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі;

забезпечення гідного місця України у глобальному поділі праці, безпечно та збалансоване входження української економіки до світової економічної системи, зокрема у форматі Світової організації торгівлі;

укладення нової базової угоди, формування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, створення основи для повноправного членства України в ЄС;

приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю з Організацією Північноатлантичного договору, формування умов для вступу України до НАТО, участь у безпекових програмах Європейського Союзу та ОБСЄ;

розвиток українсько-російського партнерства на основі прагматизму та відкритості, взаємовигідної кооперації та співпраці як ключових умов забезпечення національної та регіональної безпеки;

розвиток гармонійних, взаємовигідних, добросусідських відносин з країнами регіону, утвердження на цій основі регіонального лідерства України;

розширення активної взаємодії зі США і Канадою, країнами-членами Європейського Союзу, іншими країнами Європи та країнами – регіональними лідерами;

підтримка міжнародного миру та безпеки шляхом подальшої участі у міжнародній миротворчій діяльності, багатосторонніх заходах з протидії розповсюдженню зброї масового ураження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми, незаконному обігу наркотиків та іншим викликам міжнародній безпеці;

забезпечення інформаційної безпеки при інтеграції до структур глобального інформаційного суспільства.

Основними пріоритетами регіонального співробітництва у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні є:

утвердження демократії та безпеки в регіоні, розширення і поглиблення співпраці у форматах Спільноти Демократичного Вибору і Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ;

розширення двостороннього і багатостороннього співробітництва з країнами регіону щодо формування спільної енергетичної політики, зокрема у сфері транзиту енергоносіїв;

активізація взаємодії з європейськими регіональними організаціями та участі в реалізації багатосторонніх проєктів, формування субрегіональних систем колективної безпеки в інтересах усіх держав регіону.

Україна має залишатися активним учасником процесів врегулювання «заморожених» конфліктів у регіоні, насамперед у Придністров'ї.

4. Механізми реалізації державної політики національної безпеки

Нагальною умовою ефективної реалізації політики національної безпеки є забезпечення дієздатності системи державної влади через збалансований розподіл функцій і повноважень між її гілками та органами, чітке розмежування на законодавчому рівні

політичних та адміністративних повноважень, функцій і відповідальності, регламентації діяльності органів державної влади.

Ефективна реалізація стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики національної безпеки, визначених цією Стратегією, потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів управління національною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення.

4.1. Удосконалення системи управління національною безпекою

Розвиток системи управління національною безпекою України має здійснюватися у напрямках:

вдосконалення законодавства з питань національної безпеки, насамперед шляхом:

- приведення законодавства з питань національної безпеки і оборони у відповідність із Конституцією України, гармонізація його з відповідним європейським законодавством;
- законодавчого уточнення завдань і функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки, у тому числі в умовах особливого періоду та кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;
- розвитку правових засад управління національною безпекою через розробку відповідних законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, зокрема, антикорупційного законодавства, Національної програми протидії тероризму і екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Концепції розвитку національної інноваційної системи, Національної стратегії формування інформаційного суспільства, Доктрини інноваційного та науково-технологічного розвитку тощо;
- розробка та прийняття нових редакцій Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів, законів України про державну службу, Службу безпеки України, інші органи сектору безпеки, нових законів «Про профілактику злочинності», «Про перехоплення телекомунікацій» тощо, внесення змін і доповнень до Кодексу про адміністративні правопорушення;

- усунення наявних протиріч, неузгодженостей і прогалин у чинних законах та інших нормативно-правових актах з питань національної безпеки і оборони;
- розробка та впровадження національних стандартів та технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих з відповідними європейськими стандартами, у тому числі згідно з вимогами ратифікованої Верховною Радою України Конвенції про кіберзлочинність;
- приведення законодавства з питань охорони державної таємниці до європейських стандартів;
- удосконалення законодавства з питань соціального забезпечення військовослужбовців, співробітників правоохоронних і розвідувальних органів та членів їхніх сімей з метою підвищення рівня соціального захисту цих категорій громадян;

підвищення ефективності планування, координації і контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення національної безпеки та їх відповідальності шляхом:

- уточнення і чіткого розмежування завдань і сфер відповідальності суб'єктів забезпечення національної безпеки;
- оптимізації системи стратегічного, соціально-економічного і оборонного планування;
- посилення прогностичної функції системи управління національною безпекою;
- підвищення ефективності діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки з упереджувального отримання інформації для своєчасного виявлення існуючих і нових типів внутрішніх і зовнішніх загроз, розробка дієвих заходів щодо їх запобігання та нейтралізації;
- інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів державної влади, насамперед в умовах кризових і надзвичайних ситуацій, в тому числі особливого періоду;
- впровадження захищених інформаційно-телекомунікаційних мереж в органах державної влади;
- розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індика-

торів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці;

- проведення комплексного огляду сектору безпеки;
- проведення комплексного огляду оборонно-промислового комплексу України, розробка державної програми його інтеграції в євроатлантичний простір;
- впровадження системи порівняльного аналізу стану секторів безпеки України, країн-сусідів та розвинутих країн;
- активізації механізмів координації та контролю діяльності органів виконавчої влади з реформування Збройних Сил, інших військових формувань, передбачених законами України «Про основи національної безпеки України» і «Про Раду національної безпеки і оборони України»;
- визначення головних напрямів розвитку та вдосконалення управління оборонно-промисловим комплексом, підвищення рівня науково-технічної кооперації з іншими країнами у цій сфері.

4.2. Ресурсне забезпечення національної безпеки

Реалізація державної політики національної безпеки забезпечується відповідними інтелектуально-кадровими, фінансовими, матеріально-технічними, інформаційними та іншими необхідними ресурсами.

Належне фінансове і матеріально-технічне забезпечення виконання заходів, передбачених Стратегією національної безпеки, має спиратися на сталий і динамічний розвиток національної економіки, розширення фінансових можливостей держави.

Пріоритетними напрямками фінансування реалізації політики національної безпеки є:

реформування та розвиток органів сектору безпеки;

удосконалення програм адаптації та соціального захисту військовослужбовців та службовців, які звільнятимуться у зв'язку з реформуванням сектору безпеки;

реалізація програм модернізації виробничого і науково-технологічного потенціалу у стратегічних галузях економіки;

державна підтримка інвестиційних та інноваційних проєктів, спрямованих на підвищення ефективності використання в національній економіці матеріальних, у першу чергу енергетичних, ресурсів;

розвиток транспортної та інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури;

реформування і розвиток систем освіти і охорони здоров'я, приведення їх у відповідність із європейськими стандартами;

реалізація пріоритетних фундаментальних досліджень і прикладних розробок та напрямів інноваційної діяльності;

стимулювання впровадження прогресивних технологій та їх передача з оборонно-промислового комплексу в цивільне виробництво;

підготовка кадрів для органів державної влади, наукових кадрів вищої кваліфікації відповідно до визначених Стратегією пріоритетних напрямів.

Ресурсне забезпечення здійснення заходів на виконання Стратегії національної безпеки України реалізується шляхом обов'язкового врахування щорічних належних видатків у Державному бюджеті, а також у відповідних державних програмах.

Бюджетне фінансування сектору безпеки передбачається поетапно привести до обсягів, зіставних з аналогічними видатками країн Центральної Європи, з одночасною оптимізацією організаційно-штатних структур органів безпеки та приведенням їх у відповідність із новими функціями і завданнями, а також економічними можливостями держави.

Координація заходів з наукового супроводження реалізації Стратегії національної безпеки України здійснюється Національною академією наук та науково-дослідними установами Ради національної безпеки і оборони України.

4.3. Принципи і механізми державного та громадського контролю реалізації Стратегії

Стратегія національної безпеки України відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» є документом, обов'язковим для виконання.

Однією з ключових умов для досягнення цілей і завдань політики національної безпеки, визначених Стратегією, є запровадження дієвого державного та громадського контролю за її реалізацією.

Такий контроль здійснюється **на основі принципів:**

верховенства права, неухильного додержання вимог законодавства, яким регулюється діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки;

чіткого розмежування функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері управління національною безпекою;

взаємодії та відповідальності суб'єктів забезпечення національної безпеки за реалізацію політики національної безпеки, її належне ресурсне забезпечення;

прозорості основних напрямів видатків на національну безпеку і оборону держави;

ефективності державного контролю за використанням фінансових і матеріальних ресурсів у сфері національної безпеки;

відкритості інформації про діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки, що не становить державну таємницю;

відповідальності посадових осіб за своєчасність, повноту і достовірність інформації, що надається, та за належне реагування на звернення громадян, громадських організацій, виступи у засобах масової інформації.

Контроль за реалізацією Стратегії національної безпеки України здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України в межах їхніх повноважень, визначених Конституцією і законами України.

Президент України як глава держави, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює керівництво процесом реалізації Стратегії, у разі потреби вносить до Верховної Ради України для першочергового розгляду законопроекти, необхідні для її імплементації.

Верховна Рада України формує законодавчу базу, спрямовану на реалізацію Стратегії, здійснює відповідний парламентський контроль.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, керуючись Конституцією і законами України, актами Президента України та рішеннями Ради національної безпеки і оборони України, забезпечує реалізацію Стратегії, щорічно затверджує плани заходів на її виконання.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади із реалізації Стратегії та, з урахуванням змін у зовнішньому або внутрішньому середовищі, вносить Президентові України пропозиції щодо її уточнення та ресурсного забезпечення для врахування при підготовці проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

Секретар Ради національної безпеки і оборони України щорічно, а в разі потреби – невідкладно, інформує Президента України про хід виконання Стратегії та подає відповідні висновки і пропозиції.

Центральні органи виконавчої влади України, Збройні Сили України та інші військові формування, правоохоронні і розвідувальні органи, утворені відповідно до законів України, в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, рішеннями Ради національної безпеки і оборони України завдань щодо реалізації Стратегії.

Інші органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань, що стосуються реалізації Стратегії, віднесених законодавством до їхньої компетенції.

Суттєву роль у реалізації політики національної безпеки мають відігравати інститути громадянського суспільства, у тому числі шляхом здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади у цій сфері. Активна діяльність інститутів громадянського суспільства сприятиме зміцненню гарантій додержання законності, прав і свобод людини та громадянина, забезпеченню адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам та економічним можливостям держави.

Конституція і закони України надають для цього необхідні можливості. Водночас механізми громадського контролю потребують удосконалення шляхом:

своєчасного і достовірного інформування суспільства, у тому числі через підготовку та періодичне оприлюднення «білих книг» про діяльність у цій сфері органів державної влади;

проведення громадської експертизи проєктів нормативно-правових актів, концепцій і програм з питань національної безпеки та врахування її висновків;

широкого залучення громадськості до обговорення найбільш гострих проблем національної безпеки в ході опрацювання відповідних державних рішень;

створення громадських експертних рад при органах виконавчої влади, які діють у сфері забезпечення національної безпеки.

Стратегія є базою для розробки конкретних програм, проєктів та планів заходів за складовими державної політики національної безпеки та механізмів їх реалізації і розрахована на період досягнення визначених нею цілей.

Додаток 4

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. Прйнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1998.
2. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. – Назв. праця.
3. Арриги Дж. Трудный путь к империи // Прогнозис. – 2004. – №1.
4. Асадова Н. Гадание на «Карте» // Власть. – 2006. – №24 (678).
5. Безпека України – 2010 / За ред. В.П.Горбуліна, А.М.Зленка, Г.К.Крючкова, В.П.Семиноженка.
6. Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці: Матеріали міжнародного «круглого столу» експертів (м. Ужгород, 7-9 листопада 2002 р.). ЗФ НІСД, Фонд Фрідріха Еберта, Ужгород, 2002.
7. Бэтлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – №1.
8. Бжезинський З. Велика шахівниця. – Львів-Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000, 236 с.
9. Брежнєва Т.В., Їжак О.І., Шевцов А.І. Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти: Монографія/ За ред. В.П. Горбуліна.
10. Буравльов Є.П., Гетьман В.В. Сучасний погляд на технологічну безпеку // Стратегічна панорама, 1"2005.
11. Ваганів П.А., Ман-Сунг Им. Экологические риски. СПб.: Издво С.-Петербур. ун-та, 2001.
12. Валлерстайн Й. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. — СПб.: Университетская книга, 2001.
13. Верховна Рада України. Комітет з питань європейської інтеграції: «Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО»: Парламенські слухання / Зарубінський О.О., Мисик І.І., Дворник С.О. та ін. – К., 2003.

14. Воєнна безпека України на межі тисячоліть: Монографія. К.: НІСД, 2002.
15. Волошин В. Використати повнішою мірою політико-правові механізми ОБСЄ // Політика і час. – 2006. – №5.
16. Вступ України до НАТО: реалії та перспективи: матеріали міжнародної конференції / За ред. проф. Шевцова А.І.; Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м.Дніпропетровську. – Дніпропетровськ: ДФ НІСД, 2006.
17. Гальчинський А. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К., 2002.
18. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама 3"2004, с. 15-24.
19. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічні ризики – нова парадигма стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама 1"2005, с. 18-25.
20. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства // Стратегічна панорама 2"2005, с. 13-26.
21. Горбулін В.П. Український фронт «Четвертої світової війни». Дзеркало тижня №29 від 29 липня 2006 р., с. 4.
22. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама 3"2005, с. 11-18.
23. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. К., 2004.
24. Дергачов В.А. Геополітика. К., 2000.
25. Дністрянський М.С. Кордони України. Л., 1992.
26. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. М.: Арктогея, 1997.
27. Західноєвропейська модель Збройних сил і досвід країн-членів та партнерів НАТО в галузі трансформації оборонної сфери: практичні можливості для України: Матеріали міжнародного семінару (31 травня – 2 червня 2001 р.). К., 2001.

28. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI століття: Монографія. К.: НІСД, 2005.
29. Зленко А.М. Вступне слово. На пострадянському просторі. Із засідання наукової ради МЗС України // Політика і час. – 2003. – №6.
30. Зовнішня політика України. Стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети // Щорічник. Під ред. Г.М.ПЕРЕПИЛИЦІ. К., 2007.
31. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методика. К., 2004.
32. Carpathian Euroregion and external borders of the enlarged European Union confronting the effects of Schengen. // Alexander Duleba, Svitlana Mytryayeva, Janos Sallai, Eva Kish. // Kosice; 2003.
33. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К., 2004.
34. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: Монографія /За ред. кандидата економічних наук Я.А.Жаліла. К.:НІСД, 2005.
35. Консолідація суспільства і відповідальність еліт в умовах виборчого процесу. НІСД. Матеріали «круглого столу» експертів (Ужгород, 1 березня 2006 року) Ужгород, 2006.
36. Корж Г. Украина остается одна, что нас ожидает в результате переустройства Европы? // Независимость. 11, 12, 14 января 2000 года.
37. Клітченко О.С. Забезпечення внутрішньої безпеки країн у контексті нових загроз і викликів (Болгарія, Румунія, Словаччина та Угорщина) // Стратегічна панорама, 2"2005.
38. Ковальова О.О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003.
39. Кулагин В.М. Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica? Гипотеза «демократического мира» в контексте альтернатив мирового развития // Полис. 1"2000, с. 23-37.
40. Крисаченко В. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. К.:НІСД, 2005.

41. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО //Інтеграційні перспективи України: Аналітичне дослідження Інституту євроатлантичного співробітництва. К., 2004.
42. Курлацик Д. Грубое пробуждение для Запада: грядет «сырьевая война» / «New Republic» (в переводе «ИноСМИ»).
43. Литвиненко О.В. Інформаційні впливи та операції. К., 2003.
44. Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену: Матеріали міжнародного «круглого столу» експертів/ С.І.Мітряєва (гол.ред), УФ НІСД, Фонд ім. Фрідріха Еберта. Ужгород, 2007.
45. Мітряєва С.І. Міжнаціональні аспекти консолідації українського суспільства (регіональна модель): Монографія. Київ – Ужгород, 2001.
46. Мітряєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області. Ужгород, 2001.
47. Митряева С.И. Формирование стратегии национальной консолидации как фактор национальной безопасности Украины // Стратегічна панорама, 1-2"2001, с. 89-92.
48. Мітряєва С.І., Дикарев О.І. Європейський етнополітичний процес і безпека України // Стратегічна панорама, 1"2002, с. 43-48.
49. Мітряєва С.І. Українсько-словацький кордон у контексті розширення ЄС // Стратегічна панорама, 4"2002, с. 99-102.
50. Мітряєва С.І. Територіальні питання та етнічні чинники в процесі другої хвилі розширення НАТО: регіональний вимір. В.кн.: Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства. К., 2004, с. 128-138.
51. Мітряєва С.І. Застосування стратегії «непрямих дій» у вирішенні геополітичних завдань напередодні президентських виборів в Україні // Актуальні проблеми внутрішньої політики. Фаховий науковий журнал з політичних наук та державного управління. Адміністрація Президента України. 3"2004, с. 136-139.
52. Mytryayeva Svitlana. Role of the Carpathian Euroregion in strengthening security and stability in Central Eastern Europe. // AARMS – Academic and Applied Research in Military Science. Miklos Zrinyi National Defence University. Budapest, 2004. Vol.3. No. 4, p. 549-557.

53. Мітряєва С.І. Проблеми національної та регіональної безпеки: Спецкурс. Навчальний посібник. – Ужгород, 2007. – 174 с.
54. Міжнародний імідж України: міфи та реалії. Якою бачить Україну міжнародна спільнота? Аналітична доповідь. Український центр економічних і політичних досліджень // Національна безпека і оборона. К.: 3"2000, с. 2-68.
55. Международное право / Отв. ред. проф. Ю.М. Колосов. – М.: Междунар. отношения, 2000.
56. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. – N. Y., 1949.
57. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. К., 2004.
58. Микитюк В.М., Скидан О.В. Продовольча безпека: формування понятійного апарату // Стратегічна панорама, 2"2005.
59. Мурсалиев А. Інтерв'ю // Главред /08/12/04.
60. Нижник Н., Ситник Г. Гносеологічні аспекти національної безпеки України в контексті її основних компонентів // Вісник Академії мит. служби України. Дніпр-к.: Вид-во Акад.. мит. Служби України, 1"2000, с. 3-10.
61. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку). К., 2000.
62. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование. М.,2000.
63. Перепилиця Г. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К., 2003.
64. Перга Т.Ю. Лісабонський і Гетеборзький шляхи // Політика і час. – 2006. – №3.
65. Підготовка нових членів ЄС – країн-сусідів України до вступу в Шенген і виклики для України: Матеріали міжнародного «круглого столу» експертів. С.І.Мітряєва (гол. ред.), УФ НІСД, Фонд ім. Фрідріха Еберта. – Ужгород, 2007.
66. Пироженко В.О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем // Стратегічна панорама, 2"2005.

67. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. доктора економічних наук, проф. Варналія З.С. К., 2005.
68. Сатановский Е. Глобализация терроризма и ее последствия // Международная жизнь, 9-10"2001.
69. Соболев А.А. Україна та перспективи зміцнення субрегіональної безпеки після другої хвилі розширення НАТО // Стратегічна панорама, 1"2005.
70. Симоненко Р. Міжнародне утворення України // Український історичний журнал. – 1995. – №3.
71. Ситник Г. Методологічні аспекти формування понятійно-категорійного апарату національної безпеки // Вісник Академії державного управління при Президентів України. К.: Вид-во УАДУ, 2"2000, с. 19-27.
72. Ситник Г. Методологічні аспекти формування понятійно-категорійного апарату національної безпеки // Вісник Академії державного управління при Президентів України. К.: Вид-во УАДУ, 2"2000, с. 19-27.
73. Стратегія розвитку України: теорія і практика. К.: НІСД, 2002.
74. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року (Біла книга України). К., 2004.
75. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. НІСД. Центр міжнародної безпеки та стратегічних студій. Фонд Фрідріха Еберта. К., 2001
76. «Стратегічні тенденції», Об'єднаний центр доктрин та концепцій Великобританії, 2003.
77. Сухов П. Три кита ХХІ века. Через пятьдесят лет мировой экономикой будут управлять США, Китай и Индия // Большой бизнес. — 2005. — Май.
78. Сценарий «Давосский мир» // Власть. — 2006 — №20 (675).
79. Сценарий «Новый халифат» // Власть. — 2006 — №22 (676).
80. Сценарий «Спираль страха» // Власть. — 2006 — №23 (677).
81. ООН. Информационные материалы. – <http://www.mid.ru/> международные организации.

82. ОБСЄ вітає «план Ющенка» // *День*. – 2005. – 22 листопада.
83. Угорщина на шляху до Шенгену: виклики для України: Матеріали міжнародного «круглого столу» експертів (м. Ужгород, 1-3 листопада 2001 р.). ЗФ НІСД, Фонд Фрідріха Еберта, Ужгород, 2001.
84. Україна: стратегія євроінтеграції та співробітництво на пострадянському просторі: Мат-ли «круглого столу» (Київ, 18 березня 2003 р.). – К.: НІСД, 2003.
85. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України. НІПМБ: За заг.ред. С.І. Пирожкова. – К. – НІПМБ. – 2001.
86. Українська політична нація. К.: НІСД, 2004.
87. Український соціум. К.: НІСД, 2005.
88. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006. К.: НІСД, 2006.
89. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку. Експертна доповідь. К., 2006.
90. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива: Монографія. К., 2001.
91. Украина – Россия: концептуальные основы гуманитарных отношений. К., 2001.
92. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства. НІСД. Фонд Фрідріха Еберта. К., 2004.
93. Уолц К., Купчан Ч., Розенау Дж., Хантінгтон С., Булл Х. та ін. – Waltz K. Theory of international politics / International politics: anarchy, force, imperialism / Edited by Robert J. Art [and] Robert Jervis. – Boston: Little, Brown, 1973.
94. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, 2003, 605 с.
95. Хозин Г.С. Глобализация международных отношений: объективная тенденция или стратегия США //США и Канада: ЭПИ. 1”2000, с. 65-79.
96. Циганкова Т.М., Гордеева Т.Ф. Міжнародні організації: Навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2001.

97. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – суспільство – держава – міжнародні структури: Монографія / Рада нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; За заг. ред. С.І. Пирожкова. – К.: НІПІМБ, 2004.
98. Швед В.О. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти: Монографія. – К.: НІСД, 2006.
99. Шевцов А., Шеховцов В. Особливості військово-політичних відносин США і НАТО з Росією в контексті можливих альтернатив для України // Стратегічні пріоритети. – 2006. -№1.
100. Шляхи і можливості консолідації українського суспільства. НІСД., Фонд Фрідріха Еберта. Матеріали «круглого столу» експертів (Мукачєво, 21-22 квітня 2005 року). Ужгород, 2006.
101. Юраш А. Карта релігійної активності в Україні // Політика і культура. 14-20 січня 2000 року, с. 32-33.
102. Ярочкин В.И. Информационная безопасность. М., 2000.
103. Wallerstein I. The Tssential Wallerstein. – New York: The New Press, 2000.
104. NATO Freedom Consolidation Act of 2006.
105. <http://www.govtrack.us/congress/billtext/xpd?bill=s109-4014>
106. <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/7932.htm>
107. <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2922.htm>

Науковий проект *“Розроблення науково-методичного та організаційного забезпечення включення питань європейської та євроатлантичної інтеграції України до змісту підготовки студентів за спеціальністю “Міжнародні відносини” у вищих навчальних закладах і його пілотне впровадження на регіональному рівні”* виконувався навчально-науковим Інститутом філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету (ректор – доктор технічних наук, професор Ф.Г.Ващук, керівник проекту – директор зазначеного Інституту кандидат історичних наук, доцент І.В.Артёмов) у рамках бюджетної програми 2201540 на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Виконанням проекту, а відтак його реалізацією вирішується одне з важливих завдань вищої освіти України – підготовка спеціалістів, науковців, фахівців для реалізації державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, розроблення освітніх стандартів і елементів навчально-методичного забезпечення цієї підготовки.

Український державний центр науково-технічної та інноваційної експертизи і Рада науково-методичного супроводу зазначеної програми визнали проект, виконаний ЗакДУ, одним з переможців конкурсу наукових проектів.

РАДА З НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЕКТУ:

Ващук Федір Григорович – ректор Закарпатського державного університету, доктор технічних наук, професор (голова ради)

Бунда Віктор Варфоломійович – проректор з наукової та навчально-методичної роботи Закарпатського державного університету, кандидат фізико-математичних наук, професор (секретар ради)

Артёмов Іван Володимирович – директор навчально-наукового Інституту філософії та євроінтеграційних досліджень Закарпатського державного університету, кандидат історичних наук, доцент, науковий керівник проекту

Бакуменко Валерій Данилович – проректор з наукової роботи Академії муніципального права, доктор наук з державного управління

Бондаренко Віктор Дмитрович – вчений секретар ВАК України, доктор філософських наук, професор

Гоблик Володимир Васильович – заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації, кандидат філософських наук

Герцог Юрій Вільгельмович – начальник управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації

Орос Ілдика Імріївна – президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II, голова постійної комісії Закарпатської обласної ради з питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізичної культури і спорту, національних меншин та інформаційної політики

Передрій Олександр Самійлович – декан економічного факультету Закарпатського державного університету, кандидат економічних наук, професор

Руденко Ольга Мстиславівна – начальник Центру з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування, кандидат наук з державного управління

Росул Василь Васильович – ректор Мукачівського гуманітарно-педагогічного інституту, кандидат педагогічних наук, професор

ЕКСПЕРТИ ПРОЕКТУ:

Хандогій Володимир Дмитрович – перший заступник міністра закордонних справ України

Варналій Захарій Степанович – перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Майборода Олександр Микитович – заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор

Серія "Євроінтеграція: український вимір"
Випуск 8

МІТРЯЄВА Світлана Іванівна

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА І УКРАЇНА

Навчальний посібник

Коректура Л.І.Серєда

Комп'ютерний набір Ю.В.Пацкань, А.І.Бродич

Комп'ютерне верстання Н.Полянська

Дизайн обкладинки В.Шек

Підписано до друку 21.02.2008 р. Формат 64x90/16.
Папір офсетний. Друк різнограф. Гарнітура Palatino Linotype.
Умов. друк. арк. 14,85. Тираж 300 прим. Замов. № 201

Віддруковано у «Поліграфцентр «Ліра»:
88000, м.Ужгород, вул. Митрака, 25, тел.: 61-54-99
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.

М67 Мітряєва С.І. **Європейська безпека і Україна: Навчальний посібник.**
– Ужгород: Ліра, 2008. – 222 с. (Серія “Євроінтеграція: український
вимір”. Вип. 8).

ISBN 978-966-8266-97-3

Навчальний посібник підготовлений у формі курсу лекцій для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають міжнародні відносини. Складається з теоретичної частини та додатків. У теоретичній частині (інформаційно-лекційний курс) розглянуто загальні інститути безпеки (ОБСЄ, НАТО, Європейська система безпеки і оборони (ESDI), суть Концепції національної безпеки і оборони України, місце і роль України в регіональних і глобальних системах безпеки, можливі сценарії майбутніх моделей безпеки.

У додатках представлено перелік зовнішніх та внутрішніх загроз для національних інтересів України в різних сферах суспільного життя, Стратегія національної безпеки України та список рекомендованих джерел і літератури з навчального курсу.

Для студентів вищих навчальних закладів і всіх, хто виявляє інтерес до проблем національної та європейської безпеки.

**ББК 66.5 + 66.4 (4 Укр)
УДК 351.746.1**